مضمونن جو گلدستو

حصو پيو

مضمون نگار اڪرم حيدري

كتاب جو نالو

مضمونن جو گلدستو حصو پيو

مضمون نگار اڪرم حيدري

ناشر: حيدري پرنٽنگ پريس

قيمت:500

سال:فروري 2026

نالو:محمد اڪرم

ولد:شمس الدين

پيدائش:3 مارچ 1980

ذات:پنهور

تعليم:ايم اي ،بي ايڊ

پيشو: پرائمري استاد

صنف:نثر،نظم

ادبي پورهيو: فرياد عورت (ڪهاڻيون)۽ ڪليات فيض حيدري جمع و ترتيب ڏنا آهن.

پسنديده اديب: سرتاج شعراء شاهه عبداللطيف ڀٽائي ،ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ۽ فيض حيدري

CamScanner

مضمونن جو گلدستو – حصو ٻيو

فهرست

ليڪ پاران ....
1.توحيد ڇا آهي ۽ ان جا قسم ....
2.قوم جي سست روي ....
3.شبِ برات جي حقيقت ....
4.شاعر ڪير آ؟ ....
5.شبِ برات جي فضيلت ....
6.ڀٽائيءَ جو سر مومل – فلسفو ۽ فڪر ....
7.تصوف ....
8.سنڌ جي تعليم ۽ خدوخال ....
9.ڪير – ادبي تجزيو ....
10.سلام ۽ ان جا آداب ....
11.انقلابي تحريڪ ۽ پاڪستاني بحرانن جو حل ....
12.ڪراچي – جدوجهد جي جنت ....
13.ٺٽو ۽ مڪلي جي تاريخي حيثيت ....
14.سنڌ جا معدني وسيلا ....
15.ڀٽائي تو سائين تو سبحان ....
16.ڀٽائي ۽ فڪري فاقہ ڪشي ....
17.مائي خيري مسجد ....
18.سائين رکيل شاهه ....
19.عورت، اسلام ۽ لبرل آزادي ....
20.سنڌ صدين کان ....
21.الهامي شاعر ....
22.پاڪستاني گداگير ۽ عالمي وقار ....
23.سنڌي ٻوليءَ جي بقا ....

24.سچو سيد – اهلِ بيت جو اصل مقام ....
25.صوفي صاف سچو ....
26.معراج ۽ آسماني اشارا ....
27.ذهني بيماري ۽ نسلي مزاج ....
28.وڏيرا شاهي ۽ ذهني غلامي ....
29.علم، شعور ۽ سماج ....
30.زندگي – هڪ امتحان ....
31.باني ٽنڊو حيدر ....
32.پاڪستاني قانون ۽ جزا سزا ....
33.پٽائي ۽ انٽرويو ....
34.پٽائي ۽ بيداري مهم ....
35.رئيس جهان خان پرڳڙي ....
36.پهاڪا – افسانوي انداز ۾ ....
37.پهاڪا – دانائيءَ جو دڳ ....

لفظ جڏهن وجدان جي واديءَ مان وهندا آهن، تڏهن اهي رڳو جملا ناهن رهندا، پر جذبن جا جهرڻا بڻجي دلين کي ڌوئي ڇڏيندا آهن. قلم جڏهن احساس جي آڱرين ۾ اچي ٿو، تڏهن اهو صرف لکي نٿو، پر جيئري سماج جي تصوير ڪشي ڪري ٿو. منهنجي هن ادبي ڪوشش "مضمونن جو گلدستو" بہ اهڙي ئي اندروني اُبال، فڪري اُڃ ۽ روحاني روشنيءَ جو نتيجو آهي، جنهن ۾ فڪر جا ڦل، سماج جا سوال، ادب جا گل ۽ مذهب جي مهڪ گڏجي هڪ مهڪاريندڙ مجموعو بڻجي پيا آهن.

هي ڪتاب منهنجي طبعِ جدت جو ثمرِ شيرين آهي. جيئن باغبان پنهنجي باغ ۾ هر رنگ جو گل پوکي، پوءِ انهن کي گڏ ڪري گلدستو بڻائي پيش ڪندو آهي، تيئن مون بہ پنهنجي سوچ جي باغيچي مان مختلف موضوع چونڊي، انهن کي لفظن جي لهرن ۾ لوڙي، پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪيو آهي. هن گلدستي ۾ ڪي مضمون فڪري فضا جا فاختا آهن، ڪي سماجي سچائين جا سرها سنگيت، ڪي ادبي احساسن جا عطرآگين اکر، تہ ڪي مذهبي معرفت جا منور مينار آهن.

فڪري مضمونن ۾ مون پنهنجي ذرتي، پنهنجي دور ۽ پنهنجي دل جي درد کي بيان ڪيو آهي. مون محسوس ڪيو آهي تہ اڄ جو انسان علم جي وسعت هوندي بہ فڪر جي ويرانين ۾ ڀٽڪي رهيو آهي. انهيءَ ڀٽڪڻ کي واٽ ڏيکارڻ لاءِ قلم کي قبلي بڻائي، سوچ کي سجدو ڪرايو اٿم. منهنجي ڪوشش رهي آهي تہ لفظ رڳو پڙهڻ لاءِ نہ، پر سوچڻ لاءِ هجن؛ جملا رڳو جملو نہ، پر جستجو بڻجن. جيڪڏهن منهنجي تحرير ڪنهن هڪ ذهن ۾ بہ سوال پيدا ڪري يا ڪنهن هڪ دل ۾ بہ روشني آڻي، تہ مان پنهنجي محنت کي ڪامياب سمجهندس.

سماجي مضمونن ۾ مون پنهنجي سماج جا سُور، سچايون ۽ مسئلا بي نقاب ڪيا آهن. غربت، ناانصافي، طبقاتي فرق، تعليمي ڪوٽ ۽ اخلاقي زوال جهڙا موضوع منهنجي دل تي دستڪ ڏيندا رهيا. هڪ استاد هجڻ جي حيثيت سان مون روز شاگردن جي اکين ۾ خواب ڏٺا آهن، ۽ انهن خوابن کي ٽٽندي بہ ڏٺو آهي. انهيءَ درد کي لفظن ۾ اوتي، سماج کي سڏ ڏنو آهي تہ هو پنهنجي ايندڙ نسل جي تقدير

سان ڪيڏڻ ڇڏي، علم، اخلاق ۽ انصاف کي پنهنجو شعار بڻائي. منهنجي نظر ۾ ادب تڏهن ئي زنده رهندو آهي، جڏهن اهو سماج جو سات ڏئي، سچ جو ساٿاري بڻجي.

ادبي مضمونن ۾ مون سنڌي ٻوليءَ جي سونهن، سلاست ۽ سگهه کي اجاگر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. منهنجي دل سدائين شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي بيتن سان ڌڙڪندي رهي آهي. ڀٽائيءَ جو فڪر منهنجي لاءِ مشعلِ راهه آهي. سندس سُرن مان مون صبر، سچائي، سڪ ۽ سجاڳيءَ جا سبق سکيا آهن. مون پنهنجي تحريرن ۾ به ساڳي روح ڦوڪڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، ته جيئن لفظن ۾ لوچ هجي، جملن ۾ جوت هجي ۽ عبارت ۾ اثر هجي. ادب منهنجي لاءِ رڳو سينگار نه، پر سنسار آهي؛ رڳو مشغلو نه، پر مشن آهي.

مذهبي مضمونن ۾ مون دينِ اسلام جي پاڪيزه پيغام کي سادي، سلجهيل ۽ سچائيءَ سان پيش ڪرڻ جي سعيو ڪيو آهي. منهنجو ايمان آهي ته مذهب انسان کي انسانيت سيکاري ٿو، محبت جو سبق ڏئي ٿو، ۽ دلين ۾ نرمائي پيدا ڪري ٿو. قرآنِ پاڪ ۽ حديثِ نبوي ﷺ جي روشنيءَ ۾ مون اهڙا موضوع لکيا آهن، جيڪي دلين کي نرم ڪن، عمل کي سڌارين ۽ زندگيءَ کي سنوارين.

منهنجي خواهش رهي آهي ته پڙهندڙ رڳو معلومات حاصل نه ڪن، پر پنهنجي زندگيءَ ۾ تبديلي آڻين.هي ڪتاب منهنجي ذاتي زندگيءَ جو به عڪس آهي. هڪ شاگرد کان استاد تائين، هڪ پڙهندڙ کان ليکڪ تائين، ۽ هڪ عام انسان کان فڪر جي مسافر تائين جو سفر هنن صفحن ۾ سمايل آهي. مون جيڪي ڏٺو، جيڪي سکيو، جيڪي سوچيو اهو سڀ هن گلدستي جي گلن ۾ مهڪي رهيو آهي. هر مضمون منهنجي دل جو ٽڪرو آهي، هر لفظ منهنجي احساس جو امانتدار.

مان پاڻ کي وڏو اديب نٿو سمجهان، رڳو هڪ طالبِ علم آهيان، جيڪو قلم کي ساٿي بڻائي سچ جي تلاش ۾ نڪتو آهي. جيڪڏهن منهنجي تحريرن ۾ ڪا خوبي آهي، ته اها منهنجي استادن جي دعا جو اثر آهي؛ جيڪڏهن ڪا خامي آهي، ته اها منهنجي پنهنجي گهٽتائي آهي. تنهنڪري پڙهندڙن کان گذارش آهي ته هو هن ادبي ڪوشش کي محبت جي نگاهه سان پڙهن، رهنمائي ڪن، تنقيد ڪن

۽ دعا ڪن.

آخر ۾ مان ربِ ڪريم جو شڪرگذار آهيان، جنهن مون کي سوچڻ، لکڻ ۽ پيش ڪرڻ جي توفيق عطا ڪئي. پنهنجن استادن، ساٿين، شاگردن ۽ گهرياتين جو به ٿورائتو آهيان، جن جي همت افزائيءَ منهنجي قلم کي قوت ڏني. هي "مضمونن جو گلدستو" انهن سڀني جي نالي هڪ ادبي نذرانو آهي.

دعا آهي ته هي طبعِ جدت جو ثمرِ شيرين پڙهندڙن جي دلين ۾ خوشبو بڻجي پکڙجي، فڪر کي تازگي ڏئي، سماج کي سجاڳي ڏئي، ادب کي آبرو ڏئي ۽ ايمان کي مضبوطي عطا ڪري.

— محمد اڪرم حيدري

توحيد ڇا آهي ۽ ان جا قسم.....

توحيد اسلام جو بنيادي عقيدو، ايمان جو اَصل ۽ انسانيت جي اندر اُجالو آڻيندڙ اُهو نور آهي، جيڪو دلين کي دڳ ڏيکاري ٿو ۽ روح کي رب سان ڳنڍي ٿو. جڏهن ڪو بندو "الله هڪ آهي" جو اقرار ڪري ٿو، تڏهن هو صرف لفظ نه ٿو چوي، پر پنهنجي سڄي زندگيءَ جو رُخ بدلائي ڇڏي ٿو. توحيد انسان کي خوف کان آزاد ڪري، خالق سان وابسته ڪري ٿي.

قرآن پاڪ ۾ سورت اخلاص توحيد جو مڪمل ۽ جامع تعارف پيش ڪري ٿي:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ، اللّٰهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ.

هيءَ سورت توحيد جي حقيقت کي چئن ننڍن جملن ۾ اهڙي ته وضاحت سان بيان ڪري ٿي، جو سموري عقيدي جو نچوڙ بڻجي وڃي ٿي. هن سورت ۾ رب جي يڪتائي، بي نيازي، ازليت ۽ بي مثالي بيان ٿيل آهي.

اسلامي عقيدي مطابق توحيد جا ٽي قسم آهن:

توحيد ربوبيت، توحيد صفاتي، ۽ توحيد ذات.

اهي ٽيئي گڏجي بندي کي مڪمل موحد بڻائين ٿا.

توحيد ربوبيت

توحيد ربوبيت جو مطلب آهي ته الله ئي سڄي ڪائنات جو رب، پالڻهار، پيدا ڪندڙ ۽ سنڀاليندڙ آهي. زمين آسمان، چنڊ تارا، وڻ ٽڻ، انسان ۽ حيوان ـ سڀ سندس تخليق آهن. هو ئي حيات ڏئي ٿو، هو ئي موت ڏئي ٿو، هو ئي رزق عطا ڪري ٿو.

اهو رب پالڻ وارو آهي.

ٻار ماءُ جي پيٽ ۾ به سندس حفاظت ۾ آهي، پڪي آڪيري ۾ به سندس ڪرم تي پلجي ٿو، ۽ انسان پنهنجي محنت سان گڏ به اصل ۾ رب جي مهربانيءَ جو محتاج آهي.

جڏهن مينهن وسي ٿو ته زمين زنده ٿي وڃي ٿي، جڏهن سج نڪري ٿو ته روشني پکڙجي وڃي ٿي، جڏهن هوا هلي ٿي ته زندگي هلڻ لڳي ٿي ـ اهي سڀ رب جي ربوبيت جا نشان آهن.

توحيد ربوبيت انسان کي اهو سبق ڏئي ٿي ته:

نه ڪو ٻيو خالق آهي،

نه ڪو ٻيو پالڻهار آهي،

نه ڪو ٻيو رزق ڏيندڙ آهي.

انسان کي هر حال ۾ پنهنجي رب تي ڀروسو رکڻ گهرجي، ڇو ته هو ئي ڪارساز آهي.

توحيد صفاتي

توحيد صفاتي جو مطلب آهي ته الله جون جيڪي صفتون آهن، سي صرف ۽ صرف الله لاءِ خاص آهن. انهن ۾ ڪو به شريڪ ناهي.

اولاد ڏيڻ وارو، روزي رزق ڏيڻ وارو، بيماري مان شفا ڏيڻ وارو ـ اهو سڀ ڪجهه الله جي اختيار ۾ آهي.

هو الرحمٰن آهي ـ بي حساب رحمت ڪندڙ،

هو الرزاق آهي ـ رزق ڏيڻ وارو،

هو الشافي آهي ـ شفا بخشيندڙ،

هو الغفور آهي ـ بخشيندڙ،

هو القدير آهي ـ هر شيءِ تي قادر.

جيڪڏهن ڪو بيمار ٿئي ٿو ته دوا فقط وسيلو آهي، شفا ڏيڻ وارو رب آهي.

جيڪڏهن ڪو غريب آهي ته وسيلا رڳو سبب آهن، رزق ڏيندڙ رب آهي.

جيڪڏهن ڪنهن کي اولاد ملي ٿو ته اهو رب جي عطا آهي، انسان جي طاقت نه.

توحيد صفاتي اسان کي سيکاري ٿي ته ڪنهن به صفت کي الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي سان منسوب نه ڪجي. ڇو ته طاقت، علم، عزت، دولت ـ سڀ عارضي آهن، دائمي صرف الله جون صفتون آهن.

توحيد ذات

توحيد ذات توحيد جو سڀ کان اعليٰ درجو آهي. ان جو مطلب آهي ته الله هڪ آهي، اڪيلو آهي، بي مثال آهي، بي پرواهه آهي.

هڪ آهي، اڪيلو آهي، بي پرواهه آهي، ڪير انکي مجبور جهڪائي نٿو سگهي.

نه هن جو ڪو والد آهي، نه اولاد آهي، نه همسر آهي، نه برابر آهي.

هو ڪنهن جو محتاج ناهي، پر سڄي ڪائنات سندس محتاج آهي.
سورت اخلاص جو لفظ الصمد هن ئي حقيقت کي بيان ڪري ٿو ۔ يعني اهو وجود جيڪو سڀني کان بي نياز ۽ سڀني جو آسرو آهي.
توحيد ذات انسان جي دل مان هر قسم جي شرڪ، وهم ۽ خوف کي ختم ڪري ٿي. جڏهن بندو سمجهي ٿو ته منهنجو رب اڪيلو آهي، ته پوءِ هو ڪنهن ٻئي آڏو جهڪندو ئي ناهي. نه طاقتور کان ڊڄندو آهي، نه مالدار کان مرعوب ٿيندو آهي.
اهڙي موحد انسان جي پيشاني صرف سجدي ۾ جهڪي ٿي ۔ رب العالمين جي حضور ۾.
توحيد جو عملي اثر
توحيد رڳو نظريو نه، پر زندگيءَ جو نظام آهي.
اهو انسان کي:
اخلاص ڏئي ٿو،
صبر سيکاري ٿو،
توڪل پيدا ڪري ٿو،
۽ گناهن کان بچائي ٿو.
جيڪو شخص توحيد کي سمجهي ٿو، اهو ڪنهن کان نفرت نٿو ڪري، ڪنهن تي ظلم نٿو ڪري، ڇو ته هو ڄاڻي ٿو ته سڀ رب جي مخلوق آهن.
توحيد انسان کي عاجزي سيکاري ٿي ۽ تڪبر ختم ڪري ٿي.
اهو دل کي پاڪ ڪري ٿي ۽ روح کي روشن ڪري ٿي.
نتيجو
آخر ۾ چئي سگهجي ٿو ته توحيد اسلام جي روح، ايمان جي بنياد ۽ زندگيءَ جي راهه آهي.
توحيد ربوبيت اسان کي رب جي پالنا جو يقين ڏياري ٿي،
توحيد صفاتي اسان کي سندس قدرت ۽ ڪرم جو شعور ڏئي ٿي،
۽ توحيد ذات اسان کي سندس يڪتائيءَ تي پختو ايمان عطا ڪري ٿي.
سورت اخلاص هن ٽنهي حقيقتن جو جامع پيغام آهي.
جيڪو شخص دل سان چوي ٿو:

“الله هڪ آهي، اهو ئي رب آهي، اهو ئي سڀ صفتن جو مالڪ آهي، ۽ اهو ئي بي مثال ذات آهي”

ته پوءِ اهو سچو موحد بڻجي وڃي ٿو.

الله پاڪ اسان سيني کي خالص توحيد وارو ايمان عطا فرمائي،

اسان جي دلين کي شرڪ کان پاڪ ڪري،

۽ پنهنجي محبت سان منور ڪري.

آمين يا رب العالمين

2.شرڪ ڇا آهي ۽ نقصان

اسلام جو بنيادي پيغام توحيد آهي، يعني الله کي هڪ مڃڻ، ان جي ذات، صفات ۽ اختيارن ۾ ڪنهن کي به شريڪ نه ڪرڻ. ان جي ابتڙ جيڪو عمل آهي، ان کي شرڪ چيو وڃي ٿو.

شرڪ جو مطلب آهي:

الله جي ذات يا صفات ۾ ڪنهن ٻئي کي شامل ڪرڻ، يا ڪنهن ٻئي کي الله جي برابر سمجهڻ، يا ان جهڙو اختيار ڏيڻ.

ٻين لفظن ۾:

جيڪو حق صرف الله جو آهي، اهو ڪنهن ٻئي کي ڏيڻ ئي شرڪ آهي.

قرآن مجيد ۾ شرڪ جي سختي

الله پاڪ قرآن پاڪ ۾ صاف لفظن ۾ فرمايو آهي:

"إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ"

(النساء: 48)

ترجمو:

"بيشڪ الله شرڪ کي معاف نه ڪندو، ان کان سواءِ جنهن گناهه کي چاهي معاف ڪري ڇڏيندو."

هي آيت ٻڌائي ٿي ته شرڪ سڀ کان وڏو گناهه آهي. ٻيا گناهه توبه سان معاف ٿي سگهن ٿا، پر جيڪڏهن ڪو شرڪ جي حالت ۾ مري وڃي ته اهو سخت سزا جو

مستحق ٿيندو.

ٻي جاءِ تي آهي:

"إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ"

(لقمان: 13)

يعني:

"بيشڪ شرڪ وڏو ظلم آهي."

ڇو ته هي ظلم الله جي حق ۾ آهي.

شرڪ جا قسم

شرڪ به مختلف صورتن ۾ ٿيندو آهي:

1.شرڪ في الذات

الله جي ذات ۾ ڪنهن کي برابر سمجهڻ.

جهڙوڪ ٻه يا ٽي خدا مڃڻ، يا ڪنهن انسان کي خدائي درجو ڏيڻ.

2.شرڪ في الصفات

الله جون خاص صفتون ڪنهن ٻئي لاءِ ثابت ڪرڻ.

مثلاً:

ڪنهن کي غيب دان سمجهڻ،

ڪنهن کي تقدير بدلائڻ وارو سمجهڻ،

ڪنهن کي روزي ڏيندڙ يا مشڪل ڪشا مڃڻ.

3.شرڪ في العبادت

عبادت الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي لاءِ ڪرڻ.

مثلاً:

سجدو، نذر، باس، دعا يا فرياد ڪنهن ٻئي کان ڪرڻ.

عبادت صرف الله جو حق آهي.

مزارن ۽ قبرن بابت وضاحت

اسلام ۾ بزرگن، اوليائن ۽ صالح ماڻهن جي عزت ڪرڻ جائز آهي، ڇو ته اهي الله جا پيارا بندا هئا.

پر عزت ۽ عبادت ۾ وڏو فرق آهي.

جيڪڏهن ڪو ماڻهو:

مزارن تي وڃي باس باسڻ لڳي

پڙ چاڙهي

نذر نياز ڏئي

اتي وڃي منٿائي، جانور يا ٻيو ڪاتو ورهائڻ کي لازمي سمجهي

قبر واري کان مدد گهري

اولياءَ کي مشڪل ڪشا يا حاجت روا سمجهي

ته اهي سڀ عمل شرڪ ۾ داخل آهن.

ڇو؟

ڇو ته:

مدد ڪرڻ وارو صرف الله آهي،

حاجت پوري ڪندڙ صرف الله آهي،

نذر ۽ باس صرف الله جي نالي تي هجڻ گهرجي.

قبر ۾ دفن ٿيل ماڻهو پاڻ به الله جا محتاج آهن، اهي ڪنهن کي فائدو يا نقصان نٿا ڏئي سگهن.

قرآن چوي ٿو:

"وَإِن يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ"

يعني:

جيڪڏهن الله تڪليف ڏئي ته ان کان سواءِ ڪو به ان کي دور نٿو ڪري سگهي.

اصل اسلامي طريقو ڇا آهي؟

اسلام سيکاري ٿو:

دعا صرف الله کان

نذر صرف الله لاءِ

سجدو صرف الله کي

مدد صرف الله کان

بزرگن جي قبرن تي وڃڻ صرف عبرت ۽ فاتحه لاءِ هجي، نه ته انهن کان ڪجهه گهرڻ لاءِ.

رسول الله ﷺ فرمايو:

"دعا ئي عبادت آهي"

۽ عبادت صرف الله لاءِ آهي.

نتيجو

شرڪ ايمان کي ختم ڪري ڇڏيندو آهي، جڏهن ته توحيد ايمان کي مضبوط ڪري ٿي.

موحد اهو آهي جيڪو

:

الله کي اڪيلو مڃي،

سندس ذات ۾ شريڪ نه ڪري،

سندس صفات ۾ ڪنهن کي برابر نه سمجهي،

۽ عبادت صرف ان لاءِ ڪري.

اسان سيني کي گهرجي ته:

عقيدي کي صاف رکون،

شرڪ کان بچون،

۽ خالص توحيد اختيار ڪريون.

الله پاڪ اسان کي شرڪ جي هر قسم کان محفوظ رکي ۽ سچي توحيد نصيب فرمائي.

آمين يا رب العالمين..

قوم جي سست روي جا نفسياتي ۽ سياسي سبب

قومون جيڪي تاريخ ۾ عظيم قدم کڻن ٿيون، اهي ڪڏهن به آرام پسند نه رهيون، ڪڏهن به پنهنجي محنت ۽ جدت تي اطمينان نه ڪيو. پر ڪجھ قومون آهستي آهستي سست روي، ڪاهلي، ۽ محنت کان اجتناب جو شڪار ٿي وينديون آهن. اهڙي سستي جا بنيادي سبب نفسياتي ۽ سياسي عنصر ۾ ڳولي سگهجن ٿا.

1.نفسياتي سبب

قوم جي سست روي جي سڀ کان وڏو محرڪ نفسياتي عنصر آهي. انسان جو دماغ جڏهن خوف، نااميدي، ۽ بيحوصلگي سان ڀرجي وڃي، ته هو ڪڏهن به پنهنجي صلاحيتن کي صحيح استعمال نٿو ڪري سگهي. قوم ۾ جيڪڏهن ماضي ۾ بار بار ناڪاميون ٿيون، ظلم ۽ محرومي جا تجربا ماڻهوءَ تي اثر ڇڏين ٿا. اهڙي طرح، ماڻهو پاڻ کي ڪمزور ۽ غير فعال محسوس ڪرڻ لڳي ٿو.

نفسياتي سببن جو هڪ نمايان مثال اهو آهي ته ماڻهو پنهنجي حالتن تي اطمينان ڪري وٺي ٿو، بدلجڻ جي ڪوشش کان پاسو ڪري ٿو. جيئن هڪ ٻوٽو مٽيءَ ۾ ڦاسي وڃي، تيئن ماڻهو پنهنجي معاشرتي ۽ اقتصادي محدوديتن ۾ ڦاٿل ٿي ويندو آهي. اهڙي قوم ۾ حوصلو گهٽجي وڃي ٿو، محنت کان بچ ۽ سستي وڌي ٿي.

2.سياسي ۽ انتظامي سبب

نفسياتي سببن کان پوءِ، سياسي ۽ انتظامي عناصر قوم جي سست روي کي وڌائين ٿا. جابجا ڪرپشن، ناانصافي، ۽ سياسي عدم استحڪام ماڻهن ۾ بيچيني پيدا ڪن ٿا. جڏهن ماڻهو محسوس ڪن ته محنت جا فائدا صرف ڪجھ خاص ماڻهن تائين محدود آهن، ته عام ماڻهو محنت ۽ جدت کان لاپرواهي اختيار ڪن ٿا.

ان کان علاوه، موروثي سوچ ۽ سماجي روايتون پڻ قوم کي سست بڻائين ٿيون. مثال طور، ڪيترائي والد چون ٿا ته "اسان جو پٽ اسان جي اڳيان وڏو هجي."

جڏهن والد پنهنجي پٽ کي ويهي کارائيندو آهي، ته پٽ پنهنجي پاڻ تي ڀروسو ڪرڻ ۽ محنت ڪرڻ جي صلاحيت نه سکي سگهندو. نتيجي طور، جڏهن والد وفات ڪري ٿو، ته پٽ جي طبيعت سست ۽ ڪاهل ٿي چڪي هوندي آهي. اهڙي رويي سان، قوم ۾ سرگرمي ۽ محنت جي عادت گهٽجي ويندي آهي.

ان کان علاوه، سرڪاري پاليسيون ۽ معاشي ماحول پڻ اهم ڪردار ادا ڪن ٿيون. جڏهن روزگار جا وسيلا محدود هجن ۽ پاليسيون محنتي ماحول پيدا نه ڪن، ته نوجوان محنت ڪرڻ جي حوصلي کان محروم ٿي ويندا آهن. اهي محنتي بڻجڻ بدران آرام پسند ٿي ويندا آهن ۽ سماج ۾ اڳتي وڌڻ ۾ ناڪام رهندا آهن.

3.نفسياتي ۽ سياسي سببن جو باهمي اثر

نفسياتي ۽ سياسي عنصر گڏجي هڪ قوم ۾ سستي ۽ ڪاهلي جو دائرو وڌائين ٿا. خوف، نااميدي، ۽ بيحوصلگي ماڻهن کي ڪمزور ڪن ٿا، ۽ ڪرپشن، ناانصافي، ۽ محدود معاشي وسيلن سبب اهي پنهنجو محنتي مزاج وڃائي ڇڏين ٿا. نتيجي طور، قوم پنهنجي تاريخي عظمت کان پري ٿي وڃي ٿي ۽ نون موقعن ۽ ترقيءَ کان محروم ٿي رهي ٿي.

اهڙي قوم ۾ نوجوان نسل، جيڪا قوم جو مستقبل آهي، محنت ۽ سرگرمي جي اهميت نه سکي سگهندي. نتيجي طور، سماج ۾ سستي ۽ ڪاهلي جي عادت عام ٿي ويندي آهي، جيڪا نسلن کان نسلن تائين منتقل ٿيندي رهي ٿي.

4.حل ۽ تجويزون

سست رويي کي ختم ڪرڻ لاءِ ضرورت آهي ته نفسياتي، سماجي ۽ سياسي حالتن کي گڏجي بهتر ڪيو وڃي:

نفسياتي تربيت: قوم کي اعتماد، حوصلو، ۽ محنت جي اهميت سيکاري وڃي.

تعليم ۽ شعور: نوجوانن ۾ علم، مهارت ۽ خود انحصاري جي تربيت ڏني وڃي.

سماجي اصلاح: موروثي روايتن کي تبديل ڪرڻ ۽ پٽ کي پاڻ تي ڀروسو ڪرڻ سکائڻ ضروري آهي.

اقتصادي ۽ سياسي ماحول: روزگار جا وسيلا مهيا ڪيا وڃن، ڪرپشن ختم ڪئي وڃي، ۽ انصاف جو نظام مضبوط هجي.

محنت جي ترغيب: قومي ۽ مقامي سطح تي محنتي ماڻهن کي مثال بڻائي، قوم ۾ سرگرمي ۽ حوصلو وڌايو وڃي.

شبِ برات جي حقيقت

اسلام دينِ فطرت آهي، دينِ اعتدال آهي، دينِ سادگي آهي. هي اهو مذهب آهي جيڪو انسان کي وهمن، وسوسن، بناوتي رسمن ۽ بي بنياد رواجن کان آزاد ڪري، سڌي راهه تي هلڻ سيکاري ٿو. قرآنِ مجيد بار بار انسان کي عقل، تدبر ۽ دليل سان زندگي گذارڻ جي دعوت ڏئي ٿو. اسلام ڪڏهن به اهڙن مذهبي ميلن، تهوارن يا رسمن جي اجازت نٿو ڏئي جيڪي نه قرآن مان ثابت هجن، نه سنتِ نبوي ﷺ مان، نه صحابه ڪرامؓ جي عمل مان.

افسوس جو اڄ مسلمان معاشري ۾ ڪيترائي اهڙا ڏينهن ۽ راتيون "مذهبي اهميت" جي نالي سان ملهائجن ٿيون، جن جو اسلام جي اصل تعليمات سان ڪو تعلق ناهي. انهن مان هڪ مشهور رسم شبِ برات پڻ آهي، جنهن کي شعبان جي پندرهين رات وڏي ڌوم ڌام سان ملهايو وڃي ٿو.

شبِ برات: حقيقت يا روايت؟

برصغير پاڪ و هند ۾ شعبان جي پندرهين رات کي عبادت، بخشش، قسمت لکجڻ ۽ قبرن جي حاضري جي رات سمجهيو وڃي ٿو. ماڻهو حلوو پچائن ٿا، آتشبازي ڪن ٿا، قبرستانن ۾ ميلا لڳن ٿا، سڄي رات جاڳڻ کي لازم سمجهيو وڃي ٿو، ۽ ڪيترائي ماڻهو ان کي عيد جهڙو تهوار بڻائي ڇڏين ٿا.

پر سوال اهو آهي: ڇا قرآن ۾ هن رات جي ڪا خاص فضيلت بيان ٿيل آهي؟ ڇا رسول الله ﷺ هن رات کي ڪا مخصوص عبادت لاءِ مقرر ڪيو؟ ڇا صحابه ڪرامؓ ان کي خاص طريقي سان ملهايو؟

تاريخ ۽ حديث جو مطالعو صاف ٻڌائي ٿو: نه قرآن ۾ ڪو حڪم، نه صحيح حديث ۾ ڪا لازمي عبادت، نه صحابه جو ڪو عمل.

عالمِ اسلام جي عظيم عالمن جو متفقه فيصلو

"شبِ برات کي مسلمانن جو هڪ تهوار بڻايو ويو آهي، حالانڪه نه قرآن ۾ ان جي اصل آهي، نه حديث ۾، نه صحابه جي تاريخ ۾ ان جو ڪو ثبوت ملي ٿو. هي هڪ بناوتي رسم آهي."

هي ڳالھ صرف هڪ عالم جي راءِ نہ، پر تحقيق جو نتيجو آهي.
قرآن ڇا ٿو سيکاري؟
قرآن مجيد عبادت کي خاص ڏينهن ۽ رسمن تائين محدود نٿو ڪري، پر مسلسل بندگي جو درس ڏئي ٿو.
الله تعاليٰ فرمائي ٿو:
"وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ"
(الحجر: 99)
"پنهنجي رب جي عبادت ڪندو رھ، جيستائين موت نہ اچي."
ٻئي هنڌ فرمايو:
"اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ"
(المائده: 3)
"اڄ مون اوهان لاءِ اوهان جو دين مڪمل ڪري ڇڏيو آهي."
جڏهن دين مڪمل ٿي ويو، تہ پوءِ نيون عبادتون يا رسمون شامل ڪرڻ اصل ۾ دين ۾ اضافو ڪرڻ آهي، جيڪو بدعت جي درجي ۾ اچي ٿو.
حديث جي روشني ۾
نبي ڪريم ﷺ فرمايو:
"من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد"
(بخاري، مسلم)
"جنهن اسان جي دين ۾ اهڙي نئين شيءِ پيدا ڪئي جيڪا ان مان ناهي، اها مردود آهي."
هي حديث هر اهڙي رسم تي واضح دليل آهي، جيڪا دين ۾ شامل نہ هجي.
ضعيف روايتن جو مسئلو
ڪجھ ماڻهو هڪ روايت پيش ڪن ٿا تہ رسول الله ﷺ شعبان جي پندرهين رات بقيع جي قبرستان ۾ ويا ۽ الله تعاليٰ گھڻن ماڻهن جي مغفرت فرمائي.
پر محدثين، خاص طور تي امام ترمذيؒ، هن حديث کي ضعيف قرار ڏنو آهي.
ضعيف حديث مان نہ عقيدو ثابت ٿيندو آهي ۽ نہ ڪا لازمي عبادت.
شريعت جو اصول آهي: عقيدو ۽ عبادت صرف صحيح ۽ مستند دليل سان ثابت

ٿيندا آهن۔

رسول الله ﷺ جو شعبان سان تعلق

ها، اهو ضرور ثابت آهي ته نبي ﷺ شعبان مهيني ۾ گهڻا روزا رکندا هئا۔

سيده عائشہؓ فرمائي ٿي:

“مون رسول الله ﷺ کي شعبان کان وڌيڪ ڪنهن مهيني ۾ روزا رکندي نه ڏٺو.”

(بخاري)

پر هي هڪ ذاتي عبادت هئي، نه امت لاءِ لازمي حڪم۔

ان جي ابتڙ، پاڻ ﷺ آخري ڏينهن روزا رکڻ کان منع به فرمائي، جيئن ماڻهو ان کي فرض نه سمجهن۔

رسمن جا نقصان

اسلام رسم پرستي کي ناپسند ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته:

وقت ضايع ٿئي ٿو

پئسو فضول خرچ ٿئي ٿو

آتشبازي سان جان ۽ مال جو نقصان ٿئي ٿو

عبادت رياڪاري بڻجي وڃي ٿي

اصل دين کان ڌيان هٽي وڃي ٿو

الله تعاليٰ فرمائي ٿو:

"وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا، اِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ"

(الإسراء: 26-27)

“فضول خرچي نه ڪر، فضول خرچ شيطان جا ڀائر آهن.”

اسلام جي سادگي

اسلام ۾ رڳو ٻه عيدون مقرر ڪيون ويون آهن:

عيدالفطر

عيدالاضحيٰ

نبي ﷺ فرمايو:

“الله اوهان کي انهن ٻن ڏينهن کان بهتر ٻه ڏينهن عطا ڪيا آهن.”

ان مان واضح آهي ته اسلام ۾ ڪو ٽيون مذهبي تهوار مقرر ناهي۔

بدعت ڪيئن جنم وٺندي آهي؟

تاريخ شاهد آهي ته هر بدعت شروعات ۾ "نيڪي" جي نالي سان شروع ٿيندي آهي، پوءِ آهستي آهستي:

نفل سنت واجب فرض بڻجي ويندي آهي

۽ ماڻهو اصل فرض وساري، انهن رسمن ۾ ڦاسي پوندا آهن۔

اهو ئي حال اڳين قومن سان ٿيو، جنهن بابت قرآن فرمائي ٿو:

"رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ"

(الحديد: 27)

"هنن پنهنجي طرفان رهبانيت ايجاد ڪئي، جيڪا اسان انهن تي فرض نه ڪئي هئي."

اسان جو صحيح رويو ڇا هجي؟

مسلمان لاءِ بهترين طريقو هي آهي ته:

سڄو سال عبادت ڪري

پنج وقت نماز جي پابندي

نفلي روزا

صدقو ۽ خيرات

توبه ۽ استغفار

قرآن جي تلاوت

نه ڪي خاص راتين جا ميلا ۽ رسمون۔

حقيقي شبِ برات ڇا آهي؟

اصل ۾ "برات" يعني نجات۔

نجات ڪنهن خاص رات ۾ جاڳڻ سان نه، پر:

سچي توبہ سان

اخلاص سان

سنت تي عمل سان

گناهن کان بچڻ سان

ملندي آهي۔

اصلاحي پيغام

اج ضرورت ان ڳالھ جي آهي تہ:

عالم سچ ماڻھن کي ٻڌائين

مسجدن مان آگاهي ڏني وڃي

ماڻھن کي دليل سان سمجهايو وڃي

فضول خرچيون روڪيون وڃن

دين کي رسمن کان پاڪ ڪيو وڃي

چاڪاڻ تہ اسلام اسان کي شعور سيکاري ٿو، شور نہ.

آخر ۾.....

شبِ برات کي مذهبي تهوار يا لازمي عبادت سمجهڻ شرعي طور ثابت ناهي. نہ قرآن مان دليل، نہ صحيح حديث مان، نہ صحابہ جي عمل مان.

اسلام اسان کي سيکاري ٿو: دين ۾ اضافو نہ ڪريو، جيڪو آهي ان تي عمل ڪريو.

جيڪڏهن اسان حقيقي نجات چاهيون ٿا تہ رسمون نہ، بلڪہ سنت کي اپنائڻو پوندو.

الله تعاليٰ اسان کي بدعتن کان بچائي، خالص سنت تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي. آمين.

شاعر ڪير آ!

شاعر صرف لفظن جو واپاري ني هوندو آهي،
هو دلين جو درزي، دردن جو درمان، ۽ ڌرتيءَ جو ڌڙڪندڙ ڌڙڪڻ هوندو آهي.
جتي عام ماڻهو متي ڏسي اڳتي وڌي وڃن ٿا،
اتي شاعر زمين ۾ زماني جا زخم ڏسي ٿو.
هو ڌرتيءَ جي ڏار ۾ درد پڙهي ٿو،
۽ واريءَ جي ذرڙن ۾ وساريل ڪهاڻيون ٻڌي ٿو.
شاعر جي دل ڪا سادي دل ناهي،
اهو تہ سمنڊ کان وڌيڪ سگهارو،
۽ آسمان کان وڌيڪ اوچو آستانو آهي.
هو هوا سان هلي ٿو،
هوائن سان ڳالهائي ٿو،
۽ هر هير ۾ ڪنهن امڙ جي آهه، ڪنهن يتيم جي ساهه، ڪنهن مزدور جي محنت
محسوس ڪري ٿو.
هوا جڏهن هلڪي وهي ٿي،
شاعر لاءِ اها فقط هير نہ،
پر محبوب جو پيغام،
رحمت جو رقعو،
۽ رب جي رحماني رمزن جو راز ٻڌجي وڃي ٿي.
پکي جڏهن اڏام ڪن ٿا،
عام اکين کي صرف پر نظر اچن ٿا،
پر شاعر کي انهن ۾ آزاديءَ جو اعلان،
اميد جو اُڏام،
۽ زندگيءَ جو سفر نظر اچي ٿو.
ڪوئل جڏهن ڪُوڪ ڪري ٿي،
شاعر جي اندر هزارين سُر جاڳي پون ٿا.
هن لاءِ اها ڪوئل نہ،

پر ڪرب جي ڪهاڻي،
۽ محبت جي مناجات آهي.
مور جڏهن مينهن ۾ نچي ٿو،
شاعر جي روح به رقص ڪرڻ لڳي ٿي.
اهو مور نه،
پر خوشيءَ جو خروش،
فطرت جو فخر،
۽ تخليق جو ترانو بڻجي وڃي ٿو.
شاعر جي طبيعت ڪپهه جهڙي نرم هوندي آهي،
ذرو به ڌڪ لڳي ته ٽڙڪي پوي،
ذرو به درد ڏسي ته پگهرجي پوي.
۽ سندس لفظ مکڻ جهڙا ملائم،
دلين تي لڳن ته لهي وڃن،
روح ۾ رچن ته راحت بڻجن.
هو ڪنهن جي اکين ۾ آنسو ڏسي، پاڻ روئي ٿو،
ڪنهن جي خوشي ڏسي، پاڻ کلندو آهي.
شاعر جو وجود ذاتي نه، اجتماعي هوندو آهي.
هو پنهنجو نه، سيني جو هوندو آهي.
جڏهن سماج سُڪي وڃي،
انصاف اُجڙي وڃي،
انسانيت اُجهامي وڃي،
تڏهن شاعر جو قلم قيامت بڻجي ايري ٿو.
هو لفظن سان وڄون وسائي ٿو،
سٽن سان سچ جا سُر وڄائي ٿو،
۽ شعرن سان شعور جا ڏيئا ٻاري ٿو.
شاعر اهو آهي،
جيڪو زمين جي زخم کي زبان ڏئي،

هوا جي همهمي کي حرف ڏئي،

پکين جي پروازن کي پيغام ڏئي،

ڪوئل جي ڪوڪ کي ڪلام ڏئي،

مور جي ناچ کي نغمو ڏئي،

۽ انسان جي احساس کي امر ڪري ڇڏي.

سچ پچ ته شاعر،

سماج جو ساڃاري،

قوم جو راهبر،

۽ دلين جو داروگو هوندو آهي.

هو نه هجي ته لفظ ويران،

جذبا جماد،

۽ زندگي بي رنگ لڳي.

۽ اهو ئي سبب آهي،

جو شاعر جي ساهه ۾ سڄي سرشتي جو سُر سمايل هوندو آهي.

ڇو ته

شاعر زمين جو زخم، هوا جو همسفر، پکين جو پرواز، ڪوئل جو ڪرب، مور جو مستي، ڪپهه جو نرمي، ۽ مکڻ جو ملائمت هوندو آهي.

شبِ برات جي حقيقت
قرآن ۽ حديث جي روشني ۾ اصلاحي جائزو

اسلام دينِ فطرت آهي، دينِ اعتدال آهي، دينِ سادگي آهي. هي اهو مذهب آهي جيڪو انسان کي وهمن، وسوسن، بناوٽي رسمن ۽ بي بنياد رواجن کان آزاد ڪري، سڌي راه تي هلڻ سيکاري ٿو. قرآنِ مجيد بار بار انسان کي عقل، تدبر ۽ دليل سان زندگي گذارڻ جي دعوت ڏئي ٿو. اسلام ڪڏهن به اهڙن مذهبي ميلن، تهوارن يا رسمن جي اجازت نٿو ڏئي جيڪي نه قرآن مان ثابت هجن، نه سنتِ نبوي ﷺ مان، نه صحابه ڪرامؓ جي عمل مان.

افسوس جو اڄ مسلمان معاشري ۾ ڪيترائي اهڙا ڏينهن ۽ راتيون "مذهبي اهميت" جي نالي سان ملهائجن ٿيون، جن جو اسلام جي اصل تعليمات سان ڪو تعلق ناهي. انهن مان هڪ مشهور رسم شبِ برات پڻ آهي، جنهن کي شعبان جي پندرهين رات وڏي ڌوم ڌام سان ملهايو وڃي ٿو.

شبِ برات: حقيقت يا روايت؟

برصغير پاڪ و هند ۾ شعبان جي پندرهين رات کي عبادت، بخشش، قسمت لکجڻ ۽ قبرن جي حاضري جي رات سمجهيو وڃي ٿو. ماڻهو حلوو پچائن ٿا، آتشبازي ڪن ٿا، قبرستانن ۾ ميلا لڳن ٿا، سڄي رات جاڳڻ کي لازم سمجهيو وڃي ٿو، ۽ ڪيترائي ماڻهو ان کي عيد جهڙو تهوار بڻائي ڇڏين ٿا.

پر سوال اهو آهي: ڇا قرآن ۾ هن رات جي ڪا خاص فضيلت بيان ٿيل آهي؟ ڇا رسول الله ﷺ هن رات کي ڪا مخصوص عبادت لاءِ مقرر ڪيو؟ ڇا صحابه ڪرامؓ ان کي خاص طريقي سان ملهايو؟

تاريخ ۽ حديث جو مطالعو صاف ٻڌائي ٿو: نه قرآن ۾ ڪو حڪم، نه صحيح حديث ۾ ڪا لازمي عبادت، نه صحابه جو ڪو عمل.

عالمِ اسلام جي عظيم عالمن جو متفقه فيصلو

"شبِ برات کي مسلمانن جو هڪ تهوار بڻايو ويو آهي، حالانڪه نه قرآن ۾ ان جي اصل آهي، نه حديث ۾، نه صحابه جي تاريخ ۾ ان جو ڪو ثبوت ملي ٿو.

هي هڪ بناوٽي رسم آهي.”

هي ڳالھ صرف هڪ عالم جي راءِ نہ، پر تحقيق جو نتيجو آهي.

قرآن ڇا ٿو سيکاري؟

قرآن مجيد عبادت کي خاص ڏينهن ۽ رسمن تائين محدود نٿو ڪري، پر مسلسل بندگي جو درس ڏئي ٿو.

الله تعاليٰ فرمائي ٿو:

"وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ"

(الحجر: 99)

“پنهنجي رب جي عبادت ڪندو رھ، جيستائين موت نہ اچي.”

ٻئي هنڌ فرمايو:

"اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ"

(المائده: 3)

“اڄ مون اوهان لاءِ اوهان جو دين مڪمل ڪري ڇڏيو آهي.”

جڏهن دين مڪمل ٿي ويو، تہ پوءِ نيون عبادتون يا رسمون شامل ڪرڻ اصل ۾ دين ۾ اضافو ڪرڻ آهي، جيڪو بدعت جي درجي ۾ اچي ٿو.

حديث جي روشني ۾

نبي ڪريم ﷺ فرمايو:

"من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد"

(بخاري، مسلم)

“جنهن اسان جي دين ۾ اهڙي نئين شيءِ پيدا ڪئي جيڪا ان مان ناهي، اها مردود آهي.”

هي حديث هر اهڙي رسم تي واضح دليل آهي، جيڪا دين ۾ شامل نہ هجي.

ضعيف روايتن جو مسئلو

ڪجھ ماڻهو هڪ روايت پيش ڪن ٿا تہ رسول الله ﷺ شعبان جي پندرهين رات بقيع جي قبرستان ۾ ويا ۽ الله تعاليٰ گھڻن ماڻهن جي مغفرت فرمائي.

پر محدثين، خاص طور تي امام ترمذيؒ، هن حديث کي ضعيف قرار ڏنو آهي.

ضعيف حديث مان نہ عقيدو ثابت ٿيندو آهي ۽ نہ ڪا لازمي عبادت.

شريعت جو اصول آهي: عقيدو ۽ عبادت صرف صحيح ۽ مستند دليل سان ثابت ٿيندا آهن.

رسول الله ﷺ جو شعبان سان تعلق

ها، اهو ضرور ثابت آهي ته نبي ﷺ شعبان مهيني ۾ گهڻا روزا رکندا هئا.

سيده عائشہؓ فرمائي ٿي:

“مون رسول الله ﷺ کي شعبان کان وڌيڪ ڪنهن مهيني ۾ روزا رکندي نه ڏٺو.” (بخاري)

پر هي هڪ ذاتي عبادت هئي، نه امت لاءِ لازمي حڪم.

ان جي ابتڙ، پاڻ ﷺ آخري ڏينهن روزا رکڻ کان منع به فرمائي، جيئن ماڻهو ان کي فرض نه سمجهن.

رسمن جا نقصان

اسلام رسم پرستي کي ناپسند ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته:

وقت ضايع ٿئي ٿو

پئسو فضول خرچ ٿئي ٿو

آتشبازي سان جان ۽ مال جو نقصان ٿئي ٿو

عبادت رياڪاري بڻجي وڃي ٿي

اصل دين کان ڌيان هٽي وڃي ٿو

الله تعاليٰ فرمائي ٿو:

"وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا، اِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ"

(الإسراء: 26-27)

“فضول خرچي نه ڪر، فضول خرچ شيطان جا ڀائر آهن.”

اسلام جي سادگي

اسلام ۾ رڳو ٻه عيدون مقرر ڪيون ويون آهن:

عيدالفطر

عيدالاضحيٰ

نبي ﷺ فرمايو:

“الله اوهان کي انهن ٻن ڏينهن کان بهتر ٻه ڏينهن عطا ڪيا آهن.”

ان مان واضح آهي ته اسلام ۾ ڪو ٽيون مذهبي تهوار مقرر ناهي.
بدعت ڪيئن جنم وٺندي آهي؟
تاريخ شاهد آهي ته هر بدعت شروعات ۾ “نيڪي” جي نالي سان شروع ٿيندي آهي، پوءِ آهستي آهستي:
نفل سنت واجب فرض بڻجي ويندي آهي
۽ ماڻهو اصل فرض وساري، انهن رسمن ۾ ڦاسي پوندا آهن.
اهو ئي حال اڳين قومن سان ٿيو، جنهن بابت قرآن فرمائي ٿو:
"رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ"
(الحديد: 27)
“هنن پنهنجي طرفان رهبانيت ايجاد ڪئي، جيڪا اسان انهن تي فرض نه ڪئي هئي.”
اسان جو صحيح رويو ڇا هجي؟
مسلمان لاءِ بهترين طريقو هي آهي ته:
سڄو سال عبادت ڪري
پنج وقت نماز جي پابندي
نفلي روزا
صدقو ۽ خيرات
توبه ۽ استغفار
قرآن جي تلاوت
نه ڪي خاص راتين جا ميلا ۽ رسمون.
حقيقي شبِ برات ڇا آهي؟
اصل ۾ “برات” يعني نجات.
نجات ڪنهن خاص رات ۾ جاڳڻ سان نه، پر:
سچي توبه سان
اخلاص سان
سنت تي عمل سان
گناهن کان بچڻ سان

ملندي آهي۔

اصلاحي پيغام

اڄ ضرورت ان ڳالھ جي آهي تہ:

عالم سچ ماڻهن کي ٻڌائين

مسجدن مان آگاهي ڏني وڃي

ماڻهن کي دليل سان سمجھايو وڃي

فضول خرچيون روڪيون وڃن

دين کي رسمن کان پاڪ ڪيو وڃي

ڇاڪاڻ تہ اسلام اسان کي شعور سيکاري ٿو، شور نہ۔

آخر ۾.....

شبِ برات کي مذهبي تهوار يا لازمي عبادت سمجھڻ شرعي طور ثابت ناهي۔ نہ قرآن مان دليل، نہ صحيح حديث مان، نہ صحابه جي عمل مان۔

اسلام اسان کي سيکاري ٿو: دين ۾ اضافو نہ ڪريو، جيڪو آهي ان تي عمل ڪريو۔

جيڪڏهن اسان حقيقي نجات چاهيون ٿا تہ رسمون نہ، بلڪہ سنت کي اپنائڻو پوندو۔

الله تعاليٰ اسان کي بدعتن کان بچائي، خالص سنت تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي۔ آمين۔

ڀٽائي ۾سرِ مومل راڻو جو فلسفو

شاھ عبداللطيف ڀٽائي جو سر مومل راڻو صرف داستانِ دلڪشي ناهي، پر فڪرِ فنا، فلسفوِ فطرت ۽ معرفتِ حق جو مرقعو آهي. هي سر سونهن، سچائي ۽ سلوڪ جي سُرنگ مان گذري، سالڪ کي سچي سائينءَ تائين رسائي ٿو. لفظن جي لوچ، لَحن جي لطافت ۽ لافاني لهجي ۾ لطيف، محبتِ حقيقي جو مٺانهون مفهوم پيش ڪري ٿو.

هتي مومل محبوبِ حقيقي آهي ـ اهو مالڪِ مطلق، جيڪو پاڻ کي پردن ۾ پوشيده رکي ٿو؛ جلوو بہ آهي، جستجو بہ آهي. جلوه جو جادو، جمال جو جوهر، پر عام اکين کان اوجهل. جيئن قرآن چوي ٿو: فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ ـ تون مون کي ياد ڪر، مان توکي ياد ڪندس. هي ياد جو يارانو ئي روحاني رستو آهي.

راڻو غيرت، رب ڏٽيءَ جو رمز آهي ـ اهو انسان جي اندر جو احساس، اهو ايمان جو اقرار، جيڪو انسان کي محبوب جي تلاش ۾ تڙپائي ٿو. راڻو رڳو عاشق ناهي، پر عارف آهي؛ رڳو رومان نہ، پر روحانيت آهي. راڻو رمزِ رضا، رازِ رب ۽ رغبتِ رباني جو نمائندو آهي.

۽ ناتر نفسِ اماره آهي ـ نفس جو ناپاڪ نغمو، خواهشن جو ڪوڙو ڪوڪ، جيڪو سالڪ کي سچ کان سرڪائي ٿو. نفس جي نرڙ تي ندامت نه هجي تہ نجات نٿي ملي. لطيف نفس کي ناتر ڪري نروار ڪري ٿو، تہ جيئن سالڪ سڃاڻي سگهي تہ اصل دشمن اندر ئي آهي.

سر ۾ ٻٽو فلسفو سمايل آهي:

هڪ طرف ڏٽي جي انسان ڏانهن ڏس، ٻي طرف انسان جي ڏٽي ڏانهن ٻوڙ.

هڪ طرف خالق جو خلق ڏانهن ڪرَم، ٻي طرف خلق جو خالق ڏانهن قدم.

اهو ئي ذڪر ۽ فڪر جو سلسلو آهي.

لطيف فرمائي ٿو:

نئون نياپو آٽيو راٽي وٽان رات

لڏي سان لطيف چئي ڪنا ڏامر ڏات

ڪهڙي پڇين ذات جيڪي آيا سي اگهائيا

هي بيت بغاوت بہ آهي، بشارت بہ آهي. بغاوت ٻيد ڀاوَ خلاف، بشارت برابري لاءِ.

لطيف هتي اسلام جي مساوات جو مظهر پيش ڪري ٿو.

ذات، نسل، رنگ، قبيلو، سڀ وهم، سڀ واهيات.

سڀ بني آدم، سڀ هڪ آدرش.

ڪو ڪارو نہ، ڪو گورو نہ، ڪو وڏو نہ، ڪو ننڍو نہ.

اسلام جو پيغام آهي:

سڀ انسان برابر، برتري فقط تقويٰ سان.

لطيف جو "نئون نياپو" اصل ۾ نويدِ نبوي آهي، اها ئي صدا جيڪا مديني مان اٿي، مڪان کان مڪين تائين پکڙجي وئي.

سر ۾ دنيا کي ڪاڪ محل، ڀِٽ يا ٿر سان تشبيهہ ڏني وئي آهي. هي دنيا ريتن جو ريگستان، رونقن جو رڻ، رنگينين جو روڳ آهي. ظاهري جلوو، باطني جهلاءُ.

ڪاڪ محل جي ڪشش ۾ انسان ڪيترا ڀيرا ڪاوڙ، ڪدورت ۽ ڪفر ۾ ڪِري پوي ٿو.

ڀٽائي چوي ٿو..

مومل جي محلات ۾ ساڃيا ناهن روح

صوفن جا وڻ سڪي ويا ٽڙي نڪتا ٿوهہ

سڪي ويا اهي کوهہ جن ۾ پاڻي هو پيار جو

ڪاڪ جا ڪنگرا، ڪنگڻن جيان ڪڙڪندا، پر اندر خالي.

ريت جا ريلا، رستا روڪيندڙ.

سراب جا سحر، سچ کي سڪائيندڙ.

سالڪ جڏهن سونهن جي سراب ۾ سرگردان ٿئي ٿو تہ محبوب کان محروم رهي ٿو. لطيف چوي ٿو تہ دنيا دغا آهي، دل جو ڌوڪو آهي. اصل سڪون سائينءَ سان آهي.

تلفظ جي ترنم سان چئون:

دل دلبر لاءِ ڏڪي، دم دم در تي ڊوڙي، درد ۾ درياهہ، دعا ۾ دعاڳو.

روح رڻ ۾ رلندي رهي، رب جي رضا رهنمائي ڪري.

مومل جو محل اصل ۾ معرفت جو مڪان آهي. جيڪو اندر داخل ٿئي، اهو نفس

ڪان نجات ماڻي. جيڪو ناتر جي ناز ڪان نڪري، اهو نور جي نيڪي ماڻي.
راڻو جڏهن راهه وٺي ٿو تہ ريتن ۾ رلجي ٿو، پر عشق جي آڳ ڪيس اڳتي وڌائي ٿي. اهو سفر انسان جي روحاني سفر جهڙو آهي. هر قدم امتحان، هر موڙ آزمائش.
شاهہ لطيف ٻڌائي ٿو تہ محبوب ملڻ سولو ناهي. محنت، مجاهدو، مراقبو ضروري آهي.
سڪ سچي هجي، سجدن ۾ سوز هجي، تڏهن سائين سُڄاڻپ ڏئي.
لطيف جو لهجو لافاني آهي:
محبت ۾ مٽجڻ، فنا ۾ فخر، بقا ۾ برڪت.
انا کي اڇلائي، اخلاص اختيار ڪر.
اسلام بہ اهو ئي سيکاري ٿو. نماز، روزو، زڪاة ـ سڀ نفس کي نرمل ڪرڻ جا نالا آهن. لطيف انهن عبادتن کي عشق جي اصطلاحن ۾ بيان ڪري ٿو.
هتي مومل رب، راڻو بندو، ناتر نفس، ڪاڪ دنيا.
هي مڪمل روحاني نقشو آهي.
لطيف جو پيغام واضح آهي:
خود کي خالي ڪر تہ خدا ملي.
دل کي ڌوءِ تہ ديدار ملي.
فرقن کي ڦٽو ڪر تہ فلاح ملي.
اڄ جي دور ۾ جڏهن رنگ، نسل، زبان، ذات جا زهر زنده آهن، لطيف جو نئون نياپو وڌيڪ ضروري آهي.
اسان کي سکڻو پوندو:
انسانيت ئي اصل عزت آهي.
اخلاق ئي اصل دولت آهي.
محبت ئي اصل ملت آهي.
آخر ۾ چئون:
مومل محبت، راڻو رغبت، نفس ناتر ناپاڪ،
لطيف لولي لافاني، لکي ٿو لامڪان جو لاڳاپو پاڪ.

هي سر اسان کي سيکاري ٿو ته
ڏٽي ڏانهن ٻوڙ، دنيا کان دور، دل کي درگاهه ٺاءِ.
ذات پات وسار، محبت اختيار، سيني کي ياءُ سمجهي پاکر پاءِ.
اهو ئي شاهه عبداللطيف جو نئون نياپو آهي،
اسلام جو اصلي اِشارو،
انسانيت جو اعليٰ آدرش،
۽ روح جي راحت جو رستو.
جيڪو هن راز کي رَچي وٺندو،
سو رڻ ۾ ٻه راحت ماڻيندو،
ڪاڪ ۾ ٻه ڪامياب ٿيندو،
۽ آخرڪار محبوبِ حقيقي سان ملي،
هميشه لاءِ حقيقي حيات ماڻي وٺندو.

تصوف

انسان جڏهن هن دنيا جي ڌرتيءَ تي قدم رکي ٿو ته هو فقط جسم جو مجموعو نه هوندو آهي، پر روح، دل ۽ نفس جي ٽڪراءَ جو هڪ ميدان به هوندو آهي. اندر هڪ جنگ جاري هوندي آهي—هڪ طرف نور، ٻئي طرف نفس جو غرور. انهيءَ اندروني جنگ کي کٽڻ جو نالو ئي تصوف آهي، ۽ انهيءَ جنگ ۾ ڪاميابيءَ جي ڪنجي آهي تزڪيي نفس.

الله پاڪ پنهنجي محبوب نبي، حضرت محمد ﷺ کي رڳو شريعت جا حڪم ڏيڻ لاءِ نه موڪليو، پر انسان جي اندر جي اصلاح لاءِ به مبعوث فرمايو. قرآن پاڪ ۾ ارشاد آهي ته پاڻ سڳورن ﷺ ماڻهن کي تلاوت، تعليم ۽ تزڪيو سيکاريو. يعني دلين کي ڌوئڻ، نفس کي نروار ڪرڻ ۽ باطن کي پاڪ ڪرڻ سندن بعثت جو بنيادي مقصد هو. تنهن ڪري تزڪيي نفس فرض جي درجي ۾ اچي وڃي ٿو، ڇو ته بغير تزڪيه جي نه عبادت ۾ لطف، نه ايمان ۾ اخلاص، نه زندگيءَ ۾ نور.

تزڪيو نفس ڇا آهي؟

اها اها باطني بغاوت آهي، جيڪا انسان پنهنجي نفس جي برائين خلاف ڪري ٿو. نفس جا رزائل—غصو، بغض، ڪينو، حسد، ساڙ، دنيا جي محبت، شهرت پسندي ۽ مال جي حرص—اهي سڀ روح جا زنگ آهن. جڏهن دل انهن ميلن سان ڀرجي وڃي ٿي ته انسان جي نظر ڪاري ٿي وڃي ٿي، حق نظر نٿو اچي، سچ سٺو نٿو لڳي.

تصوف انهيءَ ميل کي ڌوئڻ جو عمل آهي.

هيءَ اها صابڻ آهي، جيڪا اندر کي اجاري ٿي؛

هيءَ اها هوا آهي، جيڪا روح کي تازگي ڏئي ٿي؛

هيءَ اهو پاڻي آهي، جيڪو دل جي ڌوڙ لاهي ٿو.

صوفي نفس کي ماري نه ٿو، پر سڌاري ٿو؛ خواهشن کي ختم نٿو ڪري، پر شرع جي تابع بڻائي ٿو. هو پنهنجي غصي کي حلم ۾، بغض کي محبت ۾، حسد کي دعا ۾ ۽ مال جي محبت کي سخاوت ۾ بدلائي ڇڏي ٿو.

پر سوال آهي ته تصوف حاصل ڪيئن ٿئي؟

تصوف ڪتابن سان نہ، صرف لفظن سان نہ، پر دل کان دل تائين منتقل ٿئي ٿو.
اهو علم سينن ۾ لڪل نور آهي، جيڪو صحبت سان منتقل ٿئي ٿو. جيئن هڪ ڏيئو ٻئي ڏيئي کي روشني ڏئي ٿو، تيئن هڪ پاڪ دل ٻي دل کي پاڪ ڪري ٿي.
تنهن ڪري ذڪر جي ڪثرت تصوف جو بنيادي ذريعو آهي.
”الله... الله...“ جي تسبيح جڏهن زبان کان لهندي دل ۾ لهي وڃي ٿي تہ دل زنده ٿي وڃي ٿي. دل جي ڌڙڪن بہ ذڪر بڻجي وڃي ٿي. پوءِ انسان هلندو بہ آهي ته ياد ۾، سمهندو بہ آهي تہ ياد ۾، جاڳندو بہ آهي تہ ياد ۾.
پر انهيءَ راهہ تي اڪيلو هلڻ مشڪل آهي. نفس وڏو ڌوڪيباز آهي. هو انسان کي پاڻ ئي گمراه ڪري ڇڏي ٿو. تنهن ڪري مرشد جي ضرورت لازمي آهي.
مرشد ڇا آهي؟
مرشد اهو آهي جيڪو پاڻ رستو طئي ڪري چڪو هجي ۽ هاڻي ٻين کي هٿ پڪڙي منزل تائين پهچائي. هو روح جو طبيب، دل جو دليل ۽ سلوڪ جو سالار آهي.
قرآن پاڪ ۾ حڪم آهي:
”يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وكونوا مع الصادقين“
(اي ايمان وارا! الله کان ڊڄو ۽ سچن سان گڏ رهو)
يعني اهلِ صدق جي صحبت اختيار ڪريو. ڇو تہ صحبت جو اثر لازمي آهي. لوهہ خوشبودار دڪان ۾ رهي تہ مهڪي ٿو، ۽ ڪوئلي سان رهي تہ ڪارو ٿئي ٿو.
شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمہ الله بہ انهيءَ حقيقت کي وڏي درد سان بيان ڪيو:
”مون جي ڏٺا ماءِ، جنين ڏٺو پرين کي
ڪري نہ سگهان ڪا، تنين سندين ڳالهڙي“
يعني جيڪي پرينءَ (الله) کي سڃاڻن ٿا، انهن جي حال بيان کان ٻاهر آهي.
سندن صحبت انسان کي بدلائي ڇڏي ٿي.
صوفيانه روايت ۾ مشهور قول آهي:
”من لا شيخ فشيخ الشيطان“
جنهن جو ڪو مرشد ناهي، ان جو مرشد شيطان آهي.
ڇو تہ بغير رهنمائي جي نفس انسان کي فريب ڏئي ٿو، عبادت ۾ ريا، علم ۾ غرور

۽ زهد ۾ تڪبر وجهي ڇڏي ٿو. مرشد انهن بيمارين کان بچائي ٿو، قدم قدم تي سنڀالي ٿو، سلوڪ جون منزلون طئي ڪرائي ٿو.

برصغير ۾ اسلام جي پکڙجڻ جي تاريخ به انهيءَ حقيقت جي شاهدي ڏئي ٿي. هتي تلوار نه، پر صوفين جي رواداري، محبت ۽ ڀائيچاري اسلام پکيڙيو. سندن اخلاق ماڻهن کي موهيو، سندن خلوص دلين کي فتح ڪيو.

اڄ به اهڙا روحاني مرڪز موجود آهن.

امروٽ شريف، هاليجي شريف، ڀير شريف، مٽياري ۾ شيخ عبدالله، ڪراچي ۾ شاهه حڪيم اختر رح ۽ سندن خليفو شيخ فيروز ميمڻ، پنجاب ۾ پير ذوالفقار نقشبندي مجددي، جن جي تازو وفات ٿي، پر سندن اولاد ۽ سلسلو اڄ به فيض ڏئي رهيو آهي.

اهي خانقاهون فقط عمارتون نه، پر روحاني يونيورسٽيون آهن، جتي دلين کي صفائي ملي ٿي، اکين کي آنسو ملن ٿا ۽ روح کي سڪون ملي ٿو.

پر افسوس! هن پاڪ سلسلي کي ڪجھ ڪوڙن پيرن بدنام ڪري ڇڏيو آهي. اهي نه سنت جا پابند، نه شريعت جا پيروڪار. فقط نالي جا پير، اصل ۾ نفس جا غلام. اهڙا ماڻهو روحانيت نه، پر مفاد پرستي سيکارين ٿا.

شاهه لطيف اهڙن بابت فرمايو:

”ڪنيس ڪويڇن، تن طبيب نه ڳڌيا

ڏئي ڏنڀ ڏڌن، پاڻان ڏيل ڏڪويو“

يعني جاهلن وٽ وڃي علاج ڪرائڻ سان فائدو نه، بلڪه زخم وڌي وڃي ٿو.

حقيقي تصوف اهو ناهي جو ماڻهو خرقو پائي يا تسبيح کڻي، پر دل ۾ دنيا جا دڙا رکي.

اصل تصوف اهو آهي ته:

پنهنجي پاڻ کي سڀ کان حقير سمجهڻ،

۽ سيني کي پاڻ کان بهتر سمجهڻ.

هيءَ تواضع ئي بلندين جو رستو آهي. حديث شريف ۾ آهي:

”من تواضع لله فقد رفعه الله“

جيڪو الله لاءِ جهڪي ٿو، الله ان کي بلند ڪري ٿو.

صوفي جو ڪنڌ زمين تي هوندو آهي، پر مقام آسمان تي.
هو پاڻ کي ڪجھ نٿو سمجهي، تنهن ڪري سڀ ڪجھ حاصل ڪري ٿو.
آخر ۾ چئجي ته تصوف ڪو ڌار دين يا الڳ رستو ناهي، پر اسلام جو باطن آهي.
شريعت جسم آهي، تصوف روح آهي. بغير روح جي جسم بيجان آهي.
تزڪيي نفس، ذڪر جي ڪثرت، مرشد جي صحبت ۽ عاجزيءَ جي عادت،اهي ئي تصوف جا چار ٿنڀا آهن. جنهن انهن کي اختيار ڪيو، اهو الله جي قرب جو مزو ماڻيندو.
دعا آهي ته رب پاڪ اسان سڀني کي نفس جي نجاستن کان پاڪ ڪري، سچن جي صحبت نصيب ڪري ۽ دلين ۾ پنهنجو ذڪر جاري رکي.
بيشڪ،
تصوف دل جي درياھ ۾ ٻڏڪي هڻي رب جي روشنيءَ تائين پهچڻ جو سفر آهي.

سنڌ جي تعليم ۽ خدوخال

تعليم قومن جي تقدير ٺاهيندي آهي. ڪتابن جا ورق رڳو لفظن جا وڻ نہ هوندا آهن، پر فڪر جا فصل هوندا آهن. جنهن معاشري جي تعليم آزاد هوندي آهي، ان جا ماڻهو بہ آزاد سوچيندا آهن؛ ۽ جنهن جي تعليم غلاميءَ جي ڇانوَ ۾ پلجي ٿي، اتي ذهن بہ زنجيرن سان جڪڙيل هوندا آهن. اڄ جڏهن اسان سنڌ جي تعليمي نظام تي نظر وجهون ٿا تہ دل مان هڪ درد ڀريو سوال اڀري ٿو:

ڇا اسان وٽ تعليم اعليٰ انسان پيدا ڪرڻ لاءِ آهي يا فقط فرمانبردار غلام تيار ڪرڻ لاءِ؟

هي سوال رڳو لفظ نہ، پر وقت جي ويرانين ۾ وڃندڙ وِيل آهي.

تعليم جو اصل مقصد تہ اهو هو تہ انسان پاڻ ڪي سڃاڻي، پنهنجي رب کي سڃاڻي، پنهنجي سماج لاءِ ڪارائتو بڻجي. علم انسان کي غيرت ڏئي، بصيرت ڏئي، آزاديءَ جو احساس ڏئي. پر جڏهن تعليم رڳو نوڪريءَ جي زنجير بڻجي وڃي، تڏهن علم جو نور ماندو ٿي وڃي ٿو ۽ انسان پنهنجي ئي هٿن سان پاڻ کي قيد ڪري ڇڏي ٿو.

سڀ کان پهرين ڳالهہ نيت جي درستگي آهي.

نيت ئي منزل جو نقشو آهي. جيڪڏهن شاگرد جي دل ۾ اهو خيال هجي تہ "مان پڙهان ٿو رڳو دنيا ڪمائڻ لاءِ"، تہ پوءِ علم عبادت نہ رهندو، واپار بڻجي ويندو. ڪتاب رزق جو ذريعو تہ ٿيندو، پر ڪردار جو چراغ نہ ٻرندو.

اسان کي پنهنجي اولاد کي سيکارڻ گهرجي تہ پڙهائي فقط روزگار لاءِ نہ، پر دنيا ۽ آخرت جي ڪاميابي، اخلاق جي سڌاري ۽ انسانيت جي خدمت لاءِ آهي. جڏهن علم نيت سان جڙندو آهي تہ ان ۾ برڪت پيدا ٿيندي آهي. ٻي صورت ۾ ڊگريون هونديون، پر دل خالي؛ عهدا هوندا، پر اخلاق غائب.

افسوس سان چوڻو ٿو پوي تہ اسان جي سنڌي درسي ڪتابن ۾ اخلاقي تعليم نالي ماتر آهي.

ڪتابن ۾ تاريخ آهي، جاگرافي آهي، حساب آهي، پر ڪردار سازيءَ جا سبق گهٽ آهن. ٻار کي ٻڌايو وڃي ٿو تہ ڪيئن امتحان پاس ڪجي، پر اهو گهٽ ٻڌايو

وڃي ٿو ته ڪيئن سچو، ايماندار ۽ بااخلاق انسان بڻجي.
اسڪولن ۾ نمبرن جي ڊوڙ آهي، پر اخلاق جي کوٽ آهي. شاگرد ياد ته گهڻو ڪن ٿا، پر سمجهڻ گهٽ؛ لکن ته گهڻو ٿا، پر عمل گهٽ ڪن ٿا. نتيجو اهو نڪري ٿو جو اسان پڙهيل لکيل ماڻهو ته پيدا ڪريون ٿا، پر صالح ۽ صلاحيت وارا ماڻهو گهٽ پيدا ڪريون ٿا.
ٽيون وڏو سبب تاريخ جي ان زخم سان جڙيل آهي، جيڪو اڃا تائين ڀرجي نه سگهيو آهي.
انگريز لارڊ ميڪالي جيڪو سيڪيولر نصاب ۽ اسڪولي سسٽم ڏنو، ان جو مقصد آزاد مفڪر پيدا ڪرڻ نه هو، پر نوڪر تيار ڪرڻ هو. اهو نظام اهڙو ٺاهيو ويو جو ماڻهو حڪم مڃڻ سڪي، حڪم ڏيڻ نه؛ فرمانبردار بڻجي، اڳواڻ نه.
انهن جي اسڪولن تي لفظ لکيل هوندا هئا:
“COME IN, LEARN AND GO FORTH TO SERVE”
يعني “اچو، سکو ۽ پوءِ وڃي خدمت ڪريو”.
هي خدمت قوم جي نه، پر حڪمران جي هئي. يعني پڙهو، پوءِ ڪنهن جي ماتحت ٿي ڪم ڪريو.
انگريزن جي دؤر جو اڃا تائين اسان ڪي درخواست ۾ اهو سيڪاريو ويندو آهي ته
Your faithful
Your obedient servant
اوهان جو فرمانبردار نوڪر
اهو نظام ذهنن کي غلام بڻائڻ جو جال هو. افسوس جو اسان اڄ به ساڳي واٽ تي هلي رهيا آهيون. نصاب بدلجي ويو، پر سوچ نه بدلي. عمارتون نيون ٿي ويون، پر مقصد پراڻو ئي رهيو.
چوٿون ۽ سڀ کان ڏکوئيندڙ سبب اسان جي گهر جي تربيت آهي.
اسان پنهنجي ٻار کي ننڍپڻ کان چوندا آهيون:
“پٽ پڙهجانءِ، نوڪري ڪندين، مون کي کارائيندين!”
هي جملو ظاهر ۾ محبت ڀريو لڳي ٿو، پر اندر ۾ غلاميءَ جو ٻج لڪل آهي.
اسان ٻار کي سيکاريو ئي ناهي ته تون اڳواڻ بڻج، ڪاروبار ڪر، ايجاد ڪر، قوم

جي خدمت ڪر، علم ۾ جدت آڻ.
اسان ڪيس فقط نوڪر ٿيڻ جو خواب ڏيکاريون ٿا.
جڏهن خواب ئي ننڍو هوندو ته منزل ڪيئن وڏي ٿيندي؟
اهڙي تربيت سان ٻار جو ذهن محدود ٿي وڃي ٿو. هو هميشه ڪنهن جي نوڪريءَ جو متلاشي رهي ٿو، پنهنجي صلاحيتن تي ڀروسو نٿو ڪري. نتيجو اهو نڪري ٿو جو سڄو معاشرو نوڪريءَ جي قطار ۾ بيٺو نظر اچي ٿو، پر ڪو به تخليقڪار، مفڪر يا اڳواڻ گهٽ پيدا ٿئي ٿو.
تعليم جو اصل مقصد ته آزاديءِ فڪر، بلنديءِ ڪردار ۽ خود اعتمادي آهي.
تعليم انسان کي اڏام سيکارڻ گهرجي، نه ته زنجير پائڻ.
تعليم شعور جو شمع هجڻ گهرجي، نه ته غلاميءَ جو گهيرو.
اسان کي گهرجي ته:
نصاب ۾ اخلاقي تعليم وڌايون
اسلامي قدرن ۽ ڪردار سازيءَ تي زور ڏيون
ٻارن ۾ خود روزگاري ۽ قيادت جو جذبو پيدا ڪريون
تعليم کي عبادت ۽ خدمت سان ڳنڍيون
استاد رڳو سبق پڙهائيندڙ نه، پر نسلن جو معمار آهي. جيڪڏهن استاد شاگرد کي صرف نوڪريءَ جو خواب ڏيکاريندو ته هو غلام بڻجندو؛ جيڪڏهن استاد ڪيس عزت، غيرت ۽ ايمان جو سبق سيکاريندو ته هو اڳواڻ بڻجندو.
اسان کي پنهنجي سوچ کي بدلائڻو پوندو.
ٻار کي چئجي:
“پٽ پڙهه ته الله کي سڃاڻين، پاڻ کي سڌارين، قوم کي سنوارين، دنيا ۽ آخرت ۾ ڪامياب ٿيندين!”
جڏهن نيت بدلبي، نصاب بدلبي، تربيت بدلبي،تڏهن نتيجا به بدلجندا.
آخر ۾ چئجي ته تعليم جيڪڏهن اخلاق سان گڏ نه هجي ته اها اڌوري آهي. علم جيڪڏهن انسان کي انسان نه بڻائي سگهي ته اهو بوجھ آهي.
اسان کي اهڙي تعليم گهرجي جيڪا غلام نه، بلڪه غيور انسان پيدا ڪري؛
نوڪر نه، پر نويدِ نئون دور پيدا ڪري؛

تابعدار نہ، پر تعمير ڪندڙ نسل پيدا ڪري.

چو تہ

قومون ڪتابن سان نہ، ڪردار سان زنده رهنديون آهن.

کِيرُ — ادبي تجزيو

کِيرُ....

قدرت جو ڪرم، حياتيءَ جو حِصو، صحت جو سَت

ڪير ڪا عام شئي ناهي، هيءَ قدرت جو ڪمال، ربّ جي رحمت ۽ رزق جو روشن روپ آهي. ڪير سفيد ضرور آهي، پر ان ۾ زندگيءَ جا هزارين رنگ لڪل آهن. ڪير نرميءَ جو نشان، پاڪيزگيءَ جو پيام ۽ پرورش جو پھريون پيار آهي. ٻار جي پھرين خوراڪ بہ ڪير، پوڙهي جي طاقت بہ ڪير، بيمار جي دوا بہ ڪير، ۽ مسافر جي مسرت بہ ڪير.

چئون تہ:

ڪير، ڪيرن، ڪرم، قوت، قرار سڀ قُدرت جا قُربان قرار.

ڪير جي طبي اهميت، فائدا ۽ ضرورت

ڪير صحت جو سچو ساٿي آهي. حڪيم چون ٿا تہ ڪير جسم کي جواني ڏئي، جان ۾ جوت جلائي، هڏن کي هُنر ڏئي، رت کي رواني ڏئي.هڏن لاءِ ڪيلشيم جو خزانودماغ لاءِ توانائيءَ جو تيل ،دل لاءِ نرميءَ جو نُور

پيٽ لاءِ سڪون ۽ صفائي

ٻارن لاءِ ڪير قوتِ قد، عورتن لاءِ صحتِ وجود، پوڙهن لاءِ طاقتِ تندرستي آهي. ڪير پيئندڙ ماڻهوءَ جي چهري تي چمڪ، جسم ۾ چُستي، ۽ ذهن ۾ روشني هوندي آهي.

لوڪ چوڻي آهي:

"ڪير پيئو، خير ڏسو"

يعني ڪير ڀلائيءَ جو ڀاني ٻڻجي ٿو.

ڪير جو ڪاڌي پيتي ۾ استعمال

ڪير ڪاڌي جي دنيا جو بادشاهه آهي. هر مٺاس، هر مزو، هر مانيءَ ۾ ڪير جو ڪردار آهي.

ڪير مان ڏهي، لسي، مٺائي

کير مان مکڻ، گيھ، کيرڻي

کير مان کيرپک، فرني، کير جو حلوو،چانھ بہ کير سان چمڪي، ڪافي بہ کير سان خوشبو ڏئي،گھرن ۾ کير جو گلاس مھمان نوازيءَ جو مثال آھي. سنڌي مھمان کي پاڻيءَ کان اڳ کير يا لسي پيش ڪري محبت جو ملھائي ڏيکارين ٿا.

کير ڪاڌي ۾، خير دل ۾.

مذھبي ڪتابن، لوڪ ادب ۽ شاعريءَ ۾ کير

قرآن پاڪ ۾ بہ کير جو ذڪر اچي ٿو:

"خالصاً سائغاً للشاربين"

يعني پاڪ، صاف، پيئندڙن لاءِ خوشگوار.

جنت جي نعمتن ۾ کير جون نھرون بيان ٿيل آھن، جنھن مان معلوم ٿئي ٿو تہ کير پاڪيزگيءَ ۽ پاڪ رزق جي علامت آھي.

حديثن ۾ بہ کير کي فطري خوراڪ چيو ويو آھي. حضور ﷺ کير پسند فرمائيندا ھئا.

لوڪ ادب ۾:

لوليءَ ۾ ماءُ چوندي: ”منھنجو ٻچو کير پيئي، قد وڌائي“

ڏاھن جا بيت: کير کي سچائيءَ سان تشبيھ ڏين ٿا،شاعريءَ ۾ کير کي سفيدي، صفائي ۽ سچائيءَ جو استعارو بڻايو ويو آھي:

کير جھڙو دل صاف ھجي،

تہ قسمت بہ کِلي، نصيب بہ نِکري.

سنڌي ثقافت ۽ ريتن رسمن ۾ کير...

سنڌ جي ڳوٺاڻي زندگيءَ ۾ کير ھر رسم جو رڪن آھي.

ٻار جي ڄمڻ تي کير ورھايو ويندو

شاديءَ ۾ دلھن کي کير پياريو ويندو

مھمان لاءِ کير يا لسي لازمي

روزمره زندگيءَ ۾ صبح شام کير جو استعمال

ڳوٺاڻا مال پالين ٿا، مينھن، ڳئون، ٻڪري ،سڀ رزق جا ذريعو. انھن سان کير جو رشتو رڳو خوراڪ جو نہ، پر محبت جو آھي.

سنڌي چوڻ تا:

"جنهن گهر ۾ ڪير، تنهن گهر ۾ خير."

فلسفيانہ نتيجو....

ڪير رڳو پيئڻ جي شئي نہ، پر زندگيءَ جو سبق آهي.

سفيد آهي، يعني دل صاف رکو،

نرم آهي، يعني مزاج نرم رکو.

مفيد آهي، يعني ٻين لاءِ فائديمند ٿجو.

ڪير اسان کي سيکاري ٿو تہ

صفا ٿيو، سادو ٿيو، سلامت ٿيو.

لفظن جي مهمل موسيقيءَ سان چئون:

ڪير، ڪرم، خير، خوشبو،

صحت، سڪون، سادگي، سرور.

نتيجو

ڪير قدرت جو ڪمال، صحت جو سرمايو، ادب جو استعارو، مذهب جي برڪت ۽ ثقافت جو سينگار آهي.

جيڪو ڪير جي قدر ڪري، سو زندگيءَ جي قدر ڪري.

الله پاڪ هر گهر ۾ ڪير جهڙي خير، برڪت ۽ ڀلائي عطا فرمائي. آمين.

سلام ۽ ان جا آداب

جمعي جي صبح، جڏهن فضا ۾ فڪر جا فانوس ٻرن ٿا ۽ دلين ۾ دين جي درياهه
جي لهر لهي ٿي، تڏهن هڪ سوال ذهن جي دريءَ تي دستڪ ڏئي ٿو:
ڇا "جمعو مبارڪ"، "گڊ مارننگ" يا "جنم ڏينهن مبارڪ" ڇوڻ رسم آهي يا سنت؟
۽ قرآن و سنت جي روشنيءَ ۾ انسان لاءِ بهترين تحيت ڪهڙي آهي؟
اسلام، جيڪو فطرت، فڪر ۽ دليل جو دين آهي، اهو انسان کي لفظن جي به
پاڪيزگي سيکاري ٿو. ڇو ته لفظ رڳو آواز ناهن، اهي احساس آهن؛ رڳو جملا
ناهن، اهي عقيدا آهن؛ رڳو ڳالهه ٻولهه ناهن، اهي ڪردار جا آئينه آهن.

سلام .. لفظ نه، محبت جو معاهدو..
اسلام جڏهن انسان کي ملڻ سيکاري ٿو ته ڪيس سيکاري ٿو:
"السلام عليڪم"
هي ٻه لفظ ظاهري طرح سادا، پر معنوي طرح عظيم آهن.
هن جو مطلب آهي:
"تنهنجي جان، تنهنجي مال، تنهنجي عزت ۽ تنهنجي گهر وارن کي منهنجي
طرفان سلامتي ۽ امان آهي."
يعني هي لفظ امن جو اعلان، محبت جو پيغام ۽ ڀائيچاري جو پڪو واعدو آهي.
دنيا جي ٻين مذهبن ۾ به مخاطب ٿيڻ جا مختلف طريقا آهن:
هندو "پاءِ لاڳو" ڪري پيرن تي هٿ رکن ٿا،
عيسائي هٿ هلايو سلام ڪن ٿا،
پر مسلمان سلام سان دلين کي فتح ڪن ٿا.
اسلام جو سلام نه جسماني حرڪت آهي، نه رسمي اشارو؛
اهو روحاني رشتو آهي.
قرآن جي حڪم جي روشني
الله پاڪ قرآن مجيد ۾ فرمايو:
"وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا"

(سوره النساء: 86)

يعني:

"جڏهن اوهان کي سلام ڪيو وڃي ته ان کان بهتر جواب ڏيو يا گهٽ ۾ گهٽ ساڳيو واپس ڪريو."

هي حڪم ٻڌائي ٿو ته:

سلام ڪرڻ سنت آهي

جواب ڏيڻ واجب آهي

يعني شريعت سلام کي صرف مستحب نه، پر سماجي ذميواري بڻائي ڇڏيو آهي.

سنت نبوي ﷺ ۾ سلام

رسول الله ﷺ فرمايو:

"افشوا السلام بينكم"

يعني: ”پاڻ ۾ سلام کي عام ڪيو.“

ٻئي هنڌ فرمايو:

”اوهان ايمان وارا نٿا ٿي سگهو جيستائين هڪ ٻئي سان محبت نه ڪريو، ۽ محبت پيدا ڪرڻ جو آسان طريقو سلام کي عام ڪرڻ آهي.“

اهو ظاهر ڪري ٿو ته سلام دلين جي دورين کي ويجهو ڪري ٿو.

”گڊ مارننگ“ يا ”السلام عليڪم“؟

هاڻي اچون ٿا عقلي ۽ منطقي جائزي ڏانهن.

”گڊ مارننگ“ جو مطلب آهي:

”سٺي صبح“

پر سوال آهي:

ڇا هر صبح سٺي هوندي آهي؟

جيڪڏهن هڪ استاد گهر ۾ جهيڙو ڪري اچي، دل اداس هجي، شاگردن کي چئي گڊ مارننگ.

ته ڇا سندس صبح واقعي سٺي آهي ڇا گڊ مارننگ چوڻ مناسب آهي؟

جيڪڏهن آسمان ڪڪر سان ڍڪيل هجي، سج نڪتو ئي نه هجي، هڪ استاد شاگردن کي چئي گڊ مارننگ ته ڇا اها صبح سٺي سڏجي سگهي ٿي ڇا گڊ

مارننگ چوڻ مناسب آهي؟
اهڙي حالت ۾ “گڊ مارننگ” چوڻ لفظي سچائيءَ بدران رسمي ڪوڙ لڳي ٿو.
پر “السلام عليڪم” وقت، موسم ۽ حالت کان آزاد آهي.
رات هجي يا ڏينهن، خوشي هجي يا غم، هر حال ۾ مناسب آهي.
چو ته سلام حالت جو بيان نه، دعا جو اعلان آهي.

فقهي حيثيت...
فقها ڪرام سلام جا واضح آداب بيان ڪيا آهن:
ڪير پهرين سلام ڪري؟
حديث موجب:
ننڍو وڏي کي
سوار پيدل کي
هلندڙ ويٺل کي
ٿورا گهڻن کي
شاگرد استاد کي
يعني هميشه تواضع وارو پهرين سلام ڪري.
جواب ڏيڻ
سلام جو جواب ڏيڻ واجب آهي.
جواب بهتر هجي ته وڌيڪ اجر.
مثال: السلام عليڪم وعليڪم السلام ورحمة الله
وعليڪم السلام ورحمة الله وبرڪاته

سلام جا آداب...
اسلام رڳو لفظ سيکارڻ تي اڪتفا نه ڪيو، پر آداب به

سيکاريا:
صاف نيت سان سلام ڪجي

مسڪراهٽ سان سلام ڪجي

زور سان نہ، پر ادب سان آواز ڪجي

هٿ ملائڻ سنت آهي

دل ۾ ڪدورت نہ هجي

ڪڏهن سلام نہ ڪجي؟

شريعت اعتدال سيکاري ٿي:

نماز پڙهندڙ کي

قرآن يا ذڪر ۾ مصروف ماڻهو

قضاءِ حاجت ۾

واش روم ۾

گهري ڊننڊي يا پڙهائي ۾ مشغول ماڻهو

انهن کي زبردستي متوجہ ڪرڻ مناسب ناهي. انتظار بهتر آهي.

”جمعو مبارڪ“ ۽ ”جنم ڏينهن مبارڪ“ جي حيثيت

”جمعو مبارڪ“ چوڻ دعا طور جائز آهي، ڇو تہ جمعو برڪتن وارو ڏينهن آهي، پر ان کي سنت يا لازمي رسم سمجهڻ درست ناهي.

ساڳيءَ طرح ”جنم ڏينهن مبارڪ“ جيڪڏهن صرف خوشي ۽ دعا لاءِ هجي تہ جائز آهي، پر غير اسلامي رسمن، فضول خرچي يا عقيدن کان پاسو ضروري آهي.

اسلام ۾ اصل تحيت سلام آهي، باقي لفظ ثقافتي روايتون آهن.

سلام ، سماجي سائنس جي نظر ۾...

سماجي نفسيات ٻڌائي ٿي تہ:

نرم لفظ تعلق مضبوط ڪن ٿا

مثبت جملو دلين کي نرم ڪري ٿو

عزت سان مخاطب ٿيڻ اعتماد پيدا ڪري ٿو

سلام انهن ٽنهي فائدن جو مجموعو آهي.

جڏهن ڪو چوي ٿو: ”السلام عليڪم“

تہ ٻڌندڙ پاڻ کي محفوظ محسوس ڪري ٿو.

اهو ئي سماجي امن جي بنياد آهي.
استاد ۽ شاگرد لاءِ سبق
خاص ڪري استاد لاءِ سلام جو ادب وڌيڪ اهم آهي.
استاد جو سلام شاگرد لاءِ شفقت جو ساهه آهي.
جيڪڏهن استاد رسمي "گڊ مارننگ" چئي، پر دل ۾ غصو هجي،
ته لفظ بي روح لڳن ٿا.
پر "السلام عليڪم" چئي، مسڪراهٽ ڏئي، دعا ڪري
ته شاگرد جي دل ۾ عزت جا گل ٽڙن ٿا.

نتيجو....
اسلام جو سلام رڳو مذهبي لفظ نه،
اهو انساني تمدن جو مڪمل نظام آهي.
اهو:
روحاني آهي
اخلاقي آهي
عقلي آهي
سائنسي آهي
سماجي آهي
"گڊ مارننگ" وقت سان بدلجي وڃي ٿو،
پر "السلام عليڪم" هر دور ۾ زنده آهي.
آخر ۾ چئي سگهجي ٿو:
سلام سڪون جو ساز آهي،
سلام محبت جو پيغام آهي،
سلام دلين جو دروازو آهي،
سلام اسلامي سڃاڻپ جو تاج آهي.
اچو ته پنهنجي گهرن، اسڪولن، بازارن ۽ مجلسن ۾
سلام کي عام ڪريون،

چو تہ جتي سلام هوندو، اتي امن هوندو؛
۽ جتي امن هوندو، اتي الله جي رحمت هوندي.
السلام عليڪم ورحمة الله وبرڪاتہ

انقلابي تحريڪ ۽
پاڪستاني بحرانن جو حل

انساني تاريخ جو هر دور ڪنهن نہ ڪنهن تحريڪ جي پيٽ مان جنم وٺندو رهيو آهي. جڏهن سماج جمود جو شڪار ٿيو، جڏهن ظلم جا زنجير مضبوط ٿيا، جڏهن حقن تي قبضا ۽ انصاف تي تالا لڳا، تڏهن خاموشيءَ جي خاڪ مان بغاوت جي باھ پڙڪي اٿي. ان ئي باھ کي تاريخ "انقلابي تحريڪ" جي نالي سان سڃاڻي ٿي. انقلابي تحريڪ صرف نعرو يا احتجاج نہ هوندي آهي، پر اها فڪر، فلسفي، تنظيم ۽ عملي جدوجهد جو گڏيل سفر هوندي آهي، جيڪا پراڻي نظام کي بدلائي نئين نظام جي تعمير ڪري ٿي.

علمي نقطہ نظر سان ڏسجي تہ تحريڪون ڪنهن حادثاتي جذبي جو نتيجو نہ هونديون آهن، پر سماجي، معاشي ۽ نفسياتي عنصرن جي دٻاءَ جو فطري ردِعمل هونديون آهن. جيئن فزڪس ۾ هر عمل جو ردعمل آهي، تيئن سماج ۾ هر ظلم جو انقلاب آهي. جڏهن ناانصافي حد کان وڌي وڃي ٿي، جڏهن دولت چند هٿن تائين محدود ٿي وڃي ٿي، جڏهن علم ۽ آزاديءَ تي پابنديون لڳن ٿيون، تڏهن معاشري جي اندر "تبديليءَ جي توانائي" گڏ ٿيڻ لڳي ٿي. پوءِ هڪ وقت اچي ٿو جڏهن اها توانائي تحريڪ بڻجي ڌماڪي وانگر ڦاٽي پوي ٿي.

انقلابي تحريڪ ڇا آهي؟

انقلابي تحريڪ دراصل ماڻهن جي گڏيل شعور جو اهڙو منظم اظهار آهي، جيڪو ڪنهن ظالماڻي، فرسوده يا ناڪام نظام کي ختم ڪري انصاف، مساوات ۽ ترقيءَ تي ٻڌل نئون نظام قائم ڪرڻ چاهي ٿو. اها رڳو حڪومت جي تبديلي نہ، پر فڪر، اخلاق، معاشرت ۽ معيشت جي تبديلي جو نالو آهي.

تاريخ گواھ آهي تہ دنيا جون وڏيون تبديليون تحريڪن وسيلي ئي آيون آهن. فرانسيسي انقلاب بادشاهت کي ختم ڪري جمهوريت جو تصور ڏنو، روسي انقلاب سرمائيداريءَ کي چئلينج ڪيو، برصغير جي آزاديءَ جي تحريڪ غلاميءَ جون زنجيرون ٽوڙيون، جڏهن تہ حضور اڪرم ﷺ جو نبوي انقلاب تہ مڪمل انساني انقلاب هو، جنهن دلين، ذهنن ۽ نظامن سڀني کي بدلائي ڇڏيو. اهو سڀ

ڪان ڪامياب ۽ پائيدار انقلابي ماڊل آهي.

انقلابي تحريڪن جا خدوخال

هر حقيقي تحريڪ جا ڪجھ بنيادي خدوخال هوندا آهن:

1.واضح نظريو ۽ فلسفو

تحريڪ بغير نظريي جي بدن بغير روح جيان هوندي آهي. انقلابي تحريڪ وٽ واضح فڪر، مقصد ۽ منزل هجڻ ضروري آهي. ماڻهو تڏهن گڏ ٿيندا آهن جڏهن کين خبر پوندي ته وڃڻو ڪٿي آهي. نظريو ئي تحريڪ کي سمت ڏئي ٿو.

2.شعور ۽ بيداري...

تحريڪ جو بنياد علم ۽ شعور تي هوندو آهي. جاهل ماڻهو صرف جذباتي هجوم بڻجي سگهن ٿا، پر باشعور ماڻهو انقلاب آڻي سگهن ٿا. تنهنڪري هر تحريڪ پهرين ماڻهن ۾ آگاهي پيدا ڪري ٿي. ڪتاب، تقريرون، تعليم ۽ ميڊيا ذريعي ذهنن کي جاڳايو ويندو آهي.

3.تنظيم ۽ نظم...

سائنسي اصول چوي ٿو ته توانائي کي منظم ڪيو وڃي ته نتيجو طاقتور ٿيندو آهي. تيئن تحريڪ کي به تنظيم گهرجي. اڳواڻ، ڪارڪن، حڪمت عملي، ذميواريون، اهي سڀ عنصر تحريڪ کي مضبوط ڪن ٿا. بي ترتيب جذبات جلد ختم ٿي وڃن ٿا، جڏهن ته منظم جدوجهد تاريخ بدلائي ٿي.

4.مخلص قيادت....

قيادت تحريڪ جو دل هوندي آهي. جيڪڏهن ليڊر مخلص، بااخلاق ۽ بهادر هجي ته تحريڪ ڪامياب ٿيندي، پر جيڪڏهن قيادت مفاد پرست هجي ته تحريڪ ٽٽي پوندي. تاريخ ٻڌائي ٿي ته هر ڪامياب انقلاب پٺيان سچي قيادت هوندي آهي.

5.عوامي شموليت...

انقلاب اڪيلو ماڻهو نٿو آڻي سگهي. جڏهن مزدور، شاگرد، استاد، عورتون، هاري ۽ دانشور گڏ ٿين ٿا، تڏهن تحريڪ طاقتور بڻجي ٿي. عوامي شرڪت تحريڪ کي زندگي ڏئي ٿي.

6.قرباني ۽ صبر....

انقلابي رستو گلن جو نہ پر ڪنڊن جو هوندو آهي۔ قيد، تڪليف، تهمتون ۽ جاني نقصان، اهي سڀ امتحان تحريڪ جو حصو هوندا آهن۔ بغير قربانيءَ جي انقلاب ممڪن ناهي۔

سائنسي ۽ سماجي ضرورتون....

علمي ۽ سائنسي اعتبار سان تحريڪن کي ڪجھ بنيادي ضرورتون پونديون آهن:

فڪري تربيت...

مواصلاتي ذريعا (رابطا، ميڊيا)

معاشي سهڪار...

حڪمت عملي ۽ رٿابندي

صبر ۽ تسلسل..

سماجيات جي ماهرن مطابق جڏهن "ناانصافي، بي روزگاري، سياسي جبر ۽ اخلاقي زوال" گڏ ٿين ٿا تہ انقلاب جا امڪان وڌن ٿا۔ تنهنڪري تحريڪ انهن مسئلن جو حل پيش ڪري ٿي۔

نبوي تحريڪ: هڪ مڪمل ماڊل...

جيڪڏهن تاريخ ۾ ڪنهن تحريڪ کي مڪمل، متوازن ۽ ڪامياب چئجي تہ اها حضور ﷺ جي تحريڪ آهي۔ پاڻ ﷺ:

عقيدي کي درست ڪيو

اخلاق سنواريا

ڀائيچارو قائم ڪيو

انصاف تي ٻڌل رياست قائم ڪئي.

علم کي عام ڪيو

اهو انقلاب صرف سياسي نہ، پر روحاني، اخلاقي ۽ سماجي بہ هو۔ اهو ئي سبب آهي جو اهو پائيدار ثابت ٿيو۔

ادبي تاثر...

انقلابي تحريڪ دراصل سجاڳ ذهنن جي سرگوشي، بيدار دلين جي ڌڙڪن ۽ مظلومن جي دانهن جو نالو آهي۔ اها رات جي سينہ مان صبح جو سج ڪڍي ٿي۔ اها مايوسيءَ جي مٽيءَ مان اميد جو گل اپاري ٿي۔ جڏهن قوم جا فرد پاڻ کي

بدلائن تا تہ تاريخ جو نقشو بدلجي وڃي ٿو. تحريڪون تلوارن سان گهٽ، پر قلم، فڪر ۽ ڪردار سان وڌيڪ ڪامياب ٿين ٿيون.

نتيجو....

مختصر لفظن ۾، انقلابي تحريڪ هڪ منظم، شعوري ۽ نظرياتي جدوجهد آهي، جيڪا سماج کي جمود کان حرڪت، ظلم کان انصاف ۽ زوال کان عروج ڏانهن وٺي وڃي ٿي. ان لاءِ فڪر، قيادت، تنظيم، قرباني ۽ صبر ضروري آهن. جڏهن اهي سڀ عنصر گڏ ٿين ٿا تہ انقلاب جنم وٺي ٿو، ۽ جڏهن انقلاب جنم وٺي ٿو تہ تاريخ نئون باب لکي ٿي.

الله ڪري اسان جو سماج بہ علم، اخلاق ۽ اتحاد جي بنياد تي اهڙي سجاڳ تحريڪ جو شاهد بڻجي، جيڪا فرد کي سنواري، قوم کي جوڙي ۽ وطن کي ترقيءَ جي راهہ تي وٺي وڃي. ڇو تہ حقيقي انقلاب بندوقن سان نہ، پر دلين جي بيداريءَ سان ايندو آهي.

(2) پاڪستان جي بحرانن جو حل.....

هي سوال صرف سياسي نہ پر فڪري، اخلاقي ۽ روحاني بہ آهي. قومن جي بيماري صرف نظام جي نہ، نيت ۽ تربيت جي بہ هوندي آهي. پاڻ سڳورن ﷺ جو انقلاب بہ پهرين دلين تي محنت مان شروع ٿيو، پوءِ معاشري ۽ پوءِ رياست تائين پهتو. انهيءَ پس منظر ۾، هيٺ علمي، عملي ۽ نبوي طريقيڪار جي روشنيءَ ۾ جامع تجويزون پيش ڪجن ٿيون:

[نبوي انقلابي طريقيڪار جي روشنيءَ ۾ قومي تجويزون]

پاڪستان دنيا جي انهن ملڪن مان آهي، جيڪو قدرتي وسيلن سان مالا مال هوندي بہ سياسي افراتفري، معاشي بدحالي، لساني ورهاست، مذهبي تڪرارن ۽ قيادت جي کوٽ جهڙن گهڻ رخي مسئلن ۾ گهريل آهي. هتي ڪو اهڙو قومي نظريو يا ٻاڪترائين نہ آهي، جنهن تي پوري قوم متفق هجي. ڪڏهن مذهب جي نالي تي ورهاست، ڪڏهن ٻوليءَ جي بنياد تي نفرت، ڪڏهن صوبي پرستي، ته ڪڏهن ذاتي مفادن خاطر قومي سوديبازي — اهي سڀ عنصر ملڪ جي بنيادن

کي ڪمزور ڪري رهيا آهن۔ استعماري طاقتن هميشه هتي جي سياسي قوتن کي پنهنجي مفادن لاءِ استعمال ڪيو، ۽ اندروني مفادپرستن ملڪ کي مهره بڻائي ڇڏيو۔

اهڙين حالتن ۾ جيڪڏهن ڪو مڪمل، جامع ۽ ڪامياب انقلابي نمونو ملي سگهي ٿو ته اهو صرف رسول الله ﷺ جو انقلابي طريقو آهي، جنهن هڪ منتشر، جاهل، قبيلائي ۽ اخلاقي زوال جو شڪار معاشري کي مختصر وقت ۾ دنيا جي مثالي امت بڻائي ڇڏيو۔

نبوي انقلاب جي خاص ڳالهه اها هئي ته اهو هڪ ئي وقت انفرادي، اجتماعي، اخلاقي، معاشي ۽ سياسي سطح تي عمل پذير ٿيو۔ هيٺ ان ئي طريقيڪار جي روشنيءَ ۾ ڪجهه بنيادي تجويزون پيش آهن:

1.فڪري ۽ عقيدي جي وحدت...

پاڻ سڳورن ﷺ سڀ کان پهرين ماڻهن جي عقيدي کي درست ڪيو۔ توحيد جو تصور ڏنو، جنهن سان قبيلائي ۽ نسلي تفاوت ختم ٿيا۔

تجويز:

پاڪستان ۾ "اسلامي اخلاقي قومي نظريو" کي بنياد بڻايو وڃي۔

نصاب، ميڊيا ۽ منبر ذريعي "پاڪستانيت + اسلامي اخوت" جو شعور عام ڪيو وڃي۔

مذهب کي نفرت نه، وحدت جو ذريعو بڻايو وڃي۔

جڏهن فڪر هڪ ٿيندو ته فرقو، نسل ۽ ٻوليءَ جا جهيڙا پاڻ ختم ٿيندا۔

2.ڪردار سازي کي ترجيح..

نبوي انقلاب جو پهريون مرحلو تزڪيه نفس هو۔ حضور ﷺ انسانن کي ايماندار، سچا ۽ امانتدار بڻايو۔

تجويز:

اسڪولن ۾ صرف ڪتابي تعليم نه، پر اخلاقي تربيت لازمي ڪئي وڃي۔

استادن، عالمن ۽ والدين کي قومي ڪردار سازيءَ جو مرڪزي ڪردار ڏنو وڃي۔

ڪرپشن کي صرف قانوني نه، اخلاقي جرم طور پيش ڪيو وڃي۔

جيستائين ماڻهو سڌرندا نه، نظام به سڌرندو نه۔

3.انصاف تي ٻڌل نظام..

مدينہ رياست جو بنياد عدل هو. حضور ﷺ فرمايو:

"جيڪڏهن فاطمه زهرا عنہ بہ چوري ڪري ها تہ سزا ملندي."

تجويز:

قانون سڀني لاءِ برابر هجي.

طاقتور ۽ ڪمزور لاءِ هڪ جهڙو انصاف هجي.

عدليه کي مڪمل خودمختياري ڏني وڃي.

ڪرپشن تي صفر برداشت پاليسي.

قوم صرف ان وقت متحد ٿيندي جڏهن انصاف نظر ايندو.

4.قيادت جي پاڪيزگي...

نبوي قيادت خدمت تي ٻڌل هئي، حڪمراني تي نہ.

تجويز:

سياسي قيادت لاءِ اخلاقي معيار مقرر ڪيا وڃن.

ڪرپٽ، موروثي ۽ مفاد پرست سياست جو خاتمو ڪيو وڃي.

نوجوان، تعليم يافتہ ۽ باڪردار ماڻهن کي اڳيان آندو وڃي.

قيادت کي "امانت" سمجهي عوام آڏو جوابده بڻايو وڃي.

ليڊر مهرو نہ، ملت جو محافظ هجي.

5.معاشي مساوات...

مدينہ ۾ زڪوات، بيت المال ۽ مواخات ذريعي غربت گهٽائي وئي.

تجويز:

اسلامي فلاحی معيشت نافذ ڪئي وڃي.

سود کان پاڪ نظام، زڪوات ۽ ٽيڪسن جي شفاف ورڇ.

بيروزگارن لاءِ روزگار اسڪيمون.

دولت چند خاندانن تائين محدود نہ رهي.

معاشي ناانصافي بغاوت کي جنم ڏئي ٿي، جڏهن تہ مساوات امن پيدا ڪري ٿي.

6.قومي اخوت ۽ ڀائيچارو..

مهاجر ۽ انصار جي مواخات تاريخ جو وڏو سماجي انقلاب هو.

تجويز:

سنڌي، پنجابي، پشتون، بلوچ، سرائڪي وغيره سڀني کي “هڪ قوم” جو شعور ڏنو وڃي.

لساني سياست تي پابندي.

گڏيل قومي ثقافتي پروگرام، بين الصوبائي رابطا.

اسان جي سڃاڻپ صرف “مسلمان ۽ پاڪستاني” هجي.

7.علم ۽ شعور جو انقلاب...

نبوي انقلاب جو بنياد “اقرأ” تي رکيو ويو.

تجويز:

تعليم کي قومي ايمرجنسي قرار ڏنو وڃي.

معياري ۽ مفت تعليم هر ٻار لاءِ.

ديني ۽ دنياوي تعليم ۾ توازن.

تحقيق، سائنس ۽ ٽيڪنالاجي تي زور.

جهالت غلامي پيدا ڪري ٿي، علم آزادي.

8.تدبر، صبر ۽ تدريجي حڪمت عملي...

نبوي انقلاب اوچتو نه، پر حڪمت ۽ مرحلن سان آيو.

تجويز:

جذباتي انقلاب بدران مرحليوار سڌارا ڪيا وڃن.

مڪالمو، برداشت ۽ مشاورت کي هٿي ڏني وڃي.

قومي پاليسيون مستقل هجن، بار بار تبديل نه ٿين.

استحڪام بنا ترقي ممڪن ناهي.

نتيجو....

پاڪستان جو مسئلو رڳو سياست نه، پر فڪر، اخلاق ۽ قيادت جو بحران آهي.

نبوي طريقيڪار ٻڌائي ٿو ته انقلاب بندوق سان نه، دل، قلم، ڪردار ۽ انصاف سان اچي ٿو.

جيڪڏهن اسان:

عقيدي ۾ وحدت،

ڪردار ۾ پاڪيزگي،

قيادت ۾ امانت،

نظام ۾ انصاف،

معيشت ۾ مساوات،

۽ تعليم ۾ شعور آڻيون،

ته اهو ئي نبوي انداز جو حقيقي انقلاب هوندو، جيڪو انفرادي توڙي اجتماعي زندگيءَ کي هڪ ئي وقت بدلائي ڇڏيندو.

آخر ۾ دعا:

الله پاڪ پاڪستان کي اهڙا مخلص، ايماندار ۽ نبوي فڪر وارا رهنما عطا ڪري، جيڪي هن ملڪ کي ٽڪرن مان ڪيي وحدت، ترقي ۽ عزت جي راهه تي آڻين.

آمين.

ڪراچي.. جدوجهد جي جنت؟

ڪراچي، ڪراچي، ڪراچي
نالي ۾ نغمو، پر نصيب ۾ نوحو؛
روشنيءَ جو راڳ، پر رت جو داغ؛
معيشت جو مرڪز، پر محروميءَ جو مرثيو؛
هي شهر صرف شهر ناهي، هي ساهه آهي، هي سنڌ جو شان آهي، هي پاڪستان جي ڌڙڪن جي ڌڪ ڌڪ آهي.
هي اهو شهر آهي جتي ڪاروبار جو ڪاروان، ڪارخانن جو ڪڙڪو، ۽ ڪنٽينرن جو ڪلڪلو، ملڪ جي معيشت کي موٽائي ٿو؛
هي اهو شهر آهي جتي بندرگاهه بندش نه سهي، پر بندوقن جي باهه سهي؛
هي اهو شهر آهي جتي محنت مزدور جي، مگر مزو مافيا جو؛
هي اهو شهر آهي جتي خزانو ڪراچي جو، پر خرچ ڪنهن ٻئي جو.
ڪراچي.. ڪمائي سيني لاءِ، پر ڪسمپرسي پاڻ لاءِ.
ڪڏهن هتي رت جي راند ڪيڏي وئي،
ڪڏهن يتي خور جي يوائتي يڄ ٻاهه ٿي،
ڪڏهن بوري بند لاشن سان بربريت جو بازار لڳو،
ڪڏهن سياستدانن نفرت جا نعره هڻي ماڻهن کي مذهب، نسل ۽ زبان جي زنجيرن ۾ جڪڙيو.
سنڌي الڳ، مهاجر الڳ، پٺاڻ الڳ..
دل جدا، درد جدا، دسترخوان جدا؛
پر سوال هڪڙو:
ڇا بک ڪنهن جي الڳ آهي؟
ڇا بيروزگاري ڪنهن جي ٻولي پڇي ٿي؟
ڇا پاڻيءَ جي کوٽ ڪنهن جي ذات ڏسي ٿي؟
نه!
نه!

نہ!

مصيبت سيني جي ساڳي، مگر سياست سيني کي ساڙي.

هي سياست.. سازش جي سياست، ساڙ جي سياست، سکون سلب ڪرڻ واري سياست.

پر هن شهر سونهري سحر بہ ڏٺا آهن؛

جماعت اسلامي جي ميئر نعمت الله جا ڏينهن.. خدمت جا ڏينهن، صفائي جا ڏينهن، سڌاري جا ڏينهن؛

مصطفيٰ ڪمال جو دور.. ترقيءَ جا ترانا، تعمير جا تماشا، روڊن جا رستا، پلن جا پُل، پارڪن جا پيارا پاسا.

انهن ڏينهن ۾ ڪراچي ڪنوار وانگر ڪشادو لڳو،

اميدن جو آسمان اوچو لڳو،

۽ ماڻهن جي منهن تي مرڪ موٽي آئي.

پر پوءِ وري

نفرتن جا ناگ نڪري آيا،

لساني لڪيرون ڪڍيون ويون،

۽ محبتن کي مٽيءَ ۾ ملائي ڇڏيو ويو.

سنڌي بمقابلہ اردو ڳالهائيندڙ.. هي لفظ ئي زهر آهي، هي سوچ ئي زنجير آهي.

ڪراچي ڪنهن هڪڙي قوم جو ناهي؛

هي هر محنتي ماڻهوءَ جو آهي،

هي هر روزگار جي ڳولا ڪندڙ جو آهي،

هي هر امڙ جي دعائن جو آهي،

هي هر ٻار جي مستقبل جو آهي.

پوءِ سوال اٿري ٿو:

ڇا ڪراچي کي الڳ صوبو بڻايو وڃي؟

ڇا وفاق حوالي ڪيو وڃي؟

يا سنڌ سان گڏ ئي رهڻ ڀلو آهي؟

سوچي ڏسو..

جيڪڏهن وفاق حوالي ٿيو ته ڇا مافيا مري ويندي؟
جيڪڏهن الڳ صوبو ٿيو ته ڇا پاڙي وڏي ويندو؟
جيڪڏهن نالو بدلجي ويو ته ڇا نظام بدلجي ويندو؟
نه!
مسئلو نالي جو ناهي، نيت جو آهي؛
مسئلو حدن جو ناهي، حڪمت جو آهي؛
مسئلو صوبن جو ناهي، شعور جو آهي۔
اڄ ڪراچي واٽر ٽينڪر مافيا جي وڪڙ ۾،
ٽرانسپورٽ مافيا جي ترس ۾،
جلائو گهيراو گروپن جي جهڳڙن ۾،
۽ ووٽ جي واپارين جي ور چڙهيل آهي۔
جتي ووٽ، اتي ترقي؛
جتي ووٽ نه، اتي ويرانگي؛
جتي ساٿ، اتي سهولتون؛
جتي اختلاف، اتي انتقام۔
هي جمهوريت نه، هي جبر آهي؛
هي خدمت نه، هي سزا آهي۔
ڪراچي امير شهر..پر رهواسي مفلس؛
اوچا اوچا ٽاور... پر ٽٽل ٽٽل گهر؛
مالا مال مارڪيٽون... پر خالي کيسي ماڻهو؛
هي ڪيڏي نه عجيب تقديرا!
پر حل ڇا آهي؟
حل الڳ ٿيڻ ۾ ناهي،
حل وچڙڻ ۾ ناهي،
حل وڙهڻ ۾ ناهي؛
حل گڏ ٿيڻ ۾ آهي، گڏ ويهڻ ۾ آهي، گڏ سوچڻ ۾ آهي۔
ڪراچي وارا جيڪڏهن سياست کان بالاتر ٿي

پنهنجي شهر جي مالڪي ڪن،
پنهنجي ووٽ کي وڪڻڻ بدران بچائن،
پنهنجي حق لاءِ آواز اٿارين،
ته پوءِ ڪو به مافيا، ڪو به مفاد پرست، ڪو به موقعہ پرست
هن شهر کي يرغمال نٿو بڻائي سگهي.
هي شهر نعري سان نہ، نيت سان سنڀاليندو؛
هي شهر بندوق سان نہ، برابري سان بچندو؛
هي شهر نفرت سان نہ، محبت سان وڌندو.
سنڌ سان گڏ رهڻ.. سڃاڻپ جي سلامتي آهي؛
سنڌ سان گڏ رهڻ... تاريخ جي تسلسل آهي؛
سنڌ سان گڏ رهڻ... ثقافت جي چادر آهي؛
سنڌ سان گڏ رهڻ...گڏيل جدوجهد جي ضمانت آهي.
چو ته ڪراچي سنڌ جي دل آهي،
۽ دل کي ڌڙڪن کان ڌار ڪجي ته زندگي ڪيئن بچندي؟
تنهنڪري صدا هجي:
نہ نفرت، نہ نفعي بازي؛
نہ ورهاست، نہ وير؛
رڳو وحدت، رڳو واڌارو، رڳو وڪاس.
ڪراچي...
محبت جو مرڪز بڻجي،
امن جو اڱڻ بڻجي،
سنڌ جي شان بڻجي،
پاڪستان جي سڃاڻپ بڻجي.
اچو ته گڏ چئون:
ڪراچي اسان جو،
سنڌ اسان جي،
۽ اسان سڀ هڪ ٻئي جا.

نہ سنڌي، نہ مهاجر، نہ پٺاڻ
رڳو انسان، رڳو پاڪستان۔

ٺٽو ۽ مڪلي جي تاريخي حيثيت.

سنڌ جي سدا سرسبز سرزمين تي ڪي شهر صرف شهر ناهن هوندا، پر زمانن جا زنده داستان هوندا آهن؛ ڪي ماڳ رڳو مٽيءَ جا ٽڪر ناهن هوندا، پر تهذيبن جا تبرڪ هوندا آهن. ٺٽو ۽ مڪلي به اهڙيون ئي مقدس يادون آهن، جتي پٿر به ڳالهائين ٿا، پٿيون به پڙڪيون ڪن ٿيون، ۽ هوائون به تاريخ جا حمد و ثنا ڳائين ٿيون. هتي خاموشي به گويا آهي، ويراني به وڻندڙ آهي، ۽ کنڊر به ڪمال جا ڪاتب آهن. هي ماڳ ماضيءَ جو مزار، محبت جو مينار، ۽ معرفت جو منار آهن. ٺٽو، جيڪو ڪڏهن سنڌ جو سمرقند، بخارا ۽ بغداد سڏبو هو، علم، ادب، عرفان ۽ اقتدار جو اهڙو مرڪز رهيو، جتي واپار به وڪريو، ويدانيت به وڌي، ۽ ولايت به وڌي. هتي مدرسن جا ڏيئا ٻرندا هئا، مسجدن جا مينار مڙني کي سڏيندا هئا، ۽ بازارن ۾ ٻولي، ثقافت ۽ فن جي بهار هوندي هئي. چئجي ته ٺٽو رڳو شهر نه، پر شعور جو شمع، شوق جو شهر، ۽ شان جو شاهي شاهڪار هو.

ٺٽي جي پرسان مڪلي ٽڪري ڇڻ تاريخ جو تبرڪ آهي. هي ٽڪري نه، پر تذڪرن جو تهه، تسبحن جو تسلسل، ۽ تقدس جو تسبيح خانو آهي. سوا لک اوليائن، عالمن، حاڪمن ۽ شاعرن جا آرامگاه هتي موجود آهن. هر قبر هڪ ڪتاب آهي، هر ڪتبو هڪ قصو، هر گنبذ هڪ گواهي. مڪلي جي مٽيءَ مان معرفت جي مهڪ اچي ٿي، ۽ هتي جي هوا ۾ حمد ۽ هو جو هڳاءُ سمايل آهي. ولي، ويرانگي، وقار.. ٽئي لفظ هتي گڏجي وجد جو واءُ ٻڌجن ٿا.

سمن، ارغون، ترخان ۽ مغل دور جا مقبرا سنڌي اسلامي فنِ تعمير جا شاهڪار آهن. پٿر تي ٿيل نقاشي، گلڪاري، ڪاشيگري ۽ خطاطي ڏسي انسان حيران رهجي وڃي ٿو. ڄام نظام الدين، ڄام تماچي، دولهه دريا خان، عيسيٰ خان ترخان ۽ جاني بيگ جا مقبرا صرف قبرون نه، پر ڪردار جا ڪنگرا آهن. اهي مقبرا ٻڌائن ٿا ته ڪيئن وقت جا والي به وقت اڳيان ويراٽا ٿي ويا. بادشاهه به بي بس، طاقت به ٽٽل، تاج به تياڳيل،اها مڪلي جي ماٺيٽي پر معنيٰ خيز نصيحت آهي.

ٺٽي جي شاهجهان مسجد پنهنجي سرخي سرن، سهٽين سِٽن ۽ سريلي سجاوٽ

سان روح کي راحت ڏئي ٿي. ان جي محرابن مان اذان جي آوازن سان گڏ محبت جون لهرون لهرن ٿيون. مظفر خان مسجد، پيون پراڻيون مسجدون، ۽ تاريخي ماڳ، سيئي گڏجي ٺٽي کي عبادت ۽ عظمت جو امين بڻائن ٿا. هتي ڪينجهر ڍنڍ جي ڪنارن تي ڄام تماچي ۽ نوريءَ جو داستان ڌڙڪن بڻجي ڌڙڪي ٿو. پيار، پاڻي، ۽ پڪار ، ٽئي لفظ گڏجي محبت جو منظر بڻجن ٿا.

پر افسوس! اڄ اهي ئي ماڳ لاپرواهيءَ جي لَٽ، بي ڌيانيءَ جي ڌوڙ، ۽ انتظامي نااهليءَ جي نيرن ۾ لتجي رهيا آهن. مڪلي جا مقبرا ڪري پيا آهن، پٿيون پڇي رهيون آهن، ڪتبا ڪِري رهيا آهن. جتي ڪڏهن زائرن جا قافلا ايندا هئا، اتي هاڻي ويراني وسندي پئي وڃي. تاريخ جي هن تذليل تي دل ڏکي ٿئي ٿي. تحفظ بدران تباهي، سار سنڀال بدران ستم، خدمت بدران خاموشي، هي حال ڏسي روح روئي ٿو.

ساڳي حالت ٺٽي جي اميرخاني مسجد جي بہ آهي. شاهجهان مسجد جي پرسان واقع هي قديم عبادتگاهہ اڄ بند دروازن ۽ بيوس ديوارن سان بيٺي آهي. گول گنبذ هيٺ زمين ۾ ويهي ويو آهي، برساتن پٿين کي پڇي ڇڏيو آهي، ۽ وقت ڪتبن کي جهير ڏئي رهيو آهي. ابو البقا امير خان جي نهرايل هي مسجد تاريخ جو اهم ورثو آهي. 1039 هجري ۾ شروع ٿي 1040 هجري ۾ مڪمل ٿيل هي عبادتگاهہ هاڻي اوقاف کاتي جي بي توجهي سبب سسڪيون ڀري رهي آهي. مسجد ماٺيڙي، محراب مغموم، مينار مڙهيل، اهو منظر دل کي ڏاري وجهي ٿو. ڪنهن زماني ۾ هن مسجد جو اڱڻ آباد، وضو خانو وسيع، ۽ نمازين جو نظام مڪمل هوندو هو. اڄ ان جي چوڌاري قبضا، گهٽيون ۽ گندگي آهي. الله جي گهر جي حرمت بہ محفوظ نہ رهي. تاريخ دشمن ماڻهن جي هٿان هي ورثو ويران ٿي رهيو آهي. ضرورت آهي تہ جديد سائنسي بنيادن تي مرمت ڪئي وڃي، ڪتبا سنڀاليا وڃن، ۽ مسجد کي ٻيهر آباد ڪيو وڃي. ڇو تہ عبادت جي جاءِ بچندي تہ ايمان بچندو، ايمان بچندو تہ انسانيت بچندي.

ٺٽو ۽ مڪلي رڳو سياحتي ماڳ ناهن؛ اهي اسان جي سڃاڻپ، ثقافت ۽ عقيدي جا امين آهن. جيڪڏهن اسان انهن کي وساري ڇڏينداسين ته پنهنجي وجود کي وساري ڇڏينداسين. اسان کي گهرجي تہ هن ورثي کي پنهنجي اولاد لاءِ امانت

سمجھيون. اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جي شاگردن ڪي هتي آڻيون، تحقيق ڪي هتي ڏيون، ۽ دنيا ڪي ٻڌايون ته سنڌ جي سيني ۾ ڪيئن ڪيئن سنهرا صفحا سمايل آهن.

آخر ۾ دعا آهي ته رب پاڪ ٺٽي ۽ مڪلي کي ٻيهر رونق ڏئي، انهن کنڊرن کي ڪمال بڻائي، ۽ هن تاريخي ذرتيءَ کي تحفظ عطا ڪري. جيئن ايندڙ نسلون به چئي سگهن:

هي شهر شعور جو سرچشمو هو، هي ٽڪري تقدس جو تاج هئي، هي مسجد محبت جو مينار هئي.

ٺٽو ۽ مڪلي هميشه رهندا

وقت بدلندو، پر انهن جي وقار جو وسڪارو ڪڏهن ختم نه ٿيندو.

سنڌ جا معدني وسيلا
محروميون ۽ دعا

١.تعارف ...
سرسبز سرزمين، ستمزده سماج...

سنڌ صرف صوفي سُر ۽ ثقافتي چمڪ جو نالو ناهي، سنڌ سرسبز سرزمين، سونهن سان سينگاريل ۽ وسيلن سان ويڙهيل وطن آهي. هيءَ ڌرتي درياهہ جي داتا، ريگستان جي رحمت ۽ زمين جي زرخيز زينت سان مالا مال آهي. پر الميو اهو آهي تہ وسيلن جي وافر هجڻ باوجود، ماڻهن جي زندگي ويران، وسيلن جي واڌ باوجود، واڌاري جي واٽ ويران نظر اچي ٿي.

قدرت سنڌ کي خزانو ڏنو، پر خزاني جا ڪنگڻ ڪنهن ٻئي جي هٿ ۾ آهن. ڌرتي تيل ڏئي ٿي، گئس ڏئي ٿي، ڪوئلو ڏئي ٿي، پر ڌرتيءَ جو ڌڻي ڏکن ۾ ڏٻري رهيو آهي. اها ئي سنڌ جي ڪهاڻي آهي. "پيداوار پوري، پر پريرو محرومي".

٢.تيل ۽ گئس.. توانائي جو تاج، پر ترقي جو تنگ حال

سنڌ پاڪستان جي توانائي جو مرڪز آهي. شمارياتي انگ واضح ڪن ٿا تہ:

ملڪ جي تقريباً 60٪ تيل جا کوهہ سنڌ ۾ آهن

70٪ گئس جا کوهہ سنڌ ۾ موجود آهن.

56٪ تيل پيداوار ۽ 55–71٪ گئس پيداوار سنڌ مان اچي ٿي

يعني جيڪڏهن ملڪ جو چرخو هلي ٿو تہ سنڌ جي سينو ساڙيندڙ شعلن سان هلي ٿو.

سيوهڻ ڪان سڪرنڊ تائين، خيرپور ڪان قاديرپور تائين، سوان، ماري، ڪنڊڪوٽ ۽ ٻين فيلڊن ۾ گئس جا گهرا کوهہ کوٽيا ويا آهن. زمين جو سينو چيري دولت ڪڍي وڃي ٿي. پر سوال اهو آهي:

"کوهن مان دولت نڪري ٿي، پر ڳوٺن ۾ ڏيا ٻرن ڇو نٿا؟"

ڇئجي تہ:

"گئس گهٽي، پر گهر اونده ۾ گهُٽيل؛ تيل تمام، پر تعليم تمام گهٽ"

مقامي ماڻهو روزگار کان محروم، رستا ٽٽل، اسپتالون خالي، اسڪول ويران. پوءِ هي دولت ڪنهن لاءِ؟

٣.ڪوئلو.. ٿر جو خزانو يا ٿر جو امتحان؟
ٿرپارڪر جو ريگستان رڳو رڻ ناهي، اهو 185 ارب ٽن ڪوئلي جو ڪارو خزانو آهي. پاڪستان جي 90٪ کان وڌيڪ ڪوئلي جا ذخيرا هتي آهن. ماهرن موجب هن ڪوئلي سان:
200,000 ميگاواٽ بجلي پيدا ٿي سگهي ٿي
300 سالن تائين ملڪ جي ضرورت پوري ٿي سگهي ٿي..
هي انگ رڳو انگ نہ آهن، هي اميدن جا انبار آهن.
پر ڏسو تہ:
“ڪوئلو ڪروڙين، پر ڪُڙمين ڪوڏرن؛ بجلي پاري، پر بستي بي نوري”
ٿر جا ٻار اڃا پاڻي لاءِ پريشان، مالوند ماني لاءِ محتاج. جتي بجلي جا پاور پلانٽ آهن، اتي بہ اونداهي آهي. اهو ترقيءَ جو تضاد آهي.

٤.ٻيا معدني وسيلا.. خزانا ڪثرت، ڪفالت قلت
سنڌ ۾ تيل، گئس ۽ ڪوئلي کان سواءِ:
لائم اسٽون
سليڪا سينڊ
راڪ سالٽ
سيرامڪ مواد
ٽرونا ۽ ٻيا ڪيترائي معدنيات
اهي سڀ صنعتن لاءِ سون کان گهٽ ناهن.
پر صورتحال اها آهي:
“معدنيات موجود، پر معيشت محدود”
وسيلن جي واڌاري لاءِ ويزن، پاليسي ۽ پروسيسنگ انڊسٽري جي کوٽ آهي.
نتيجو اهو جو خام مال ٻاهر وڃي ٿو، تيار مال مهانگو موٽي اچي ٿو.

۵.سنڌ جو قومي معيشت ۾ حصو.. عددن جو اعتراف
هاڻي اچو تہ معيشت جي ميدان ۾ سنڌ جي ڪردار کي انگن سان ڏسون:
پاڪستان جي GDP ۾ سنڌ جو حصو تقريباً 30٪
سنڌ جي GDP اندازاً $164 بلين ڊالر
ملڪي ٽيڪس آمدني جو 65–69٪ سنڌ مان گڏ ٿئي ٿو
ڪراچي اڪيلي ملڪ جي 25٪ GDP پيدا ڪري ٿو
يعني سنڌ ملڪ جي معيشت جو دل بہ آهي، دماغ بہ آهي ۽ دڙڪو بہ آهي.
چئجي:
“ڪراچي ڪمائي، ملڪ ملهائي؛ سنڌ سهي، سڀ سڪي”
پر پوءِ بہ سوال ساڳيو:
“حصو وڏو، پر حصيداري ڇو نندي؟”

۶.منافعو گهٽ ڇو؟ وفاقي ورڇ جو ورجاءُ
ٽيڪسن جو وڏو حصو وفاقي خزاني ۾ وڃي ٿو. پوءِ ورهاڱي ۾:
صرف 23.28٪ حصو صوبن کي موٽايو وڃي ٿو
سنڌ پنهنجي خرچن جو فقط 20.9٪ پنهنجي آمدني سان پورو ڪري سگهي ٿي
يعني:
“ڪمائي سنڌ، ڪٽي وفاق؛ بچي سنڌ لاءِ بس باق”
اهو نظام سنڌ لاءِ ناانصافي بڻجي ويو آهي. جنهن صوبي جي زمين وسيلن سان
پرپور، ان جا ماڻهو سهولتن کان محروم.

۷.صنعتي ۽ تجارتي سگهہ سگهہ وڏي، سهولتون گهٽ
سنڌ ۾:
صنعتي پيداوار ۾ 12.4٪ واڌ
ڪراچي وڏو بندرگاهہ، واپار جو مرڪز
پورٽس، ڪارخانا، بينڪون، مارڪيٽون سڀ ڪجھ هتي. پر ڳوٺاڻن علائقن ۾

غربت، بي روزگاري، لڏپلاڻ.
“شهر روشن، ڳوٺ روشنائي کان خالي”
هي ترقي جي اڻ برابري سماجي بيچيني پيدا ڪري ٿي.

٨.سماجي اثرات.. وسيلن جي وافر، زندگيءَ جي ويران
سنڌ جي ڪيترن ضلعن ۾:
صاف پاڻي جي کوٽ
صحت جون سهولتون محدود
تعليم جو معيار ڪمزور
نوجوان بي روزگار
اهي سڀ مسئلا ٻڌائن ٿا تہ:
“وسيلن جو وهڪرو آهي، پر واهہ عوام تائين نٿو پهچي”
يعني نظام ۾ رڪاوٽ آهي.

٩.سنڌ جو ڪيس..دليل، درد ۽ دعويٰ
جيڪڏهن علمي بنيادن تي ڏسجي تہ سنڌ جو ڪيس مضبوط آهي:
وسيلن جو وڏو حصو
ٽيڪسن جو وڏو حصو
جي ڊي پي GDP ۾ وڏو حصو
تنهنڪري سنڌ جو حق آهي:
وڌيڪ مالي خودمختياري
وسيلن تي مقامي اختيار
آمدني جو منصفاڻو ورڇ
مقامي ماڻهن لاءِ روزگار
هي ڪو احسان نہ، هي آئيني حق آهي.

١٠.نتيجو وسيلا بہ پنهنجا، وسعت بہ پنهنجي

سنڌ وسيلن سان مالا مال آهي، پر نظام جي ناانصافي سبب ترقي کان محروم آهي. جيڪڏهن:

شفاف پاليسي

منصفاڻو ورهاڱو

مقامي شموليت

صنعتي سرمايه ڪاري

عمل ۾ آڻيون ته سنڌ نه رڳو پاڻ سنڀرندي، پر سڄي ملڪ کي سنواري ڇڏيندي.

آخري سٽ:

“سنڌ سنڀري ته سڄو سنڌو سري،

وسيلن جو ورڇ ٺئي ته ويراني وري”

۽ استاد بخاريءَ جي فڪر مطابق:

“جيڪي پنهنجي ڌرتيءَ سان وفا ڪن ٿا، سي ئي قوم کي بقا ڏين ٿا.”

(2)سنڌ ڌرتيءَ جي دانهن ڌڻي در....

وفاق جا ظلم.. هڪ شڪوا، هڪ التجا، هڪ دعا

اي منهنجا ربِ رحيم!

اي مالڪِ ملڪ، اي قادرِ ڪل، اي داتا دلدار!

اڄ تنهنجي ڌرتي سنڌ تنهنجي در تي دانهن ڪٽي آئي آهي.

اڄ سنڌ سسڪين سان، ساهن سان، صدائن سان سڏي ٿي.

اڄ سُڪل چپن، آب اکين ۽ سور سينن سان توکي سوال ڪري ٿي.

يا الله!

هيءَ ساڳي سنڌ آهي، جيڪا صوفين جي سڏ سان سڳوري، اوليائن جي اوت سان اوجاري، لطيف جي لوڪ سان لاثاني هئي.

هيءَ ساڳي سنڌ آهي، جنهن تنهنجي نالي جا نعرا هنيا، تنهنجي حمد جا هڳاءُ هنيا، تنهنجي عشق جا الاپ ڪيا.

پر اڄ...

وسيلن سان ويڙهيل، پر وس وارن کان ويران آهي.

خزانن سان خاڪ، پر خوشين کان خالي آهي.

اي رب! اسان وٽ وسيلا آهن، پر وس نہ آهي

يا الله!

تون اسان کي درياهہ ڏنا، پر پاڻي پيئڻ لاءِ پاڪ نہ رهيو.

تون اسان کي تيل ڏنو، پر ڏيئا ٻارڻ کان محروم رهياسين.

تون اسان کي گئس ڏني، پر گهرن ۾ چلهو ٺڏو رهيو.

تون اسان کي ڪوئلو ڏنو، پر قسمت ڪاري ٿي وئي.

اي مالڪ!

"ڪوهن ۾ دولت، پر ڪک ۾ ڪلفت"

"گئس گهڻي، پر گهور گهٽا"

"ڪوئلو ڪروڙين، پر ڪوڏر خالي"

هي ڪهڙو انصاف آهي؟

اسان جي زمين جو سينو چيري خزانا ڪڍيا وڃن ٿا،

پر اسان جي ٻارن جا پيٽ خالي ڇو آهن؟

وفاق جا ورچا، ظلم جا زخم

يا ربِ ڪريم!

اسان ڪمائيون ٿا، ٻيا کٽي وڃن ٿا.

اسان پيدا ڪريون ٿا، ٻيا پچائين ٿا.

اسان پريو، ٻيا پچائن ٿا.

ٽيڪس سنڌ ڏئي، خزانو سنڌ ڏئي، بندرگاهہ سنڌ ڏئي، صنعت سنڌ ڏئي،

پر موٽ ۾ ملي ٿو فقط محرومي، مايوسي ۽ مسڪيني.

"ڪمائي سنڌ، کٽي ڪو ٻيو؛

حق پڇي سنڌ، ڇوي ڪو ٻيو"

اي الله!

هي ورهاڱو ورجاءُ ڇو بڻجي ويو؟

هي انصاف انڌو ڇو بڻجي ويو؟

سنڌ جي سسڪين جو سڏ

يا رب!

ٿر جو ٻار پاڻي لاءِ پڪار ڪري ٿو.

ڪراچي جو مزدور مهانگائي ۾ مري ٿو.

ڳوٺ جو شاگرد ڪتاب کان محروم آهي.

بيمار اسپتال کان پري آهي.

هيءَ ڪيئن ترقي آهي؟

جتي بجلي جا پلانٽ آهن، اتي اونده ڇو؟

جتي گئس جا کوھ آهن، اتي چلهو ڇو ٿڌو؟

جتي خزانا آهن، اتي بک ڇو؟

اي مولا!

“وسيلن جو وهڪرو، پر واهه عوام تائين نہ”

شڪوا.. اي رب! ڇا اسان تنهنجا بندا نہ آهيون؟

يا الله!

ڇا سنڌ تنهنجي ڌرتي نہ آهي؟

ڇا هتي جا ماڻهو تنهنجا مخلوق نہ آهن؟

ڇا اسان جا حق حق نہ آهن؟

اسان تنهنجو ڪلمو پڙهيو، تنهنجو قرآن مڃيو، تنهنجي رسول ﷺ سان محبت ڪئي.

پوءِ اسان جي قسمت ۾ ڪلفت ڇو؟

لطيف چيو هو:

"سک ڏک سڀ سائينءَ جي هٿ ۾"

پر سائين! ڏک گهڻا، سک گهٽ ڇو؟

التجا... اي مالڪ! هاڻي رحم ڪر

اي ربِ رحمان!

اسان تنهنجي در جا سواليا آهيون.

اسان وٽ نہ زور، نہ زر، نہ حڪومت.

اسان وٽ فقط دعا آهي.
اسان کي انصاف ڏي.
اسان کي اختيار ڏي.
اسان کي پنهنجن وسيلن تي پنهنجو حق ڏي.
اسان جي نوجوانن کي روزگار ڏي.
اسان جي ٻارن کي علم ڏي.
اسان جي ڳوٺن کي پاڻي ڏي.
اسان جي شهرن کي سڪون ڏي.
دعائيه صدا...سنڌ لاءِ سڪون، سجاڳي ۽ سرفرازي
يا الله!
سنڌ کي:
سچو ساٿ ڏي،
صاف سياست ڏي،
سجاڳ سماج ڏي،
صالح حڪمران ڏي.
اسان جي زمين کي زرخيز ڪر،
اسان جي ذهن کي روشن ڪر،
اسان جي دلين مان ڊپ ڪڍي جرئت ڀر.
اي رب!
“وسيلن کي وسعت بڻاءِ، محرومي کي مسرت بڻاءِ”
“دانهن کي دعا بڻاءِ، ڏک کي درگاهه جي دلاسا بڻاءِ”
آخري عرض
يا الله!
اسان توکان شڪايت بہ تا ڪريون، پر شڪر بہ تا ڪريون.
اسان دانهن بہ تا ڏيون، پر دعا بہ تا گهرون.
ڇو تہ تون ئي ٻڌندڙ آهين، تون ئي بخشيندڙ آهين، تون ئي بدلائيندڙ آهين.
سنڌ تنهنجي امانت آهي،

سنڌ تنهنجي رحمت جي راهه ڏسي رهي آهي.

اي رب!

سنڌ کي سنيال،

سنڌ کي سُک ڏي،

سنڌ کي سربلند ڪر.

آمين يا رب العالمين.

پٽائي ۾ "تون سائين تون سبحان"

بيت

تون سائين تون سبحان، توکي چارو ناهي چوڻ جو
وسندڙ شهر ويران ڪرين، وسائين واهڻ
ڪنهن کي دام نہ ڏين دمڙي، ڪنهن کي مايا بخشين مڻ
ڪنهن کي ٻيڪ نہ بخشين ٻڪري جي، ڪنهن کي ڏٽي بخشين ٻيو ڏڻ
ڪنهن کي پالين سک پالڪين ۾، ڪنهن کان پيهائين پاهڻ
پر تيلاهِين تهڻ ڏکن لڳ، لطيف چئي

روحاني تشريح.....

(1) تون سائين تون سبحان، توکي چارو ناهي چوڻ جو

هيءَ سٽ توحيد جي تسبيح، بندگيءَ جي بيداري، عاجزيءَ جي آگاهي آهي.

"تون" جي تڪرار ۾ جملي جو جمال آهي، جڻ هر "تون" سان طالب جو ساهه سجدع بڻجي وڃي ٿو.

تون سائين..... يعني سرپرست، سنڀاليندڙ، سهارو.

تون سبحان... يعني پاڪ، بي نياز، بي مثال.

هتي بندو بيوس، رب بي نياز؛

بندو محتاج، رب محتشم.

قرآن چوي ٿو: لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ

يعني هو حڪم جو حاڪم، اسين حڪم جا حيران.

"چارو ناهي" ۾ چاراگريءَ جي چاهه ختم، شڪايت جو شور خاموش، سوال جو سلسلو سڪون تي وڃي ٿو.

هيءَ سٽ سيکاري ٿي:

تدبير ترڪ ڪر، تقدير تي توڪل ڪر.

(2) وسندڙ شهر ويران ڪرين، وسائين واهڻ

هيءَ سٽ تاريخ جو ترجمو، قدرت جو قانون، قيامت جو ڪردار آهي.

وسندڙ... وسعت، وڌجار، وڌندڙ وستي.

ويران... ويرانگي، وير، ويرانيءَ جو واءُ.

عاد جا ايوان، ثمود جا ٿنڀ، فرعون جا محل... سڀ مٽيءَ جا ماڳ ٿيا.

قرآن جو فرمان: وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا

لطيف هتي ٻڌائي ٿو:

غرور جي گادي ڪرندي،

ظلم جي زمين زوال وٺندي.

وسائڻ تنهنجو، ويران ڪرڻ تنهنجو،

آباد بہ تنهنجو، برباد بہ تنهنجو.

انسان رڳو رهواسي، مالڪ فقط الله.

(3) ڪنهن کي دام نہ ڏين دمڙي، ڪنهن کي مايا بخشين مڻ

هيءَ سٽ رزق جي راز، روزيءَ جي رمز، قسمت جي ڪيفيت آهي.

دام، دمڙي، دانگي ...در در جي دربدري.

مايا، مڻ، ملڪيت...مال متاع جي مستي.

هتي تجنيس لفظن جو ترنم ٻڌائي ٿو تہ دولت دائمي ناهي.

قارون وٽ خزانا هئا، پر خسارو ٿيو.

فقير وٽ فاقو هو، پر فلاح ملي.

قرآن فرمائي ٿو: اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ

رزق رعب نہ، رزق رحمت آهي.

رزق دولت نہ، رزق دولتِ دل آهي.

لطيف جو سبق:

مايا ماپ نہ ڪر،

رب جي رضا ڳول.

(4) ڪنهن کي ٻيڪ نہ بخشين ٻڪري جي، ڪنهن کي ڏٺي بخشين پيو ڏڻ

هيءَ سٽ سماجي سچائيءَ جو سرنامو، معاشي مساوات جو منظر، قدرت جي ڪيفيت جو ڪمال آهي.

ڪو ٻڪري لاءِ بہ بيزار،

ڪو ڏڻ جو ڏٽي، هزارن جو مالڪ.
ٻيڪ، ٻڪري، ڏڻ.. لفظن جي تجنيس ۾ تفاوت جو تاثر.
هيءَ سٽ ٻڌائي ٿي ته
نه غربت گناهه، نه اميري اعزاز.
ٻئي آزمائش جا انداز.
حضرت سليمانؑ عليه السلام وٽ سلطنت،
پر دل ۾ درويشي.
ڪيترن وٽ ڪجهه نه،
پر رب سان روشني.
اصل ڏڻ دل جو ڏڻ، ايمان جو اثاثو.
(5) ڪنهن کي پالين سک پالڪين ۾، ڪنهن کان پيهائين پاهڻ
هيءَ سٽ تقدير جي پيچيدگي، زندگيءَ جي جاکوڙ، صبر جي سياست آهي.
پالڪيون.. آرام، آسائش، آغوش.
پاهڻ.. پٿر، پيڙا، پريشاني.
يوسفؑ عليه السلام کي کوهه، قيد، پوءِ قيادت.
ايوبؑ عليه السلام کي درد، دعا، پوءِ دوا.
تڪليف تربيت آهي،
سک شڪر جو سبق آهي.
قرآن جو پيغام: فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
لطيف جو لهجو:
ڏک ۾ ذات،
سک ۾ سجده.
جيڪو صبر ڪري، سو سرخرو.
(6) پر تيلاهِين تهڻ ڏکن لڳ، لطيف چئي
هيءَ آخري سٽ انسان جي اندر جو آهون، احساس جو اقرار، فنا جو فلسفو آهي.
تيلاهِين.. تولا، تقدير جو ترازو.
تهڻ... تڙ، جسم، جان.

ڏکن لڳ... درد جا ڏک.
انسان ڪوشش ڪري،
پر نتيجو رب ڏئي.
هو ٻوڙي، پر منزل مقدر ڏئي.
جڏهن بندو بي بس ٿئي ٿو،
تڏهن بندگيءَ جو در کلي ٿو.
لطيف چوي ٿو:
درد دروازو آهي،
رب سان رستو آهي.
۽ پوءِ ساڳيو ورد:
تون سائين، تون سبحان.

نتيجو... ڀٽائي جو بيت، قرآن جو تفسير
هي بيت دراصل
توحيد جو تاج،
تقدير جو ترجمو،
رزق جو راز،
زندگيءَ جو زوال و عروج،
صبر ۽ شڪر جو سبق.
ڀٽائي شاعر نہ، شارح آهي؛
لفظ نہ، وعظ آهي؛
بيت نہ، بيانِ قرآن آهي.
هو سيکاري ٿو:
نہ دولت تي دل لڳاءِ،
نہ ڏک تي دل هاراءِ،
نہ عروج تي اڪڙ،
نہ زوال تي زار.

چو تہ
تون مسافر،
هو مغني۔
تون محتاج،
هو محتشم۔
ءِ آخر ۾ هر دل مان ساڳيو آواز:
تون سائين تون سبحان،
تون قادر تون ڪارساز، تون مهربان۔

ڀٽائي ۽ فڪري فاقہ ڪشي

ڪنهن بہ شاعر کي ڪماحقه سمجهڻ، رڳو سندس لفظن کي ورجائڻ يا بيتن کي ياد ڪرڻ سان ممڪن ناهي؛ شاعر کي سمجهڻ لاءِ سندس روح ۾ لهڻو پوندو، سندس درد ۾ ٻڏڻو پوندو، ۽ سندس فڪر جي فضا ۾ ساهہ کڻڻو پوندو. شاعر لفظن جو واپاري نہ هوندو آهي، پر وجدان جو واڳوندار، عشق جو امين، ۽ احساس جو امير هوندو آهي.

۽ جڏهن ڳالهہ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ٿئي ٿي، تڏهن معاملو اڃان وڌيڪ مقدس ٿي وڃي ٿو، ڇاڪاڻ تہ شاهہ سائين صرف شاعر نہ هو؛ هو صوفي هو، سالڪ هو، سچ جو سرمدي سڏ هو. سندس ڪلام ڪتاب نہ، پر ڪشف آهي؛ بيت بيان نہ، پر بيان کان اڳ جو بيان آهي.

شاهہ جي شاعري پڙهڻ کان اڳ دل کي ڌوئڻو پوي ٿو، نفس کي نرم ڪرڻو پوي ٿو، ۽ نظر کي نور سان نوازڻو پوي ٿو. ڇو تہ شاهہ لفظن ۾ نہ، لطيف رمز ۾ ڳالهائي ٿو؛ اشارن ۾ اسرار رکي ٿو؛ استعارن ۾ اسرار جا انبار لڪائي ٿو.

شاهہ جي فڪر کي سمجهڻ لاءِ "علم" کان اڳ "عشق" گهرجي، "عقل" کان اڳ "احساس" گهرجي، ۽ "تحقيق" کان اڳ "تزڪيہ" گهرجي.

فڪر بغير ڪيفيت، تشريح بغير تجلي

اڄ اسان وٽ شارح گهڻا آهن، پر شيدائي گهٽ آهن؛ محقق گهڻا آهن، پر محب گهٽ آهن؛ پڙهندڙ گهڻا آهن، پر پڇندڙ گهٽ آهن.

اسان شاهہ کي پڙهون ٿا، پر شاهہ ۾ نٿا پڇون.

اسان شاهہ کي ٻڌايون ٿا، پر شاهہ کي ٻڌون نٿا.

اسان شاهہ جي بيتن تي تقريرون ڪريون ٿا، پر انهن بيتن کي پنهنجي باطن تي لاڳو نٿا ڪريون.

نتيجي طور، لفظ ته زنده آهن، پر روح مرده آهي.

شرح تہ لکجي رهي آهي، پر شعور پيدا نٿو ٿئي.

اهو ئي سبب آهي جو ٽي سؤ سال گذرڻ باوجود شاهہ جو پيغام عوام جي رڳ

رڳ ۾ لهي نہ سگهيو آهي.

شاهه، صوفي، سالڪ، سچو سنياسي

شاهه جو فڪر تصوف جي ان سرچشمي مان نڪتو آهي، جتي “وحدت” جو واءُ وهي ٿو، جتي “عشق” جو اڳاٽو آلاپ آهي، جتي “انا” جو انت ۽ “هو” جو آغاز آهي.

سندس سورميون، مارئي، سسئي، سهڻي، مومل، رڳو ڪردار ناهن، پر روحاني استعارا آهن.

مارئي وطن جي وفا آهي،

سسئي طلب جي تڙپ آهي،

سهڻي سڪ جي سرشتي آهي،

۽ مومل محبت جي معراج آهي.

شاهه انهن ڪهاڻين ۾ عشقِ مجازيءَ مان عشقِ حقيقيءَ ڏانهن وٺي وڃي ٿو.

هي اهو سفر آهي، جتي مسافر کي منزل پاڻ ٻڌجڻو پوي ٿو.

اسان جي فڪري فاقہ ڪشي

افسوس سان چوڻو پوي ٿو تہ اڄ جو اديب شاهه جيان “ساهه سان ڳالهائيندڙ” نہ رهيو آهي.

لفظ تہ آهن، پر وجد ناهي.

تحقيق تہ آهي، پر طلب ناهي.

تقريبون تہ آهن، پر تڪليف ناهي.

شاهه جو فڪر ڪتابن ۾ قيد ٿي ويو آهي، درگاهن ۾ محدود ٿي ويو آهي، ۽ ميلن ۾ گم ٿي ويو آهي.

جڏهن تہ شاهه جو پيغام تہ زندگيءَ جي هر شعبي لاءِ هو.

سماج لاءِ سچائي،

سياست لاءِ صداقت،

تعليم لاءِ تزڪيہ،

۽ انسان لاءِ انسانيت.

اسان شاهه کي رسمن ۾ رکيو، جڏهن تہ شاهه تہ رستن لاءِ هو.

اسان شاهه کي مزار تي ويهاريو، جڏهن ته شاهه ته مزاج بڻجڻ لاءِ هو.

شرح جو قرض

سچ پڇو ته شاهه جي ڪلام جي شرح اڃا باقي آهي.

شرح صرف لفظن جي وضاحت جو نالو ناهي؛

شرح اهو آهي جو بيت دل ۾ ٻري،

سوچ ۾ سڙي،

۽ عمل ۾ ڦٽي پوي.

جڏهن شاگرد ۾ شاهه جيان سادگي ايندي،

استاد ۾ شاهه جيان سچائي ايندي،

اديب ۾ شاهه جيان عشق ايندو،

تڏهن شرح پوري ٿيندي.

نه ته ڪتابن جا انبار لڳندا رهندا، ۽ فڪر فقير رهندو.

صوفيانه سڏ

شاهه کي سمجهڻ لاءِ صوفي بڻجڻو پوندو.

نفس کي ننگو، نيت کي نروار، ۽ دل کي دريا بڻائڻو پوندو.

جيستائين دل ۾ دنيا جو ٺنڍو آهي، تيستائين شاهه جو سُر ٻڌڻ مشڪل آهي.

جيستائين اندر انا جو انبار آهي، تيستائين لطيف جو لاڙو محسوس نٿو ٿئي.

شاهه سڏ ڪري ٿو:

“پاڻ وڃاءِ ته پاڻ ملين.”

هيءَ ئي تصوف جي تڪميل آهي.

نتيجو.....

شاهه عبداللطيف ڀٽائي صرف سنڌ جو شاعر نه، پر روح جو راهبر آهي.

سندس فڪر صدين لاءِ مشعل آهي، پر شرط اهو آهي ته اسان ان روشنيءَ کي قبول ڪرڻ لاءِ پنهنجي اندر جي اونده کي ختم ڪريون.

اڄ به وقت آهي.

شاهه کي پڙهڻ کان اڳ شاهه کي جيئڻو پوندو،

شاهه کي ٻڌائڻ کان اڳ شاهه کي ٻڌڻو پوندو،

شاهه کي لکڻ کان اڳ شاهه کي پرکڻو پوندو.
جيڪڏهن اسان ائين ڪري سگهون،
ته شايد سنڌ تان شاهه جي شرح جو قرض لهڻ شروع ٿي وڃي.
۽ تڏهن هر دل مان اهو آواز نڪرندو:
“جي تو بيت ڀانيان، سي آيتون آهن.”

مائي خيري مسجد
وفا جو تاج محل

محبت جو مينار، ميرن جو مزارو، ماضيءَ جو معيار
شاهي بازار جي شور ۾،
سوداگرن جي سوچ ۾،
زندگيءَ جي جلدي ۾،
جڏهن قدم ٻوڙن ٿا، نگاهون ٿڪن ٿيون، ۽ دليون دنيا ۾ ڦاسن ٿيون.
تڏهن اوچتو هڪ آواز اهڙي هنڌان اچي ٿو،
جتي ساهه سست ٿي وڃي،
دل نرم ٿي وڃي،
۽ نظر نمي سان جهڪي نڪري وڃي.
اهو هنڌ آهي
مائي خيري مسجد.
سڪون جي سيداري، دعا جي ديواري، محبت جي يادگار.

تاريخ جو حوالو، عقيدت جو اجالو....
ٽالپر دور،
يعني سنڌ جي سياست ۾ سادگي،
حڪومت ۾ حيا،
۽ اقتدار ۾ انسانيت جو زمانو.
مير فتح علي خان ٽالپر (حڪومت: 1783ع کان 1802)
جڏهن حيدرآباد کي گاديءَ جو هنڌ بڻايو،
تڏهن هن رڳو قلعا نہ ٺاهيا،
رڳو محل نہ ٺاهيا،
پر مسجدون، مدرسہ، مزارون ۽ عبادت گاهون بہ ٺاهيون.

انهن ئي يادگارن مان هڪ
سندس ماءُ جي نالي تي
مائي خيري مسجد ٺهرائي وئي.
تقريباً ارڙهين صديءَ جي آخري ڏهاڪي (1790ع جي لڳ ڀڳ).
هي تعمير حڪم سان نہ،
پر احترام سان ٿي؛
هي اڏاوت طاقت سان نہ،
پر محبت سان ٿي۔
ماءُ لاءِ مسجد
اهڙو مثال تاريخ ۾ گهٽ ملندو آهي۔

فنِ تعمير....
سرن ۾ ساهه، رنگن ۾ روح
مائي خيري مسجد جي اڏاوت ڏسي لڳي ٿو
معمارن سر نہ رکيا،
پر سجدن جا سنگ رکيا۔

ڪاشي گيري.....
ڀتين تي لڳل نيري، فيروزي، سائي ۽ سفيد ٽائيلون
گويا آسمان جا ٽڪرا ڀتين تي چمڪي رهيا هجن۔
گل بوٽا، بيل بوٽا، محرابي نمونا
اهڙي نفاست سان ٺاهيا ويا آهن.
جو هر ٽائيل چوي ٿي:
"اسان عبادت جي آرائش آهيون، نمائش ناهيون۔"
اهي ڪاشي گيري
ملتان ۽ ٺٽي جي روايتي فن جو تسلسل لڳي ٿي،
پر حيدرآبادي لهجي سان

سادگيءَ ۾ سينگار،
سينگار ۾ سڪون.

گلڪاري گنبذ....
گنبذن اندر
گلڪاريءَ جا گل اهڙا لڳن ٿا
ڄڻ بهار ڀتين تي ويهي وئي هجي.
ڳاڙها، نيرا، زرد نقش
اهڙي ترتيب سان ٺهيل
جو لڳي ٿو هر رنگ دعا پڙهي رهيو آهي.
جڏهن روشني اندر اچي ٿي
ته گنبذ سونهري ٿي وڃي ٿو؛
جڏهن شام لهندي آهي
ته گنبذ گلابي ٿي وڃي ٿو.
۽ دل چوي ٿي:
"هي رنگ نه، رحمت آهي؛
هي نقش نه، نعمت آهي."

محراب ۽ مينار....
محرابن جي محروميءَ ۾ به مٺاس آهي،
سادي مگر سنجيده،
ننڍڙي مگر نوري.
مينار وڏا نه،
پر وقار وارا؛
اوچا نه،
پر اوج وارا.
اهي مينار اعلان ڪن ٿا:

"هتي عاجزي آهي، عظمت نہ؛
هتي عبادت آهي، شهرت نہ."

هي مسجد ياد آهي.
فرياد آهي
هي مسجد نياز آهي.
نماز آهي
هي مسجد وقار آهي.
پيار آهي
هر سر ۾ ساهہ آهي، هر پٿ ۾ نگاهہ آهي
هر نقش ۾ راز آهي، هر رنگ ۾ نياز آهي
هي مسجد
ماضيءَ جو معيار آهي. دلين جو قرار آهي.

اڄ تائين ساڳيو انداز
وقت بدليا،
حڪومتون بدليون،
بازار بدليا،
پر مائي خيري مسجد جو مزاج نہ بدليو.
اڄ بہ:
ساڳيون سرون
ساڳيون ٽائيلون
ساڳيا گنبذ
ساڳيا نقش
گويا وقت هتي اچي بيهي رهيو هجي.
ٻيا ماڳ مٽي ٿي ويا،
پر هي ماڳ مٽيءَ مان امر ٿي ويو.

اهو ئي ته فن تعمير جي فتح آهي
۽ اخلاص جي بقا آهي.

جڏهن ڪو پوڙهو نماز پڙهي ٻاهر نڪري
ته اکين ۾ آنسو ڪٽي چوي:
"هن مسجد ۾ منهنجي ابا ڏاڏي به نماز پڙهي هئي"
جڏهن ڪو ٻار قرآن ڪٽي اچي ته پتين سان لڳي پڙهي.جڏهن ڪا ماءُ دعا گهري
ته لڳي ٿو مائي خيري پاڻ به آمين چوي
تڏهن دل پگهرجي وڃي ٿي.
هي مسجد
صرف عبادت گاهه نه رهي
پر نسلن جي ياد بڻجي وئي
۽ ياد ئي ته زندگي آهي.

پيغام....
هي مسجد سيکاري ٿي:
ماءُ جي عزت ڪر
تاريخ جي حفاظت ڪر
فن جي قدر ڪر
دين کي دل ۾ رک
چو ته: محبت سان ٺهيل عمارتون
وقت سان نه ٽٽن ٿيون
پر وقت کي ٽوڙين ٿيون.

اختتاميه......
مائي خيري مسجد
سرن جو سلسلو ناهي

صبر جو سبق آهي
ٽائيلن جو رنگ ناهي
روح جو رونق آهي
گنبذن جو حسن ناهي
دل جو ڌڙڪڻ آهي
هي مسجد آهي:
محبت جو مينار
مروّت جو مزار
۽ ايمان جو اظهار
جتي هر اذان چوي ٿي: "ماءُ جي نالي سان ٺهيل گهر، قيامت تائين قائم رهندو،
قائم رهندو.
قائم رهندو."

سيد رڪيل شاهہ— سوز، ساز ۽ سرمدي جو سرواڻ

سنڌ ۽ بلوچستان جي سرزمين صوفي سرور، سالڪ سچن ۽ صاحبِ سوز بزرگن سان سدائين سرشار رهي آهي. هتي جي واريءَ مان ولايت جي خوشبو، هوا مان هدايت جي هڳاءُ، ۽ ڌرتيءَ مان درويشيءَ جي ديواني ڌُن اُڀري ٿي. انهن ئي روحاني رتن مان هڪ روشن رتن، هڪ صوفي صابر، هڪ سالڪِ صادق ، سيد رڪيل شاهہ آهي، جنهن جو نالو نہ رڳو ذڪر ۾، پر فڪر ۾ بہ زنده آهي.

هو فقط شاعر نہ، پر شعور هو؛

هو فقط درويش نہ، پر درگاهہ هو؛

هو فقط انسان نہ، پر انساني عظمت جو استعارو هو.

سن 1846ع ۾ بلوچستان جي خطي گنداواهہ، فتحپور جي پرسان، حليم شاهہ جي حريم ۾، نور محمد شاهہ جي گهر جنم وٺندڙ هي نوراني نينگر، نسب ۾ حسيني، طبيعت ۾ حليم، ۽ سيرت ۾ سليم هو. سندس شجرو امام حسين عليه السلام سان ملي ٿو، تنهن ڪري سندس رڳن ۾ فقط رت نہ، پر روحانيت جو رباب وهندو هو.

اهو دور تاريڪين جو دور هو،

جهالت جا جهول،

غفلت جا غبار،

۽ ماديت جا مهندار.

پر اهڙين مٽيالين گهڙين ۾ ڪي آفتاب اُڀرن ٿا،

جيڪي زماني کي زيبائن ٿا.

سيد رڪيل شاهہ بہ اهڙو ئي آفتاب هو.

قادري سلسلي سان وابستگيءَ سبب سندس قلب ۾ قادريت جو قنديل روشن هو.

شيراز جي روحاني روايتن جو رس، سنڌ ۽ بلوچستان جي سرزمين ۾ اچي، سندس ساهہ سان سرگم بڻيو. هجرت ڪري جڏهن هن ڌرتيءَ تي قدم رکيا، تہ فقط وجود نه آيو، پر ولايت آئي، ويدانت آئي، وجد آيو.

سندس شاعريءَ ۾ صوفي رنگ غالب آهي،

لفظن ۾ لوچ،
لهجي ۾ لذت،
۽ فڪر ۾ فنا في الله جو فلسفو.
هو سنڌي ٻوليءَ کي فقط زبان نہ، پر زبانِ جان ٻڻائي بيان ڪندو هو. سندس بيتن ۾ بحرِ محبت موجزن، سندس واين ۾ وجداني وسوسا، سندس ڪافين ۾ ڪربلا جو ڪرب، ۽ سندس سرن ۾ سرمدي سرور سمايل آهي.
سندس ڪلام ڪنهن درٻاري قصيدي جو قافيو نہ،پر درويشي دل جو درد هو؛ڪنهن لفظي لفاظيءَ جو لعل نہ،
پر روحاني رمز جو راز هو.
“جڏان باھ برھ جي ٻلدي” جهڙا سرائڪي ٻول جڏهن سازن سان سرگوشي ڪن ٿا، تڏهن دلين جا در ڪولجن ٿا، ۽ روح وجد ۾ اچي وڃن ٿا. اهي فقط شعر نہ آهن، پر شرر آهن؛ فقط مصرعا نہ، پر معرفت جا مشعل آهن.
سندس ڪلام ويرسين، ميلن، راڳن ۽ محفلن ۾ گونجي ٿو،
دهلن جي ڌمڪ،
تنبوُرن جي ترنم،
۽ چنگن جي چاهت سان گڏ،
رڪيل شاھ جو رسالو رُجن ۾ روح ڦوڪي ٿو.
هو اهڙو شاعر، جنهن جي شاعري پڙهجي نہ، پر پئي وڃي؛
سمجهي نہ، پر سجي وڃي؛
ٻڌي نہ، پر بسجي وڃي.
فتحپور، بلوچستان ۾ سندس درگاهه اڄ بہ درويشن جي دلين جو ديرو آهي.
اتي هر سال ميلو لڳي ٿو،
ميلاپ جو منظر،
محبت جو محور،
۽ مريدن جو ميڙ.
28 فيبروري 2025ع جو ميلو هجي يا ڪنهن ٻي تاريخ جو ويساڪ،
درگاهه تي ڌمالون، دعائون، درود ۽ دلين جا دريا وهندا رهن ٿا.

کنڊکوٽ ۾ بہ ورسيون ٿين ٿيون،
جتي سندس نالي سان نذر و نياز،
ذڪر و فڪر،
۽ سوز و ساز جا سلسلا جاري رهن ٿا.
اهي ورسيون فقط رسمون نہ،
پر روحاني رابطا آهن؛
فقط ميلا نہ،
پر محبت جا ميعاد آهن.
سيد رڪيل شاهہ جي شاعريءَ ۾ صنعتِ جي سونهن بہ نمايان آهي. رديفن جي رواني، قافين جي قوس، ۽ الفاظن جي اٽت اهڙي تہ سنجيده ۽ سنواريل آهي، جو هر مصرعو مرصع، هر بند مزين، ۽ هر بيت معنوي ميناڪاريءَ سان مزڪور آهي.
ڪڏهن غريب اللغات جو گهاٽو گهيرو،
ڪڏهن مشڪل پسنديءَ جي معنوي معراج،
ڪڏهن استعارن جا اسرار،
ڪڏهن تشبيهن جا تجلا.
سندس لفظ لغت جا لعل،
معنيٰ جا موتي،
۽ فڪر جا فيروز آهن.
هو سچ پچ ”صوفي شاعر“ جي تعريف جو ترجمان آهي.
جنهن لاءِ شاعري رڳو فن نہ، پر فنائيت آهي؛
لفظ رڳو آواز نہ، پر اعجاز آهي.
اڄ جڏهن اسان جديديت جي ميڪانيڪي ماحول ۾ روحانيت کان پري ٿي رهيا آهيون، تڏهن سيد رڪيل شاهہ جهڙيون هستيون اسان کي ياد ڏياريون ٿيون تہ ثقافت جو بنياد فقط رقص ۽ راڳ نہ، پر روح ۽ رشتو آهي.
اهي بزرگ اسان کي سيکارين ٿا تہ
محبت عبادت آهي،

خدمت سعادت آهي،
۽ فنا ئي بقا آهي.
سيد رکيل شاهه جو وجود هڪ ڪتاب،
سندس ڪلام هڪ ڪعبو،
۽ سندس درگاهه هڪ درسگاهه آهي.
جتي وڃو ته ويراڳ ملندو،
ويهڻ سان ويساهه ملندو،
۽ ٻڌڻ سان بصيرت ملندي.
اهڙيون شخصيتون وقت جي ورقن تي نه،
دلين جي ديوارن تي لکجن ٿيون.
۽ يقيناً
رکيل شاهه جو نالو به
سنڌ جي صوفي ادب جي سنهري سِرنامي ۾
هميشه روشن رهندو
روشنيءَ وانگر،
روحانيت وانگر،
۽ رحمت وانگر.

عورت:اسلام ۽ لبرل آزادي

عورت ربّ جي مهربانيءَ جو اهو گل آهي، جنهن جي خوشبوءَ ۾ محبت به آهي ۽ قربانيءَ جي نُوراني روشني به.
عورت جڏهن تخليق ٿي، تڏهن خالق حسن کي صرف ڏيک نه، پر حيا، وقار، وقعت ۽ وقوف سان جوڙي ڇڏيو.

عورت ڪائنات جي سيني رنگن جو مرڪز آهي، پر اڄ اها مرڪزيت مغربي مارڪيٽ جي ميز تي رکي، نعرن جي نالي ۾ نيلام ڪئي پئي وڃي.
عورت، جيڪا دل جي ڌڙڪن ۾ لڪل دعا هئي، اڄ اشتهارن جي شور ۾ هڪ "شيءِ" بڻجڻ تي مجبور ڪئي پئي وڃي.

خدائي تخليق کان تجارتي تماشي تائين...
ربّ جڏهن پنهنجي محبت کي ڪنهن وجود ۾ داخل ڪيو، ته عورت جي روپ ۾ رحمت مڪمل ٿي وئي. پر اڄ استحصالي قوتون،جن ۾ ميڊيا، مارڪيٽ، فيشن انڊسٽري ۽ نالي ماتر لبرل فڪر شامل آهن.ان رحمت کي ريٽ، ريڪارڊ ۽ ريئلٽي شو ۾ بدلائي ڇڏيو آهي.

عورت جيڪا جذبات جي ڄڻادار ڪاريگر ۽ احساسن جي مهان هنرڪار هئي، سا اڄ صرف جسمن جي نمائش جو نشان بڻائي وئي آهي.
هي فڪر عورت کي آزاديءَ جي نالي تي بي پردگي، بي قدري ۽ بي روحيت ڏانهن ڌڪي ٿو. اهي نعرا چون ٿا ته پردو قيد آهي، جڏهن ته حقيقت ۾ پردو عورت جي شخصيت، شناخت ۽ شان جو تحفظ آهي. پردو عورت کي لڪائڻ نه، پر لوڀ، لالچ ۽ لذت پرستي کان بچائڻ آهي.

فڪري سازش....

اڄ جي دنيا ۾ عورت بابت فڪر آزادي، اظهار ۽ اختيار جي نالي تي پيش ڪيو وڃي ٿو، پر انهن لفظن جي اندر اغوا، اغراض ۽ اغوا ٿيل عظمت لڪل آهي. عورت کي چون ٿا: "پنهنجو جسم پاڻ جو آهي"، پر پوءِ ساڳيو جسم اشتهارن، فلمَن ۽ فيشن شوز ۾ وڪرو ڪيو وڃي ٿو. هي ڪهڙي آزادي آهي، جيڪا عورت کي بازار جي زينت بڻائي، مردانہ نگاهه جو نشاني بڻائي؟

عورت محبت جو اهو درخت هئي، جنهن جي ڇانوَ ۾ سڪون هو، پر هاڻي ان کي شو ڪيس ۾ بيهاري، شوق، شهوات ۽ شهرت جو سامان بڻايو ويو آهي.

عورت خدا جو اهو فن پارو هئي، جنهن ۾ گل جي نزاڪت ۽ جبل جي مضبوطی گڏ هئي، پر هاڻي ان جبل کي ٽوڙي، گل کي ڪچليو پيو وڃي.

مغربي فيمنسٽ فڪر... نجات يا نيلامي؟

مغربي فيمنزم عورت کي مرد جي مقابلي ۾ بيهاري، تصادم، تضاد ۽ تڪرار پيدا ڪيو. هن فڪر عورت کي ماءُ، ڀيڻ، ڌيءَ ۽ زوجہ جي روحاني حيثيت مان ڪڍي، صرف جسماني برابري تائين محدود ڪري ڇڏيو. نتيجي ۾ عورت جو وقار گهٽيو، وڪام وڌيو.

هي فڪر عورت کي چوندو آهي تہ "پردو غلامي آهي"، پر ساڳئي وقت عورت کي اهڙي سماج ۾ ڌڪي ٿو، جتي هوءَ اشتهار، اشاري ۽ اشتهائي نگاهن جو مرڪز بڻجي وڃي. ڇا اها آزادي آهي يا نئين قسم جي غلامي؟

اسلامي تصور: حيا، حرمت ۽ حفاظت...

اسلام عورت کي حيا، حرمت ۽ حفاظت سان نوازيو. عورت جي خوبصورتي پردي ۾ آهي، ڇو تہ پردو عورت کي جسم نہ، شخصيت بڻائي ٿو. عورت جي مسڪراهٽ ۾ ربّ جي محبت ڳالهائيندي آهي، ۽ هن جي اکين ۾ ڪائنات جو سڀ کان نرم نور لڪي ٿو.اهو نور صرف انهن لاءِ آهي، جيڪي ذميواري، نڪاح ۽ اخلاق سان ان جي لائق ٿين.

اسلام عورت کي مرد جي مقابلي ۾ نہ، پر مرد جي مڪملت بڻائي ٿو. عورت ڪڏهن ماءُ، ڪڏهن ڀيڻ، ڪڏهن ڌيءَ ۽ ڪڏهن زوجہ،پر هر روپ ۾ خالق جي رحمت جو حسين ترجمان آهي.

پاڪستاني سماج ۽ لبرل لاپ...

پاڪستان ۾ بہ ڪجھ لبرل قوتون عورت جي آزاديءَ جي نالي تي پنهنجا مذموم مقصد حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون. ڪڏهن "مارچ" جي نالي تي نعرن سان، ڪڏهن ميڊيا مهم سان، ۽ ڪڏهن قانوني دٻاءَ سان. انهن جو مقصد عورت کي تعليم، عزت ۽ تحفظ ڏيڻ نہ، پر سماجي قدرن کان ڪٽڻ آهي.

هي قوتون عورت کي چون ٿيون: "پنهنجي مرضيءَ جي مالڪ بڻج"، پر پوءِ ان مرضي کي ڪارپوريٽ ڪلچر، اسپانسرشپ ۽ شهرت سان خريد ڪيو وڃي ٿو. نتيجي ۾ عورت جي اصل حيثيت،يعني رحمت، تربيت ۽ تعمير ڪيرائي وڃي ٿي.

ادبي نتيجو:

عورت جي نجات ڇا ۾؟

عورت جي نجات نہ بي پردگيءَ ۾ آهي، نہ مغربي نعرا بازيءَ ۾، پر تعليم، تربيت، تحفظ ۽ تقديس ۾ آهي. عورت کي مارڪيٽ مان ڪڍي، مرڪزِ محبت ۾ آڻڻ جي ضرورت آهي. عورت کي جسم نہ، قدر سمجھڻ گھرجي؛ نمائش نہ، نياز سمجھڻ گھرجي.

عورت ان دعا جو جواب آهي، جيڪا انسان زندگيءَ ۾ سڀ کان وڌيڪ سچائيءَ سان گھري ٿو.

سڪون، ساٿ ۽ سرور...... جيڪڏهن اسان عورت کي ان حيثيت سان ڏسنداسين، تہ سماج سنورجندو؛ ۽ جيڪڏهن ان کي شيءَ بڻائينداسين، تہ سماج شيشو بڻجي ٽٽي پوندو.

اختتامي ڪلمات...

عورت ربّ جي تخليق جو شاهڪار آهي، بازار جو سامان نہ. عورت پردي ۾ بہ روشن آهي، وقار ۾ بہ وڻندڙ آهي، ۽ حيا ۾ بہ حسين آهي. استحصالي قوتن جي خلاف حقيقي جدوجهد اها آهي تہ عورت کي سندس خدائي مقام ڏانهن واپس آندو وڃي.جتي محبت عبادت آهي، پردو حفاظت آهي، ۽ عزت آزادي آهي.

سنڌ صدين کان

سنڌ، اها سرزمين جنهن جي سڪَ ۾ سدائين صدين جو سانت سمايل آهي، جتي سلام جي صداقت، سخاوت جي سچائي ۽ صوفين جي سرمدي سُرّيءَ جا ساز صديون وسندار رهيا آهن. سنڌ هميشه مَحبّت، مَروّت، مَهمان نوازي ۽ مِلنساريءَ جي مثال رهي آهي، ۽ اڄ به "سنڌ" جو نالو سڪون، سلامتي ۽ سچائيءَ جو استعارو آهي.

سنڌ، ملڪان ملڪ مَهمان نوازيءَ ۾ مشهور، مَحبّت جي مرڪز ۽ ماڻ ميٺي مٽيءَ جي اها پوتر پوتي آهي، جنهن جي ڇانوَ ۾ پنجابي، بلوچي، پٺاڻ، مهاجر، بنگالي، ياڙي مزدور سڀ گڏجي سُڪون سان صديون آباد آهن. هتي نه نسل جو ناز آهي، نه نسب جو غرور؛ هر ايندڙ کي "آئي جي آدر" ملي ٿي، هر بيقرار کي قرار، هر بيمار کي ٿهل ٽَڪور، ۽ هر مسافر کي سندن بزرگن جي ورثي مطابق وقار.

سنڌ جو سرشتو فقط سماجي نه، پر ديني ۽ علمي دنيا ۾ به سِياجهائپ جو سندر سفر آهي. دنيا جي واحد قوم آهي جيڪا ٻن اهڙن محدثن سان سَرفراز آهي، جن کي ڪعبه معظمه ۾ امامت جو اعزاز حاصل ٿيو.شيخ حيات سنڌي ۽ شيخ عابد سنڌي. انهن ٻنهين کي "امام الحرمين" جا لقب مليا، ۽ مولانا هاشم ٺٽوي رح جا ڪتاب مصر جي قديم علمي يونيورسٽين ۾ نصاب جو حصو بڻيا. هيءَ سنڌ جي علمي عظمت جو اوج آهي، جتي صوفين جي سِڪَ سان گڏ محدثن جي فڪر جا مشعلَ روشن ٿيا.

سنڌ جي سُرتِ علم ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي جو رسالو رمزي روشنيءَ جو روشن ڪتاب آهي، جيڪو ڪيترين غير ملڪي ٻولين ۾ ڇپيو، ۽ محبت، مساوات ۽ معنيٰ جي مَهاڳ کي دنيا تائين پهچايو. ڀٽائيءَ جا بيت صرف شاعري نه، پر سنڌ جي سچاڻ، سوز ۽ سنپال جو صديون پراڻو صوت آهن.

سنڌ جي نسب جو نزاڪت ڀريو نُور ان وقت وڌيڪ نکارجي ٿو، جڏهن تاريخ ٻڌائي ٿي ته امام زين العابدينؒ ۽ امام اعظم ابو حنيفةؒ جون مائرون سنڌي نسب جون هيون. يعني سنڌ جو نسب نبوي نسل سان نرالو ناتو رکي ٿو.

سنڌ عالمي تهذيبن جي امڙ آهي، ڇاڪاڻ ته دنيا جي سڀ کان قديم تهذيب "موئن جو دڙو" هن ئي مٽيءَ مان اڀري. هي تهذيب صفائي، شهرسازي، قانون ۽ ڪلچر جو پهريون سبق دنيا کي سيکاريو.
تاريخي روايتن موجب سنڌ جو نالو حضرت نوحؑ جي پٽ "سنڌ" جي نالي پيو، يعني سنڌ جو سلسلو انسان جي اوائلي داستانن سان ڳنڍيل آهي. جديد دور ۾ به سنڌ، سياسي شعور ۽ سرمستيءَ جي سرواڻ آهي.پاڪستان جو باني قائداعظم محمد علي جناح ڪراچيءَ جو رهاڪو هو، ۽ پاڪستان جي حق ۾ سڀ کان پهرين قرارداد سنڌ اسيمبلي منظور ڪئي.
سنڌ جي محبت جو مَرتبو ان وقت به منور نظر اچي ٿو، جڏهن پنجاب جو سِکُ مسلمان ٿي مولانا عبيدالله "سنڌي" نالو اختيار ڪيو، ۽ سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪيو. ساڳيءَ طرح انگريزن جي خلاف حر مجاهد مولانا صبغت الله شاهه سُورهه شهيد، سنڌ جي غيرت جو ڳاڙهو گلاب هو، جنهن سر ڏيڻ ڪي قبول ڪيو پر سر جهڪائڻ ڪي نه.
سيرت ۽ سنت جي سُياءَ ۾ به سنڌ جي سرحد هڪ روشن روايت رکي ٿو. روايتن موجب نبي پاڪ ﷺ ظُهر نماز کان پوءِ هڪ طرف منهن ڪري ويهندا هئا، ۽ جڏهن پڇيو ويو ته ڇو، ته فرمايائون: "هن طرف کان سنڌ جي هوا اچي ٿي، جيڪا منهنجي روح کي قرار ڏئي ٿي-" هي قول سنڌ جي مُقدّس منزلت ۽ روحاني مرتبي جو اعليٰ اقرار آهي.
سنڌ خلافت تحريڪ جو سرخرو سِپَه سالار به رهي آهي.مولانا شوڪت علي ۽ محمد جوهر علي سنڌ جا سچل سپوت هئا، جن دنيا جي سياسي ۽ ديني ميڙ ۾ پنهنجي سڃاڻ ڇڏي.
قرآني علوم ۾ به سنڌ سرسيد ۽ سرنامو آهي. قرآن مجيد جي سڀ کان قديم تفسير سنڌ جي عالم قاضي عزيزالله متياروي لکي، جڏهن ته قرآن جي سڀ کان پهرين "بنا نقطي تفسير" سنڌ جي عالم ابوالفضل لکي، جيڪو مغل بادشاهه اڪبر جي نون رتنن مان هڪ هو. سندس ڀاءُ فيضي پڻ سنڌي نسب جو وڏو عالم هو. سيرت نگاريءَ ۾ مجيل تهذيب اهڙي ته مضبوط آهي جو مغازي ۽ سيرت تي دنيا جو پهريون ڪتاب به سنڌ جي محدث "ابو معشر عبدالرحمٰن" لکيو، جنهن جو

جنازو خليفه هارون رشيد پنهنجي خواهش مطابق پاڻ پڙهايو.
سنڌ جي صنعت، سياست ۽ سوانح ۾ به سجاڳ تاريخ آهي. سوتي ڪپڙو، مور مشڪ ۽ معدني خوشبون حضرت سليمانؑ تائين سنڌ مان وينديون هيون.
برصغير ۾ اسلام سڀ کان پهرين سنڌ ۾ آيو، ان ڪري سنڌ کي "باب الاسلام" چيو وڃي ٿو.
برصغير جي پهرين مسجد به سنڌ جي ڀنڀور ۾ محمد بن قاسم تعمير ڪرائي.
۽ دنيا جو سڀ کان وڏو قلعو رني ڪوٽ سنڌ جي دادو ضلعي جو سينو سينگاريو بيٺو آهي.
هندن جي قديم مقدس ڪتاب "رگ ويد" جي تحرير پڻ سنڌ جي سرزمين تي ٿي، جنهن سنڌ جي قدامت ۽ فڪري عظمت کي نئين سر ثابت ڪيو.
سنڌ، سچ ۾ فقط سرزمين ناهي؛هيءَ محبت جي مداري، مهمان نوازيءَ جو ماڳ، معلمن، محدثن ۽ مجاهدن جو مرڪز،
صوفين، شاعرن، سياڻن ۽ سادا دل ماڻهن جي زرخيز ڌرتي آهي.
سنڌ جو پيغام سادو آهي:
"سکَ، سلام، سچائي ۽ سيني سان محبت.هي سنڌ جي سڃاڻ به آهي ۽ سنڌ جو شان به !"

سورت شعري آيت 224.227 جو خلاصو آهي.
شعر سخن،سوز ۽ ساز انساني احساسن جو هڪ سچو سرور آهي.پر شعر جڏهن شعور کان جدا شريعت کان ويڳاڻپ، سچائي کان پري ٿئي ته اها فقط لفظن جي لڙيون ،خيالن جو خلا ۽ جذبن جي جهلڪ رهجو وڃي .سورت شعري جي آخري آيتن ۾ قرآن مجيد اهڙن شاعرن جي تصوير ڪشي ڪئي آهي. جيڪي فقط خيالن جا خاڪ نشين، وهمن جا وڪوڙيل ۽ لفظن جا مصور آهن.انهن جي شاعري شان کان نہ شڪ کان جنم وٺندي آهي.
شاعري عام طور تي جيڪا ڪئي وڃي ٿي حد کان وڌيڪ مبالغو ڪرڻ،ڪنهن جي حق ۾ وڌاءُ يا ڪمي ڪرڻ،يا رڳو نڪور ۽نواڻ تي مشتمل هوندي آهي.جڻ ان جو بنياد ئي ڪوڙ تي هوندو آهي.جيئن تہ شاعرن جي اڪثريت اهڙي هوندي آهي، جو هو تعريف ۽ تنقيص ۾ اصول ۽ ضابطن ڪي ذاتي پسند يا ناپسند ڪي ترجيح ڏئي پنهنجي راءِ جو اظهار ڪندا آهن.شاعراڻي فڪر سان ڪڏهن هتي ڪڏهن هُتي
پيا ڀٽڪندا رهندا آهن.
البتہ اهي شاعر جن جي شاعري سچ ۽ حقيقتن تي ٻڌل آهي.هي اهي شاعر آهن، جن جي شاعري پاڪيزگي جي پرک،حقيقت جي حلاوت ۽ فڪر جي فروغ سان پرپور آهي.اهي شاعر لفظن جا راهي نہ ،پر فڪر جا فقير ،۽اخلاق جا امام هوندا آهن.سندن شعر،سچ جو سنگيت،حق جو حسن ۽ روشني جو راڳ هوندو آهي. ايمان،عمل،ادب ۽ اخلاص جي امتزاج سان جنم وٺندڙ شاعري نہ فقط دل کي وڻي ٿي ،پر روح کي روشني عطا ڪري ٿي..اهڙن شاعرن ۾ مولانا رومي،حافظ شيرازي،شاهہ عبدللطيف ڀٽائي ،سچل سرمست،علامہ محمد اقبال ،فيض حيدري وغيره جهڙا شاعر اچي وڃن ٿا.اهڙا شاعر ورلي هوندا جن جو ذاتي ڪردار توڙي شاعري ٻنهين ۾ يڪسانيت هجي.
2.شاعر ڪير آهي؟

شاعر ڪو عام انسان نہ هوندو آهي، شاعر وقت جي وهڪري ۾ وهندڙ ماڻهو نہ، پر وهڪري کي محسوس ڪندڙ دل هوندي آهي. شاعر گم سم هوندو آهي، پر گمراهه نہ؛ خاموش هوندو آهي، پر بي زبان نہ؛ الڳ هوندو آهي، پر لاتعلق نہ. هو پنهنجي سوچن جي صوفيانه سمنڊ ۾ غرق هوندو آهي، جتي لفظ موج بڻجي ايرن ٿا، احساس ڇوليون بڻجن ٿا، ۽ خيال ڪنارن سان ٽڪرائي شعر بڻجي وڃن ٿا. شاعر، حقيقت ۾، روح جو راڳي هوندو آهي، جيڪو اندر جي تار کي ڇيڙي ٻاهرين دنيا کي ٻڌائي ٿو تہ دل ڇا ٿي چوي.

شاعر جي دل نفيس هوندي آهي، نرم هوندي آهي، اهڙي نرم جو ٿوري ڳالھ تي ڏکي ٿي پوندي، ٿوري خوشيءَ تي خوشبوءِ بڻجي ڦهلجي ويندي. هو عام نظر سان نہ، پر ”نظرِ نياز“ سان ڏسندو آهي. عام ماڻهو وڻ ڏسي ٿو، شاعر وڻ ۾ ڇانوَ، ڇيڙو، ڇوليون ۽ چرڪ ڏسي ٿو. عام ماڻهو مينهن ڏسي ٿو، شاعر مينهن ۾ ملڻ، موٽڻ، جدائي ۽ جاڳ جا اشارا پڙهي ٿو. شاعر منظرن کي نہ فقط ڏسي ٿو، پر انهن ۾ لهي وڃي ٿو، انهن سان ڳالهيون ڪري ٿو، انهن کان سوال پڇي ٿو، ۽ جواب شعر ۾ ونڻي ٿو.

شاعر سڀ کان وڌيڪ حساس هوندو آهي. هن لاءِ لفظ رڳو آواز نہ، پر زخم، مرهم، دعا ۽ دانهن هوندا آهن. هن لاءِ خاموشي بہ ڳالهائيندي آهي، هن لاءِ سناٽو بہ ساز بڻجي ويندو آهي. شاعر جي حساسيت ڪڏهن ڪڏهن هن کي دنيا کان الڳ ڪري ڇڏي ٿي، ڇو تہ هر ماڻهو لفظن جي وزن کي، هر نگاهہ جي نيت کي، هر لهجي جي لُڇ کي برداشت نٿو ڪري سگهي. شاعر ڪري سگهي ٿو، ان ڪري ئي هو شاعر آهي.

شاعر وٽ شعر لکڻ ڪا مشق نہ، پر الهام هوندو آهي. ڪي لفظ اوچتو دل ۾ لهندا آهن، ڄڻ ڪنهن اڻ ڏٺل هٿ در کڙڪايو هجي. ڪي مصرعا اوچتو ذهن ۾ جاڳندا آهن، ڄڻ روح کي ڪو سڏ ڏئي رهيو هجي. شاعر ڪاغذ کڻي نٿو ويهي، پر شعر پاڻ شاعر کي ويهاري ويندو آهي. اهو ئي سبب آهي جو شاعر جو شعر رڳو ٺاهيل نہ، پر ”نازل ٿيل“ لڳندو آهي. صوفيانہ اصطلاح ۾ چئجي تہ شاعر تي حال لهندو آهي، وجد ايندو آهي، ۽ لفظ پاڻ رديف، قافيي ۽ وزن ۾ سهيڙجي ويندا آهن.

شاعر جي گفتگو بہ شاعريءَ کان خالي نہ هوندي آهي. هو ڳالهائيندو بہ تہ لفظ چونڊي ڳالهائيندو، جملن کي جوڙي رکندو، ڳالهہ ۾ بہ رديف، قافيو ۽ تجنيس ڳولي وٺندو. سندس ڪچهري سادي نہ، پر سينگاريل هوندي آهي. هو لفظن سان مجلس جوڙي وٺندو آهي، خيال سان خوشبوءِ ڦهلائي ڇڏيندو آهي. ان ڪري ئي شاعر سان هڪ دفعو ملڻ وارو ماڻهو وري بار بار ملڻ جو خواهشمند ٿي پوندو آهي. ڇو تہ شاعر وٽ رڳو ڳالهہ نہ، پر گهرائي هوندي آهي؛ رڳو لفظ نہ، پر وارفتگي هوندي آهي.

شاعر صوفي هوندو آهي، پر خانقاهہ کانسواءِ؛ عاشق هوندو آهي، پر اظهار کانسواءِ؛ باغي هوندو آهي، پر بغاوت کانسواءِ. هو سوال ڪندو آهي، پر شور کانسواءِ؛ احتجاج ڪندو آهي، پر هٿيار کانسواءِ. سندس هٿيار لفظ آهن، سندس ڍال خيال آهي، سندس رستو احساس آهي. هو ظلم خلاف بہ لکي ٿو تہ نرم لهجي سان، هو محبت بابت بہ لکي ٿو تہ درد سان. شاعر جي عظمت انهيءَ ۾ آهي تہ هو سخت سچ بہ حسين لفظن ۾ چئي وجي ٿو.

شاعر پنهنجي سوچن ۾ گم هوندو آهي، پر ماڻهن کان ڪٽيل نہ. هو ماڻهن جي درد کي پنهنجي دل ۾ جاءِ ڏئي ٿو، ماڻهن جي خوشيءَ کي پنهنجي شعر ۾ امر ڪري ٿو. شاعر ڪنهن هڪ ماڻهو جو نہ، پر سڄي سماج جو ترجمان هوندو آهي. هو ان احساس کي آواز ڏئي ٿو، جيڪو عام ماڻهو دل ۾ رکي بہ لفظن ۾ آڻي نٿو سگهي. شاعر ان اڻ چيو کي چيو بڻائي ٿو، ان اڻ ڏٺل کي ڏيکاري ٿو، ان اڻ ٻڌل کي ٻڌائي ٿو.

شاعر وقت جو شاهد هوندو آهي. هو پنهنجي دور جي سياست، سماج، محبت، محرومي، اميد ۽ احتجاج کي لفظن ۾ محفوظ ڪري ڇڏيندو آهي. حڪومتون بدلجي وينديون آهن، نظام ٽٽي ويندا آهن، پر شاعر جو شعر رهجي ويندو آهي. ڇو تہ شاعر قلم سان تاريخ لکي ٿو، ۽ تاريخ قلم سان لکيل لفظن کي وساري نٿي سگهي.

شاعر جي زندگي اڪثر سادي هوندي آهي، پر سندس اندر جي دنيا وسيع هوندي آهي. هو دولت جو امير نہ، پر درد جو دولتمند هوندو آهي. هو شهرت جو طلبگار نہ، پر سچ جو خادم هوندو آهي. ڪيس سمجهہ ۾ ايندو آهي تہ شعر ڪرو ڪرڻ

جي شيءِ نہ، پر ورهائڻ جي نعمت آهي. ان ڪري ئي شاعر ڪڏهن اڪيلو رهجي ويندو آهي، پر خالي نہ هوندو آهي.

آخر ۾ چئجي تہ شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو ڏسي بہ وڌيڪ ڏسي، ٻڌي بہ وڌيڪ ٻڌي، سمجهي بہ وڌيڪ سمجهي. شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو لفظن سان رڳو شاعري نہ، پر انسانيت جو ڪم ڪري. شاعر اهو هوندو آهي، جيڪو دلين کي ڳنڍي، سوچن کي جاڳائي، ۽ احساسن کي زنده رکي.

۽ شايد، شاعر اهو ئي هوندو آهي،
جنهن سان هڪ دفعو ملڻ بعد،
انسان رڳو شاعر کي نہ،
پر پاڻ کي بہ نئين سر ڳولي لهي ٿو.

پاڪستاني گداگير ۽ عالمي وقار

پنڻ، پڪار، پريشاني ۽ پستيءَ جو اهو پرتوُ آهي، جيڪو هر دور، هر دؤر ۽ هر ديس ۾ ڏٺو وڃي ٿو. پر سوال صرف پنڻ جو ناهي، سوال پنڻ جي پسمنظر جو آهي. ڇا پنڻ غربت جي گود مان جنم وٺي ٿو يا اهو منافعو ڏيندڙ منصوبابند پيشو بڻجي چڪو آهي؟ ڇا هي بک جي باھ، بيروزگاريءَ جي بوجھ ۽ مهانگائيءَ جي مار جو نتيجو آهي، يا پوءِ هي بي حسي، بي عملي ۽ بي ضميريءَ جي پيداوار آهي؟

پنڻ جڏهن پيٽ جي پڪار بڻجي ٿو، تڏهن ان ۾ مجبوري شامل هوندي آهي؛ پر جڏهن پنڻ پلاننگ، پروفيشن ۽ پئسي جو ذريعو بڻجي وڃي، تڏهن اهو سماجي زوال، اخلاقي انحطاط ۽ فڪري فساد جو سبب بڻجي ٿو. اڄ جو پنندڙ صرف پريشان انسان نہ، پر ڪيترين حالتن ۾ پيشہ ور پليئر بڻجي چڪو آهي.

اسلام، جيڪو پوري زندگيءَ لاءِ مڪمل پروگرام پيش ڪري ٿو، پنڻ جي پرچار نٿو ڪري، بلڪہ پنڻ جي پنيرائيءَ کي بہ پسند نٿو ڪري. پاڻ ﷺ فرمايو:
”مٿيون هٿ، هيٺين هٿ کان بهتر آهي“

هي حديث فقط حرفي حڪم ناهي، پر محنت، خودداري، خود انحصاري ۽ عزتِ نفس جو بنيادي بيان آهي. اسلام ۾ پورهيو، پيداوار ۽ پيشقدمي پسنديده آهن، جڏهن تہ پنڻ، پرجيز ۽ پرهيز کان خالي عادت آهي.

اسلام سوال ڪرڻ، سائل بڻجڻ ۽ سماج تي بار ٿيڻ کي عام روايت بڻائڻ کان سختي سان روڪي ٿو. صرف ٽن طبقن لاءِ سوال ڪرڻ جائز آهي:

پهريون: جيڪو سخت غربت، فاقہ ڪشي ۽ فالج جهڙي حالت ۾ ڦاٿل هجي.

ٻيون: جيڪو اوچتي قرضي پريشانيءَ ۾ پئجي وڃي، جتي عزت بچائڻ ممڪن نہ رهي.

ٽيون: جيڪو آفت، نقصان يا ناگهاني تباهيءَ جو شڪار ٿي وڃي.

انهن کان سواءِ سوال ڪرڻ اسلام جي نظر ۾ نفساني ناداني، اخلاقي ڪمزوري ۽ فڪري ڪوتاهي آهي. اسلام چاهي ٿو تہ ماڻهو بک برداشت ڪري، پر ڀرم برقرار رکي. شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو بيت:

“يلي بک پرم جي شال نہ وڃي”
الله ڏي امان،گوڏا ڏئي گذارجي
اسلامي خودداريءَ جو عوامي آواز آهي۔ لطيف سائينءَ وٽ بک کان وڏي مصيبت بي غيرتي آهي، ۽ پرم کان وڏي دولت ڪا ناهي۔
پر اڄ جو سماج ڏسون ٿا تہ پنڻ فقط پريشانيءَ جو پرتوُ ناهي رهيو، بلڪہ ڪيترن شهرن، چوڪن ۽ چوراهن تي اهو منظم ڏنڌو بڻجي چڪو آهي۔ جعلي معذوريون، ڇاتي واٽي زخمي ٻار، اڳتي ڪيل عورتون، ۽ پنيان بيٺل پيشہ ور پليئر،اهي سڀ پنڻ ڪي پوري پلاننگ سان هلائين ٿا۔ هي ماڻهو پيار جو پاسو، رحم جو رستو ۽ دين جي در کي پنهنجي ڌنڌي لاءِ استعمال ڪن ٿا، جنهن سان حقدار غريب پس منظر ۾ پئجي وڃن ٿا۔
پنڻ جو هي پيشاورانہ پکيڙ صرف سماج کي نقصان نٿو پهچائي، پر ملڪ جي وقار کي بہ لتاڙي ٿو۔ پرڏيهہ ۾ هر روز پاڪستاني پنڻ جي الزام هيٺ پڪڙيا، پريشان ڪيا ۽ پوءِ ڊيپورٽ ڪيا وڃن ٿا۔ ايئرپورٽن، بازارن ۽ عبادتگاهن ۾ پنڻ پاڪستان جي سڃاڻپ بڻجڻ، قومي غيرت، قومي وقار ۽ اسلامي تشخص لاءِ وڏو صدمو آهي۔
اسلام غربت کي قسمت جو فيصلو سمجهي قبول ڪرڻ جي تلقين نٿو ڪري، بلڪہ غربت جي خاتمي لاءِ مڪمل معاشي متبادل ڏئي ٿو۔ زڪوات اسلام جو اهو مضبوط معاشي ستون آهي، جيڪو صحيح نظام سان لاڳو ٿئي تہ پنڻ، پريشاني ۽ پسماندگي پاڙهي ختم ٿي سگهي ٿي۔ زڪوات فقط خيرات ناهي، پر دولت جي درست ورڇ، سماجي توازن ۽ معاشي تحفّظ جو الاهي نظام آهي۔
ان سان گڏ اسلام قرضِ حسنہ کي فروغ ڏئي ٿو،يعني بغير وياج جي پئسو، جيڪو غريب کي پيڪ نہ، پر ڀروسو ڏئي ٿو۔ وياج واري معيشت اسلام جي نظر ۾ سماجي زهر آهي، جيڪا سرمائي کي سگهہ، غريب کي غلامي ۽ سماج کي طبقاتي ٽڪراءَ ڏانهن وٺي وڃي ٿي۔ ان ڪري اسلام وياج جي مڪمل پابندي ۽ متبادل معاشي ماڊل تي زور ڏئي ٿو۔
نوجوانن جي نجات، پنڻ جي پاڙ پٽڻ ۽ پيداوار وڌائڻ لاءِ روزگار جا وسيلا پيدا ڪرڻ انتهائي ضروري آهن۔ صرف سرڪاري نوڪريون مسئلي جو حل ناهن۔

پرائيويٽ پارٽنرشپ، فني تربيت، ڪاروباري قرض، ۽ خود روزگاريءَ جا پروگرام
نوجوانن کي پنڻ کان پورهئي ڏانهن آڻي سگهن ٿا. جڏهن نوجوان هٿ پکيڙڻ
بدران هٿ هلائڻ سکي ٿو، تڏهن سماج ۾ غيرت، عزت ۽ خودداري پيدا ٿئي ٿي.
نتيجي طور، پنڻ فقط غربت جو پيدا ڪيل روڳ ناهي، نه ئي رڳو اخلاقي خرابي،
بلڪه اهو ناقص نظام، نابرابر ورڇ، وياجي معيشت ۽ سماجي بي حسي جو گڏيل
نتيجو آهي. اسلام اسان کي صرف سوال نتو ڏئي، پر ستو سئون حل پيش ڪري
ٿو.زڪوات، قرضِ حسنه، محنت، خودداري ۽ عزتِ نفس.

جيڪڏهن اسان واقعي اسلامي، انساني ۽ باوقار سماج چاهيون ٿا، ته پوءِ پنڻ
کي پيشو بڻجڻ کان روڪڻو پوندو، حقدار غريب کي عزت سان سهارو ڏيڻو
پوندو، ۽ نوجوانن کي روزگار، وسيلو ۽ وقار مهيا ڪرڻو پوندو.

تڏهن ئي هٿ پکيڙجڻ بند ٿيندا،
تڏهن ئي هٿ مضبوط ٿيندا،
۽ تڏهن ئي قوم پنهنجي وڃايل وقار کي پيهر حاصل ڪندي.

سنڌي ٻوليءَ جي بقا:
غفلت، ذميواري ۽ اميد

سنڌي ٻولي رڳو رابطي جو وسيلو نہ، پر هڪ زنده تاريخ، فڪري تسلسل ۽ تهذيبي حافظو آهي. هن ٻوليءَ جي هر لفظ ۾ لوڪ جي ساهہ جي سڳنڌ سمايل آهي، هر ڪهاڻيءَ ۾ ڌرتيءَ جو درد ۽ هر بيت ۾ صدين جو تجربو محفوظ آهي. ٻولي جڏهن زنده هوندي آهي، تڏهن قوم جي سڃاڻپ سلامت رهندي آهي، ۽ جڏهن ٻولي ڪمزور ٿيندي آهي، تڏهن قوم جو فڪر، شعور ۽ تاريخ بہ آهستي آهستي تنزلي ٿيڻ لڳندي آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي حفاظت، واڌ ويجهہ ۽ جديد دور سان هم آهنگي پيدا ڪرڻ جي ذميواري بنيادي طور تعليمي ادارن، ادبي تنظيمن، سرڪاري ادارن ۽ سماج جي باشعور طبقن تي لاڳو ٿئي ٿي. بدقسمتيءَ سان عملي صورتحال اها آهي تہ ڪيترن ئي شعبن ۾ اها ذميواري نڀائي نہ پئي وڃي، جنهن جا اثر اڄ ٻوليءَ جي مجموعي حالت ۾ چِٽيءَ طرح نظر اچي رهيا آهن.

تعليمي سطح تي لاپرواهي

ٻوليءَ جي بقا جو بنياد تعليم سان جڙيل آهي. مادري ٻوليءَ کي پرائمري سطح تي لازمي بڻائڻ، درسي ڪتابن ۾ خالص ۽ معياري ٻولي استعمال ڪرڻ، ۽ استادن کي ٻوليءَ جي صحيح استعمال بابت خاص تربيت ڏيڻ بنيادي ضرورتون آهن. پر عملي طور مادري ٻولي تعليم جي مرڪز بدران حاشيي تي بيٺل نظر اچي ٿي. نتيجي طور ٻار ٻوليءَ سان جذباتي لاڳاپو پيدا ڪرڻ کان اڳ ئي ان کان پري ٿي وڃن ٿا.

ميڊيا، ڊجيٽل دنيا ۽ لساني بگاڙ....

ٽي وي، ريڊيو ۽ سوشل ميڊيا جديد دور جا سڀ کان اثرائتا اوزار آهن، پر هتي بہ ٻوليءَ جي درستگيءَ کي گهڻو ڪري نظرانداز ڪيو وڃي ٿو. غير ضروري پرڏيهي لفظن جي ڀرمار، جملن جي بيهڪ ۾ بگاڙ ۽ لهجي جي مسخ ٿيڻ، ٻوليءَ

جي فطري حسن کي نقصان پهچائي رهيو آهي. جيڪڏهن يوٽيوب، پوڊڪاسٽس ۽ بلاگز ذريعي خالص سنڌي ٻوليءَ ۾ معياري مواد تيار ڪيو وڃي، ته اهو نوجوان نسل کي ٻيهر ٻوليءَ سان ڳنڍي سگهي ٿو.

ادبي ادارا ۽ وسرندڙ ورثو...

سنڌ ادبي بورڊ، سنڌي لينگويج اٿارٽي ۽ ٻيا ادبي ادارا نظرياتي طور سنڌي ٻوليءَ جا محافظ سمجهيا وڃن ٿا، پر عملي طور سندن ڪردار گهڻن سوالن کي جنم ڏئي ٿو. خاص طور سنڌي لوڪ ادب، ڪهاڻي، شاعري ۽ فڪري ورثي جا ڪيترائي انمول ڪتاب وقت جي وهڪري ۾ ناپيد ٿي چڪا آهن، جن کي ٻيهر ڇپرائڻ لاءِ ڪا منظم ۽ سنجيده ڪوشش نظر نٿي اچي.

سنڌي لوڪ ادب، سنڌ جي اجتماعي شعور جو ترجمان آهي. جنگناما، مولود، مناقبا، ڪافيون، سورهيائيءَ جا داستان ۽ لوڪ ڪهاڻيون صرف ادبي صنفون نه، پر تاريخ، عقيدي، مزاحمت ۽ جماليات جو گڏيل اظهار آهن. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جهڙي محقق، سنڌ جي ڳوٺن ۽ وسندين مان لوڪ ادب گڏ ڪري چاليهن کان وڌيڪ جلدن ۾ محفوظ ڪيو، پر اڄ اهي بنيادي ڪتاب اڻلڀ بڻجي چڪا آهن. سوال اهو آهي ته اهڙي ناياب علمي سرمايي کي مارڪيٽ جي رحم و ڪرم تي ڇڏڻ ادبي ادارن جي ذميواري هئي يا غفلت؟

فيض محمد فيض حيدري ۽ ناپيد شاهڪار.....

ساڳي ناانصافي سنڌي ڪهاڻي ۽ شاعريءَ سان به ٿي آهي. فيض محمد فيض حيدري، جيڪو سنڌي ادب جو عظيم ڪهاڻيڪار ۽ حساس شاعر هو، سندس ڪتاب "فرياد عورت ڪهاڻيون" ۽ "اوچنگارون" اڄ ناياب بڻجي چڪا آهن. انهن ڪتابن تي مخدوم طالب المولي ۽ غلام محمد گرامي جهڙن وڏن نالن جون تقريظون ان ڳالھ جو ثبوت آهن ته اهي تخليقون فني ۽ ادبي شاهڪار هيون. جڏهن اهڙا شاهڪار پڙهندڙن کان اوجهل ٿي وڃن ٿا، ته پوءِ ادبي ادارن جي موجودگيءَ جو جواز به سوال هيٺ اچي وڃي ٿو.

ٻوليءَ لاءِ اصل خطرو....

سنڌي ٻوليءَ کي سڀ کان وڏو خطرو ٻين ٻولين کان نہ، پر پنهنجي وسارڻ واري روش کان آهي. جڏهن ڪتاب وسرن ٿا، ليکڪ وسرن ٿا ۽ فڪري سرمايو محفوظ نٿو رهي، تڏهن ٻولي اندر ئي اندر ڪمزور ٿي وڃي ٿي. ادبي ادارا جيڪڏهن صرف سيمينارن، ڪانفرنسن ۽ سرٽيفڪيٽن تائين محدود رهن، ۽ بنيادي ڪم، يعني ڪتاب بچائڻ، وساري ويهن، تہ اها ادارتي ٿڪاوٽ آهي، نہ ڪي خدمت.

اميد جو روشن مثال: ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي......

اهڙي مايوس ڪندڙ صورتحال ۾ ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي اميد جي روشن ڪرن بڻجي سامهون اچي ٿو. هي ادارو بنا ڪنهن شور ۽ ڏيکاءَ جي، خاموشي سان سنڌي علمي ورثي جي حفاظت ۾ مصروف آهي. هن اداري سنڌ، برصغير ۽ اسلامي دنيا سان لاڳاپيل ناياب ۽ قيمتي ڪتابن کي ڊجيٽل صورت ۾ محفوظ ڪيو آهي.
ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ جي ڊجيٽل لائبريري ۾ لڳ ڀڳ نو هزار ڪتاب محفوظ ڪيا ويا آهن، جيڪي تاريخ، ادب، لوڪ ادب، لسانيات، تصوف، سماجيات ۽ ٻين علمي شعبن تي مشتمل آهن. هي ڪم صرف ڪتابن کي اسڪين ڪرڻ نہ، پر علم کي ايندڙ نسلن تائين منتقل ڪرڻ جو شعوري عمل آهي. جديد ٽيڪنالاجي کي روايت سان جوڙي، هن اداري ثابت ڪيو آهي تہ جيڪڏهن نيت صاف ۽ مقصد واضح هجي، تہ ٻولي ۽ ثقافت کي جديد دور ۾ بہ محفوظ ڪري سگهجي ٿو.

نتيجو...

سنڌي ٻوليءَ جي بقا جو سوال صرف ڳالهائڻ يا پڙهائڻ تائين محدود ناهي، پر ان ادبي ورثي جي حفاظت سان جڙيل آهي، جيڪو اڳين نسلن پنهنجي رياضت، فڪر ۽ قربانين سان تخليق ڪيو. ٻولي ٻين ٻولين کان تڏهن بچي سگهي ٿي، جڏهن اها زنده استعمال ۾ هجي.پابندي نہ، پر شعور؛ نفرت نہ، پر فڪر؛ انڪار نہ، پر متبادل.

جيڪڏهن ادبي ادارا وسرندڙ ڪتابن کي پيهر جيارڻ ۾ سنجيدگي ڏيکارين، ۽ ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ جهڙن ادارن جي ماڊل کي اختيار ڪن، ته سنڌي ٻولي نه رڳو محفوظ رهندي، پر نئين دور ۾ وڌيڪ سگهاري ٿي سامهون ايندي. ڇو ته ٻولي ڪتابن سان جيئري رهي ٿي، ۽ ڪتاب ادارن جي ذميواري سان باقي رهندا آهن.

سچو سيد ۽ اهلِ بيت جو اصل مقام

سنڌ ۾ سيد اسلام داخل ٿيڻ کان گهڻو پوءِ لڳ ڀڳ ٻارهين صدي ۾ داخل ٿيا.گهڻا خاندان اڄ نالي سان سيد سڏائڻ وارا وڏي سازشن سان سيد بڻجي ويا.

اسلامي تعليمات، قرآن مجيد، حديث شريف ۽ سلف صالح جي روشنيءَ ۾، سچو اهلِ بيت (سيد) صرف نسلي دعويٰ تي نہ پر عمل، ايمان، تقوى، اخلاق ۽ سنت جي پابندي تي سچاتو وڃي ٿو.

1 قرآن مجيد ۾ اهلِ بيت

الله پاڪ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو:

“وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَجْعَلَكُمْ فِي ضَيْقٍ وَلَكِن أَريدُ أَنْ تَكُونُوا فِي طاعَةٍ وَمُتَّقِينَ”

(سورة طه، آيت 132)

يعني، الله پاڪ چاهي ٿو تہ انسان پنهنجي زندگي تقوى، ايمان ۽ حڪمن جي پابندي ۾ گذاري، نہ صرف نسب تي فخر ڪري.

قرآن ۾ حضرت نوح عليه السلام جو قصو بہ اهڙو مثال آهي، جيڪو واضح ڪري ٿو تہ صرف نسب ڪافي ناهي.

حضرت نوح عليه السلام پنهنجي پٽ ڪنعان کي بچائڻ جي ڪوشش ڪئي، پر الله پاڪ فرمايو:

“قَالَ يٰنُوحُ إِنَّهُۥ لَيۡسَ مِنۡ أَهۡلِكَ ۖ إِنَّهُۥ عَمَلٌ غَيۡرُ صَالِحٍ فَلَا تَسۡـَٔلۡنِ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجٰهِلِينَ”

(سورة هود، آيت 46)

يعني: “اي نوح! بيشڪ هو تنهنجي اهلِ بيت مان ناهي، بيشڪ سندس عمل صالح ناهي. تنهنڪري اهڙي شيءِ نہ پڇ جنهن جو توکي ڪونهي ڄاڻ. بيشڪ مان توکي نصيحت ٿو ڪريان تہ تو جاهلن مان نہ ٿي وڃين.”

هن آيت مان واضح ٿئي ٿو تہ نسل ۽ لقب پاڻ ۾ اهلِ بيت جي معيار نٿا بڻائين، اصل معيار عمل ۽ ايمان آهي.

2.حديث ۽ نبوي تعليمات

حضرت محمد ﷺ فرمايو:

"من كان أنا و علي مع اوصيائي فهو من أهل بيتي"

پر پوءِ واضح ڪيو:

“اهلِ بيت اهي آهن جيڪي متبع سنت ۽ حڪمنِ الله تي هلن، اخلاقي، مذهبي ۽ سماجي طور پاڪيزه زندگي گذارين.”

يعني: صرف لقب “سيد” يا نسل، اهلِ بيت جي حقيقي وصف نہ آهي، عمل، تقوى ۽ اخلاق اصل معيار آهي.

3.سچو سيد ڪهڙو تي سگهي ٿو ۽ ڪهڙو نہ...

ناپسنديده صفات

ڇا اهل بيت قرآن مجيد جو منڪر ٿي سگهي ٿو

ڇا الله ۽ نبوي تعليمات جو منڪر (ملحد ٿيڻ) ٿي سگهي ٿو.

ڇا اهل بيت شرابي، ڀنگي، چرسي يا موالي ٿي سگهي ٿو.

لازمي صفات

نماز، روزو، زڪوات، حج ۽ قرآن جي حڪمن تي عمل

اخلاق، حلم، صبر، عدل، انصاف ۽ سماجي خدمت

نبوي سنت تي عمل ۽ اهلِ بيت جي روحاني تعليم جي پابندي،لوڪ سان نرمي، پيار ۽ عاجزي....

امہ فاطمه زهره رضي الله عنها واضح فرمايو:

"منهنجي ٽنج ڪڏهن به خراب نہ ٿيندي؛ عمل ۽ ايمان سان هميشہ صاف هوندي."

4.سماجي ۽ ادبي وضاحت

سچو سيد صرف نسل جي دعويٰ تي اهلِ بيت نه، پر اهو روحاني، اخلاقي ۽ سماجي معيار سان سڃاتو وڃي ٿو:

چرسي، موالي، نچڻ، ميلا ملاڪڙا، ڪوڙ، ظلم، بي دين ۽ بدنصيبي واري زندگي اهلِ بيت ۾ نٿو ٿي سگهي.

سچو اهلِ بيت لوڪ لاءِ قنديل، سماج لاءِ مثال، ۽ الله لاءِ نيڪ ۽ پاڪ انسان آهي

ادبي انداز ۾:

سچو سيد اهو آهي جيڪو پنهنجي نسل تي فخر نه پر پنهنجي عمل تي شمع روشن ڪري،

جيڪو قرآن جي حڪمن ۽ نبوي سنت سان زندگي سينگاري،

جيڪو ظلم، فريب ۽ بدنصيبي کان پاسو ڪري،

۽ جيڪو سماج ۾ عدل، احسان ۽ محبت جو علم بلند ڪري.

نتيجو....

سچو سيد، اهلِ بيت جو اصلي مقام صرف عمل، ايمان ۽ اخلاق سان ثابت ٿئي ٿو

نسب ۽ لقب صرف ظاهر آهن، معيار نہ

الله ۽ نبي ﷺ جي حڪمن تي عمل، اخلاقي سڌاري، سماجي خدمت ۽ روحاني پاڪيزگي سچو اهلِ بيت جو نشان آهي

ادبي جملن ۾:

سچو سيد، جنهن جي رگ ۾ اهلِ بيت جو نالو هجي، پر دل ۾ قرآن، سنت ۽ اخلاقي شمع هجي؛

اهو ئي واقعي اهلِ بيت آهي، نہ ڪو چرسي موالي، ميلا ملاڪڙا رنڊيون ڪڏڙا نچائڻ وارا، ڪوڙا يا بي دين ماڻهو.

قرآن مجيد ۾ حضرت نوح عليه السلام جو قصو اسان کي سبق ڏئي ٿو تہ:

نسلي دعويٰ کان وڌيڪ عمل ۽ ايمان اهم آهي

صرف اهلِ بيت جو لقب يا نسل ڪافي ناهي

عمل صالح، تقوى، اخلاص، صبر ۽ سماجي خدمت ئي انسان کي سچا اهلِ بيت بڻائين ٿا

صوفي: صاف صفا سچو

صوفي، صفا، صفائي، صفايت.هي سڀ لفظ هڪ ئي روح سان جڙيل آهن.
صوفي ازم جو سچو سلوڪ، سچو سفر ۽ سچي سچاٽپ صفايتِ قلب سان وابسته رهي آهي. صوفي جا سڀ سلسلا، سڌي يا اڻسڌي طرح، حضرت علي رضي الله عنه جي واسطي سان وڃن ٿا؛ اهو حضرت عليؓ رضه جيڪو علم جو در آهي، عرفان جو آئينو آهي، ۽ عدل، عشق ۽ ايمان جو اعليٰ مثال آهي. صوفي سلسلن ۾ جيڪو فڪر مليو، اهو فقط فقهي ڍانچي تائين محدود نه آهي، پر اهو توحيد جي تڙپ، حق جي حاضري ۽ رب سان وصال جي راهه آهي.
برصغير جي ڀونءِ تي اسلام جو جيڪو نور ڦهليو، اهو تلوار کان اڳ تدبير سان، طاقت کان اڳ تحمل سان، حڪم کان اڳ حڪمت سان آيو. صوفين امن، پيار، محبت، بردباري ۽ ڀائيچاري جي پرچار ذريعي ماڻهن جي دلين ۾ اڻمٽ نقش چٽيا.
صوفي نه فقط مسجد جا مبلغ هئا، پر ماروئڙن جا محرم، هارين جا همدرد ۽ ڏکويل دلين جا دلاسا هئا. سندن ڪلام ۾ ڪڙڪ نه، پر ڪشش هئي؛ سندن عمل ۾ زور نه، پر زلفن جهڙي نرمي هئي.
رومي، حافظ، بلّي شاهه، شاهه فريد، سعدي، لطيف، سچل، فيض حيدري.هي سڀ صرف شاعر نه هئا، پر صوفي شاعر هئا. انهن جي شاعري شاعري نه، پر شاهدي هئي؛ لفظ لفظ ۾ وصال، سٽ سٽ ۾ سچ، ۽ بيت بيت ۾ توحيد هئي. جڏهن فڪر خالص توحيدي ۽ نيت نرالي هجي، تڏهن خدائي مدد پاڻهي شامل ٿي وڃي ٿي. ان ئي سبب انهن صوفين کي پذيرائي به ملي، شهرت به ملي، ۽ صدين کان پوءِ به سندن سڏ ساهن ۾ سرهو آهي.
صوفي فڪر جو مرڪز هميشه حق سان وصال رهيو آهي. صوفي لاءِ شريعت رستو آهي، طريقت روشني آهي، حقيقت روح آهي، ۽ معرفت منزل آهي. صوفي ازم ڪڏهن به ملن، منبر يا شريعتِ اسلام جي خلاف نه ويو آهي. جنهن کي صوفي ازم شريعت کان جدا نظر اچي، اهو صوفي ازم کي سمجهڻ ۾ ناڪام رهيو آهي. صوفي ازم ته شريعت جي سچائي کي محبت جي ماپ سان ماڻيندو آهي.

پر افسوس! اڄ جڏهن درگاهن تي ڏسجي ٿو ته ڪوڙن پيرن، ٺڳ گادي نشينن، ۽ مفاد پرستن هن عظيم ڪم کي گدلو ڪري ڇڏيو آهي. پير، جيڪو اڳي پرهيزگاريءَ جو نشان هو، اڄ پئسي ۽ طاقت جو پاسو بڻجي ويو آهي. درگاهه، جيڪا دعائن جي دري هئي، اڄ دڪان بڻجي وئي آهي. صوفي جو سلوڪ، جيڪو سچائيءَ سان سينگاريل هو، اڄ سياست ۽ سازش سان سسريل نظر اچي ٿو. هي سڀ ڪجھ صوفي ازم جو نه، پر صوفي ازم سان ٿيندڙ ظلم آهي.

شاهه عبداللطيف ڀٽائي، جيڪو سنڌ جي سچائپ، صوفي سچ ۽ سماجي ساڃاهه جو سرتاج آهي، انهن مفاد پرستن بابت ڪھڙو نه تيز ۽ تلخ تاثر ڏئي ٿو:

"ڪنيس ڪويڄن تن طبيب نه گڏيا
ڏيئي ڏنڀ ڏڏن پاڻان ڏيل ڏکويو"

هن بيت ۾ لطيف سائين صاف صاف چوي ٿو ته جيڪي پاڻ کي طبيب سڏائين ٿا، سي ئي اصل ۾ زخم ڏيندڙ آهن. مفاد پرست پير، دين ڪان وڌيڪ، انسان کي دين ڪان پري ڪري ڇڏيو آهي. هو روح جو علاج ڪرڻ بدران، روح کي روڳ ڏئي رهيا آهن. اهو ئي صوفيت جي نالي ۾ سڀ ڪان وڏو سانحو آهي.

بلّي شاهه به اهڙي ئي بغاوت، اهڙي ئي بيباڪي سان ملائيت ۽ ٺيڪاءُ خلاف ڳالهائي ٿو:

"اري لوگون تمهارا ڪيا
ميں جانوں ميرا خدا جاني
اري ملان جنازا پڙه
ميں جانوں ميرا خدا جاني"

هي شعر صرف شعر نه آهي، هي صوفيءَ جو اعلان آهي. بلّي شاهه ماڻھن کي ٻڌائي ٿو ته منهنجو رب مونکي سڃاڻي ٿو، مونکي ڪنهن ظاهري سرٽيفڪيٽ جي ضرورت ناهي. هي صوفي فڪر جو اعليٰ درجو آهي، جتي انسان ۽ خدا جي وچ ۾ ڪو دوڪو، ڪو دلال، ڪو ٺيڪاءُ باقي نٿو رهي.

شاعري، جيڪا صوفين لاءِ اظهار جو ذريعو هئي، اڄ به بيحد پياري آهي، پر سمجهڻ جي کوٽ سبب ڪڏهن ڪڏهن ان کي دين جي خلاف سمجهيو وڃي ٿو. حالانڪه صوفي شاعري قرآن ۽ حديث جي روح سان هم آهنگ آهي. جيڪڏهن

لفظن کي لفظن سان نہ، پر روح سان پڙهيو وڃي تہ صوفي شاعري توحيد جو درس بڻجي وڃي ٿي.

صوفي ازم صبر سيکاري ٿو، صوفي ازم سچ سيکاري ٿو، صوفي ازم سخا سيکاري ٿو. صوفيت سازش نہ، سادگي آهي؛ صوفيت شور نہ، سکون آهي؛ صوفيت نفرت نہ، نور آهي. اڄ ضرورت ان ڳالھ جي آهي تہ اسين صوفي ازم کي درگاهن جي دلالن کان الڳ ڪريون، ۽ صوفي شاعرن جي سچي فڪر ڏانهن موٽون.

جيستائين اسان لطيف، بلّي، رومي، سچل ۽ فيض کي فقط شاعريءَ تائين محدود رکندا رهنداسين، تيستائين صوفيت جي سچائي هٿ نہ ايندي. جڏهن اسين انهن جي فڪر کي پنهنجي عمل ۾ آڻينداسين، تڏهن ئي صوفيت جو اصل پيغام امن، پيار، محبت ۽ حق سان وصال،دنيا ۾ پيهر زنده ٿيندو.

صوفي ازم زنده آهي، ڇو تہ سچ ڪڏهن مري نٿو سگهي. صوفي ازم قائم آهي، ڇو تہ حق کي ڪو ختم نٿو ڪري سگهي. شرط صرف ايترو آهي تہ اسين صوفيت کي سمجهون، نہ وڪرو ڪريون.

معراج: آسماني اشارا

معراج، معنيٰ عروج، بلندي، بقا؛ فقط آسمانن جو سفر نہ، پر ايمان جي اوج، يقين جي يڪتائي ۽ بندگيءَ جي بامِ عروج جو نالو آهي. واقعۂ معراج مسلمان لاءِ رڳو تاريخي داستان نہ، پر فڪري فريضو، عملي پيغام ۽ روحاني راهه آهي. هي اهو واقعو آهي، جنهن ۾ زمين آسمان سان ملي، وقت وسري ويو، ۽ بندو رب جي قرب سان سرفراز ٿيو.

1.ايمان بالغيب: عقل کان اڳتي اعتماد....

قرآن فرمائي ٿو:

"الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ"

(البقره: 3)

معراج مسلمان کي سيکاري ٿو تہ ايمان صرف ڏٺل تي نہ، پر اڻ ڏٺل تي اعتماد جو نالو آهي. عقل حيران ٿي سگهي ٿو، منطق ماٺ ٿي سگهي ٿي، پر مؤمن جو يقين متزلزل نٿو ٿئي. جيئن حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه فرمايو:

"جيڪڏهن محمد ﷺ چيو آهي تہ سچ چيو آهي."

هي يقين، هي يڪسوئي، هي يڪتا ايمان معراج جو پهريون درس آهي.

2.نماز: معراج جو مستقل تحفو...

حديث پاڪ مطابق، نماز معراج جي رات فرض ٿي.

رسول الله ﷺ فرمايو:

"الصلاة معراج المؤمن"

مسلمان لاءِ هي واضح رهنمائي آهي تہ جيڪو زمين تي نماز ۾ جهڪندو، سو آسمانن ۾ قرب ماڻيندو. نماز فقط حرڪتن جو مجموعو نہ، پر روح جي پرواز، دل جو درياهه ۽ شعور جي صفائي آهي. جنهن مسلمان جي نماز ۾ سوز نہ، سڪون نہ، سو معراج جي راز کان محروم آهي.

3.بندگيءَ جو مقام: عبد جو اعزاز....

قرآن معراج جي ذڪر ۾ فرمائي ٿو:

"أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ"

الله پاڪ پاڻ ﷺ کي "نبي" نہ، پر "عبد" سڏيو. هي مسلمان لاءِ وڏو سبق آهي تہ عزت، عظمت ۽ عروج بندگيءَ ۾ آهي، نہ دعوائن ۾. جيڪو پاڻ کي عبد سمجهي ٿو، سو ئي رب جي قرب جو اهل ٿئي ٿو.

4.اخلاق جي بلندي: معراج کان اڳ تربيت....

معراج کان اڳ طائف جا زخم، شعب ابي طالب جون سختيون، ماڻهن جون اذيتون،هي سڀ مسلمان کي تعليم ڏين ٿا تہ عروج کان اڳ آزمائش آهي. جيڪو صبر، شڪر ۽ اخلاق ۾ ڪامل ٿئي ٿو، اهو ئي معراج جي راهہ جو مسافر بڻجي ٿو.

5.روحاني مرڪزيتِ امت: بيت المقدس جي چونڊ...

معراج ۾ بيت المقدس جو انتخاب، مسلمان لاءِ فڪري اشارو آهي تہ امتِ محمديہ صلي الله عليه وسلم عالمي امت آهي. نہ رڳو مڪو، نہ فقط مدينو، پر سڄي انسانيت مسلمان جي ذميواري آهي.

بيت المقدس ۾ سڀني نبين جي امامت، مسلمان کي ٻڌائي ٿي تہ هي امت عالمي قيادت لاءِ پيدا ڪئي وئي آهي.

6.نبين سان ملاقات: تسلسلِ هدايت....

معراج ۾ مختلف نبين سان ملاقات، مسلمان کي اهو سيڪاري ٿي تہ اسلام ڪا نئين تعليم نہ، پر سڀني آسماني پيغامن جو تسلسل آهي. مؤمن سڀني نبين تي ايمان آڻي، تفرقي کان توبھ ڪري، اتحاد کي اختيار ڪري.

7.حدن کان اڳتي وڃڻ: سدرة المنتهىٰ...

سدرة المنتهىٰ اهو مقام آهي جتي جبرائيل عليہ السلام بہ اڳتي نہ وڌي سگهيو. هي مسلمان کي ٻڌائي ٿو تہ علم، عقل ۽ فرشتن جون بہ حدون آهن، پر الله جي قدرت لا محدود آهي.هي عاجزي، هي انڪساري، هي ادراڪ معراج جو اهم پيغام آهي.

8.دنيا جي حقيقت: عارضي هجڻ جو اعلان...

حديثن ۾ اچي ٿو تہ پاڻ ﷺ کي جنت ۽ دوزخ جا منظر ڏيکاريا ويا.

هي مسلمان لاءِ تنبيہ آهي تہ دنيا فاني آهي، فيصلا آخرت ۾ ٿيندا. جيڪو هتي عمل ڪندو، سو اتي اجر ماڻيندو. معراج، مسلمان کي غفلت مان جاڳائي ٿو.

9.عورتن، يتيم ۽ ڪمزور طبقن بابت تنبيہ..

ڪجھ روايتن ۾ مخصوص گناهن جا انجام ڏيکاريا ويا. هي مسلمان لاءِ سماجي هدايت آهي تہ ظلم، بدديانتي، غيبت، زنا ۽ ناانصافي صرف اخلاقي جرم نہ، پر اخروي تباهي آهن.

10.اميد جو پيغام: ڏکن کان پوءِ دروازو...

معراج، طائف کان پوءِ ٿيو. هي مسلمان لاءِ وڏي تسلي آهي تہ جڏهن سڀ در بند ٿين، تڏهن آسمان جا در کلي سگهن ٿا. مايوسي ڪفر آهي، اميد ايمان آهي.

نتيجو:

معراج..صرف واقعو نہ،

راهِ هدايت آهي...

معراج مسلمان لاءِ فقط ياد ڪرڻ جو واقعو نہ، پر روز جي زندگيءَ ۾ لاڳو ڪرڻ جو پيغام آهي.

نماز ۾ پابندي، اخلاق ۾ اوج، ايمان ۾ پختگي، ۽ عمل ۾ صداقت،هي سڀ معراج جا عملي نشان آهن.

جيڪڏهن مسلمان معراج کي فقط جلسن ۽ تقريرن تائين محدود ڪري، تہ معراج جو مقصد وسري ويندو.۽ جيڪڏهن مسلمان معراج کي پنهنجي ڪردار ۾ آڻي، ته هر رات، هر نماز، هر سجدُو معراج بڻجي سگهي ٿو.

معراج اعلان ڪري ٿو:

هيٺ جهڪ، مٿي وڌ؛

عبد بڻج، عروج ماڻ؛

نماز سان ناتو جوڙ، رب سان رابطو رک.

2:ڪائنات، وقت ۽ وحي:اهل سائنس لاءِ فڪري هدايت جا سائنسي نڪتا...

انساني تاريخ ۾ ڪائنات کي سمجھڻ جي ڪوشش هميشه ٻن ذريعن سان ٿيندي رهي آهي: سائنس (Science) ۽ وحي (Revelation). غير مسلم فڪر گهڻو ڪري سائنسي مشاهدي، تجربن ۽ منطق تي بيٺل هوندو آهي. اسلام، خاص طور تي معراجِ رسول ﷺ ۽ حضرت عيسيٰ عليه السلام جهڙن واقعن ذريعي، غير

مسلم ذهن کي اهو پيغام ڏئي ٿو تہ حقيقت صرف مادي تجربن تائين محدود نه آهي، بلڪہ ان کان اڳتي بہ هڪ وسيع حقيقت موجود آهي، جنهن کي جديد سائنس آهستي آهستي سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهي آهي.

1.وقت (Time) مطلق نہ، نسبي آهي

جديد فزڪس، خاص طور تي Albert Einstein جي Theory of Relativity، اهو ثابت ڪري ٿي ته وقت هڪ Absolute شئي نہ آهي، بلڪہ رفتار، ڪشش ثقل (Gravity) ۽ مڪان سان لاڳاپيل آهي. معراج ۽ حضرت عيسيٰ عليه السلام جي واقعن مان غير مسلم لاءِ پهريون هدايتي نڪتو اهو آهي تہ وقت جو بيهي وڃڻ يا مختلف رفتار سان هلڻ سائنسي طور ناممڪن ناهي.

هي حقيقت غير مسلم ذهن کي دعوت ڏئي ٿي تہ مذهبي واقعن کي "Myth" سمجهڻ بدران، انهن کي Advanced Cosmological Phenomena جي تناظر ۾ ڏٺو وڃي.

2.سائنسي Space-Time Continuum کان مٿانهون وجود

سائنس مطابق، ڪائنات Space-Time Continuum تي بيٺل آهي. پر Quantum Physics ٻڌائي ٿي تہ ڪجهه حالتن ۾ هي تسلسل ٽٽي سگهي ٿو.

معراج جو تصور غير مسلم لاءِ اهو نڪتو پيش ڪري ٿو تہ هڪ اعليٰ طاقت اهڙي Dimension پيدا ڪري سگهي ٿي جتي وقت ۽ مڪان جا قانون لاڳو نہ ٿين.

هي نڪتو انسان کي اهو سوچڻ تي مجبور ڪري ٿو تہ ڪائنات جو خالق، ڪائنات جي قانونن جو پابند نہ آهي.

3. Multidimensional Universe جو تصور

جديد ڪوسمولوجي ۾ Multiverse Theory ۽ Higher Dimensions تي تحقيق جاري آهي. ستن آسمانن جو تصور، غير مسلم لاءِ اهو فڪري در کولیندو آهي تہ شايد ڪائنات فقط ٽي Dimension (Length, Width, Height) تائين محدود نہ هجي.

اسلام غير مسلم کي اهو پيغام ڏئي ٿو تہ وحي، سائنس کان اڳ ئي انهن Dimensionن ڏانهن اشارو ڪري چڪي آهي.

4.ٽيلي پارٽيشن Teleportation ۽ Instantaneous Travel
Quantum Mechanics ۾ Quantum Entanglement ۽
Teleportation جهڙا تصور موجود آهن. معراج ۾ پل ۾ مڪان جي تبديلي،
غير مسلم لاءِ اهو هدايتي نڪتو آهي ته Instantaneous Travel الهي سطح
تي ممڪن آهي، جيتوڻيڪ انساني ٽيڪنالاجي اڃا شروعاتي مرحلي ۾ آهي.
هي ڳالهه سائنس ۽ ايمان جي وچ ۾ ٽڪراءُ بدران تڪميل
(Complementarity) جو تصور پيدا ڪري ٿي.
5.ڪانشيس Consciousness مادي وجود کان آزاد آهي
جديد نيورو سائنس ۾ Consciousness Studies سڀ کان وڏو سوال آهي.
اسلام غير مسلم کي اهو نقطو ڏئي ٿو ته شعور صرف دماغي ڪيميڪل عمل نہ،
پر هڪ Non-Physical Reality پڻ ٿي سگهي ٿو.
معراج جو واقعو، شعور ۽ جسم جي مڪمل Synchronization جو مثال آهي،
جيڪو جديد سائنس لاءِ بہ اڃا حل طلب راز آهي.
6.معجزو Miracles = Laws Beyond Known Physics
اهل سائنس عام طور معجزن کي سائنسي قانونن جي ڀڃڪڙي سمجهي ٿو.
اسلام هدايت ڏئي ٿو ته معجزا Known Laws of Physics جي ڀڃڪڙي نہ،
پر Unknown Laws of Physics جو مظاهرو آهن.
اهو نڪتو اهل سائنس لاءِ ذهني رڪاوٽ گهٽائي ٿو ۽ مذهبي واقعن کي
Rational Framework ۾ آڻي ٿو.
7.اخلاقي Moral Physics: اخلاقي قانون بہ ڪائناتي آهن
جئين ڪشش ثقل هڪ Universal Law آهي، اهڙيءَ طرح اسلام اهل سائنس
کي سيکاري ٿو ته اخلاقي قانون (Moral Laws) بہ ڪائناتي آهن. ظلم،
ناانصافي ۽ غرور سماجي Black Holes آهن، جيڪي قومن کي ڳڙڪائي ڇڏين
ٿا.
صوفيانہ ۽ نبوي تعليمات، اخلاقيات کي صرف عقيدو نه، پر Social Science
جو حصو بڻائن ٿيون.
8.نوڙت Humility of Knowledge

سائنس جي ترقي باوجود، انسان اجا ڪائنات جو 95٪ حصو (Dark Matter & Dark Energy) نٿو ڄاڻي. اسلام اهل سائنس کي اهو فڪري سبق ڏئي ٿو ته علم جي حدن کي مڃڻ ئي اصل دانائي آهي.

معراج جهڙا واقعا انسان کي عاجزي سيکارين ٿا، نه ته انڪار.

9.تجويز Purposeful Universe

اسلام اهل سائنس کي اهو نقطو ڏئي ٿو ته ڪائنات Random نه، پر Purpose-Driven System آهي. هر مدار، هر رفتار، هر قانون هڪ ذهين Design ڏانهن اشارو ڪري ٿو.

اهو تصور Intelligent Design Theory سان گهري مطابقت رکي ٿو.

10.سائنس Science as a Path, Not the Destination

آخر ۾ اسلام اهل سائنس کي اهو هدايتي پيغام ڏئي ٿو ته سائنس، حقيقت تائين پهچڻ جو رستو آهي، پر آخري منزل نه. جتي سائنس جا سوال ختم ٿين ٿا، اتي وحي جا جواب شروع ٿين ٿا.

معراج، آسماني سفر ۾ وقت جو بيهي وڃڻ.اهي سڀ انسان کي ياد ڏيارين ٿا ته Reality، انساني آلات کان وسيع آهي.

نتيجو...

هي مضمون اهل سائنس لاءِ ڪا زبردستي تبليغ نه، پر فڪري دعوت آهي. اسلام سائنس کان ڊڄي نٿو، بلڪه سائنس کي پنهنجو ساٿي سمجهي ٿو. معراج ۾ اهڙا واقعا انسان کي اهو سيکارين ٿا ته ڪائنات فقط ڏسڻ جي شئي نه، پر سمجهڻ ۾ سچائڻ جو وسيلو آهي.

جڏهن اهل سائنس ذهن سائنس جي ذريعي عاجزي اختيار ڪري ٿو، تڏهن وحي، سچائيءَ جو در کولڻ لاءِ تيار بيٺي هوندي آهي.

ذهني بيماري، نسلي مزاج

ذهني بي چيني، مونجهارو، ۽ نفسياتي ڪيفيتون ڪا اوچتو پيدا ٿيندڙ بيماريون ناهن، پر اهي انسان جي مزاج، ماحول، ورثي، ۽ فيصلي واري انداز سان ڳنڍيل هونديون آهن. سماج جي نفسيات جڏهن پڙهجي ٿي ته خبر پوي ٿي ته ذهني ڪيفيتن جو دارومدار گهڻو ڪري نسلي، علائقائي ۽ تهذيبي مزاج تي هوندو آهي. سنڌ جي سرزمين، جيڪا پاڻ ۾ تهذيبن جي تهذيب آهي، اتي به لاڙ ۽ اتر سنڌ جي ماڻهن جي ذهني بناوٽ، فيصلي جي رفتار، ۽ ردِعمل ۾ نمايان فرق نظر اچي ٿو.

لاڙ ۽ اتر: مزاج جو مقابلو

لاڙ جو انسان لطيف، نرم، صابر، سوچيندڙ، ۽ قدرن کي اڳيان رکندڙ آهي. هو مسئلي کي فقط مسئلو نٿو سمجهي، پر ان سان ڳنڍيل مذهبي، سياسي، سماجي ۽ خانداني پاسن کي به توري ٿو. هن جي سوچ ۾ تڪڙ گهٽ، تڪليف گهڻي هوندي آهي. ان جي ابتڙ، اتر سنڌ جو ماڻهو تيز، تکو، فيصلي ۾ جلدباز، ۽ مسئلي کي تڏي تي نبيرڻ جو عادي آهي. هو ذهني بيچيني کي پلجڻ نٿو ڏئي؛ يا ته وڙهي، يا ته ورهائي، يا ته فيصلو ڪري اڳتي وڌي وڃي ٿو.

ذهني بيماري: فطري يا فڪري؟

اهو چوڻ ته “ذهني بيماري اصل ۾ لاڙ جي ماڻهن جي بيماري آهي” ڪو سائنسي فيصلو نه، پر هڪ سماجي مشاهدو آهي، جيڪو لاڙ جي مزاج سان ڳنڍيل آهي. لاڙ جو ماڻهو درد کي دل ۾ رکي ٿو، ڳالهه کي ڳهي ٿو، غصو ڍڪائي ٿو، ۽ وقت سان گڏ اهو ئي درد ذهني ڪوفت، ڊپريشن، بيچيني ۽ نفسياتي بيمارين جي صورت اختيار ڪري ٿو.

اتر سنڌ جو ماڻهو درد کي يا ته ٻاهر ڪڍي ڇڏي ٿو يا فيصلي سان ختم ڪري ٿو، تنهن ڪري هن وٽ ذهني بيچيني گهڻو ڪري جسماني ردِعمل بڻجي ظاهر

ٿئي ٿي، جڏهن ته لاڙ ۾ اها نفسياتي زخم بڻجي رهي ٿي.

مزاج، مسئلو، مصلحت....

لاڙ جو ماڻهو مزاج سان مسئلو ماپي ٿو، مسئلي سان مصلحت، ۽ مصلحت سان ماٺ اختيار ڪري ٿو. اها ماٺ ئي آهستي آهستي ذهني بوجھ بڻجي ٿي. فيصلي ۾ دير، ڳالھ ۾ گير، ۽ عمل ۾ گھٽتائي،اهي سڀ لاڙ جي نفسياتي تصوير جا رنگ آهن.

اتر سنڌ جو ماڻهو مزاج سان مسئلو ٽوڙي، مسئلي سان مقابلو ڪري، ۽ مقابلي سان نتيجو ڪڍي ٿو. اتي ماٺ گھٽ، ۽ مقابلو وڌيڪ هوندو آهي.

بي همتي، بي اعتمادي، ۽ ياڙڻ...

ذهني ڪوفت جا وڏا سبب فقط درد يا مسئلو ناهن، پر

بي همتي

خود اعتمادي جي گھٽتائي

ٻئي تي ياڙڻ

فيصلي سازي جي قوت جي کوٽ

اهي سڀ عنصر گڏجي لاڙ جي سماج ۾ گهٽو ڪري ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ماڻهو چوي ٿو:

“فلانو چوندو ته ڪندس”،

“ماڻهو ڇا چوندا؟”،

“حال ڏسون پوءِ فيصلو ڪنداسين”.

هيءَ پوءِ واري سوچ، وقت سان گڏ پوءِ پڇتاءُ بڻجي وڃي ٿي، ۽ پڇتاءُ ذهني بيماريءَ جو ٻج بڻجي ٿو.

لاڙ ۾ ٻاهرين اثرن جو خطرو

اهو تلخ سچ به نظرانداز نٿو ڪري سگهجي ته جيڪڏهن لاڙ ۾ رهندڙ اتر سنڌ جا ماڻهو نه هجن ها، ته ٻاهران آيل قومون، گروهه، ۽ مفاد پرست قوتون لاڙ جي سادگي، ماٺ، ۽ بي همتي مان فائدو وٺي، هن خطي کي “ڪچو ڪائي وڃن”. ڇوته لاڙ جو ماڻهو اعتماد ۾ دير ڪري ٿو، مزاحمت ۾ ماٺ ڪري ٿو، ۽ فيصلو

ڪرڻ ۾ انتظار.

جسماني بيماريون به مزاج سان ڳنڍيل

ذهني ڪيفيتون جسم تي به اثر ڇڏين ٿيون. لاڙ ۾ رهندڙ ماڻهن ۾

معدي جا مسئلا

دل جي ڌڙڪن

ڊپريشن

ننڊ جا مسئلا

بلڊ پريشر

گهٽو ڪري ڏسڻ ۾ اچن ٿا، جڏهن ته اتر سنڌ ۾

حادثا

تشدد

هاءِ بلڊ پريشر

اوچتا ردِعمل

وڌيڪ ملن ٿا. فرق بيماريءَ جو نه، رويي ۾ ردِعمل جو آهي.

علاج ڇا آهي؟

لاڙ جي انسان لاءِ علاج تشدد يا جلدبازي نه، پر

خود اعتمادي

فيصلي جي همت

ڳالهه ڪرڻ جي جرئت

ماٺ بدران موقف

ضروري آهن. ذهني بيچيني کي ”برداشت“ ڪرڻ بدران ”سمجهڻ ۽ سلجهائڻ“ گهرجي.

قدر، دين، ۽ سماج کي اڳيان رکڻ سٺو عمل آهي، پر پاڻ کي پٺيان رکڻ ذهني ظلم آهي.

نتيجو...

لاڙ ۽ اتر سنڌ جي ماڻهن ۾ ذهني بيچينيءَ جو فرق بيماريءَ جو نه، پر مزاج،

فيصلي ۾ ردِعمل جو فرق آهي. لاڙ جو ماڻهو درد کي دل ۾ رکي ٿو، اتر سنڌ جو ماڻهو درد کي در تي رکي ٿو.

ذهني بيماري لاڙ جي تقدير نه، پر لاڙ جي ماٺ جو نتيجو آهي. جڏهن لاڙ جو انسان همت، خود اعتمادي، ۽ فيصلي جي قوت سان اڳتي وڌندو، تڏهن نه صرف ذهني بيچيني گهٽبي، پر سماجي استحصال جا در به بند ٿيندا.

سوال اهو ناهي ته مسئلو ڪٿي آهي؟

سوال اهو آهي ته اسان مسئلي سان ڪهڙو رويو رکون ٿا.

وڏيرا شاهي ۽ ذهني غلامي

سنڌ جي تاريخ رڳو سُرن، سچ ۽ صوفين جي ڪهاڻي ناهي؛ اها طاقت، تڪليف ۽ تسلط جي تلخ تاريخ بہ آهي. اڄ جو سنڌي جسماني طور آزاد هجي ٿو، پر ذهني طور اڃا تائين طاقتور طبقي جي زنجيرن ۾ جڪڙيل آهي. هيءَ ذهني غلامي ڪنهن اوچتي حادثي جو نتيجو نہ، پر سالن جي منصوبابندي، سياست، سازش ۽ سماجي سسٽم جي پيداوار آهي، جتي عوام کي غربت، خوف ۽ بيروزگاريءَ جي نالي تي محڪوم بڻايو ويو.

طاقتور طبقي سنڌ جي عوام کي اهڙي طرح ذهني غلام بڻايو، جو سوچڻ بہ ڏوهہ، سوال ڪرڻ بہ سزا، ۽ حق گهرڻ بہ بغاوت بڻجي ويو. غربت کي تقدير چيو ويو، خوف کي حڪمت عملي، ۽ بيروزگاريءَ کي قسمت جو فيصلو. ماڻهوءَ کي روٽيءَ ۾ رلائي، شعور کان پري رکيو ويو. بک کي بندش بڻايو ويو، بي روزگاريءَ کي بي زبانيءَ جو هٿيار بڻايو ويو، ۽ خوف کي فرمانبرداريءَ جو فارمولو بڻايو ويو.

اسڪول کان يونيورسٽي تائين ڪاپي ڪلچر کي هٿ وٺي فروغ ڏنو ويو، تہ جيئن هي قوم بي شعور رهي، بي سوال رهي، بي صدا رهي. تعليم جيڪا آزاديءَ جو دروازو هجڻ گهرجي ها، سا غلاميءَ جي گيٽ پاس بڻجي وئي. ڪتابن بدران ڪاپيون، فڪر بدران فائيلون، سوال بدران سليبس، ۽ شعور بدران سرٽيفڪيٽ ورهايا ويا. شاگرد کي پڙهڻ نہ، پر پاس ٿيڻ سيکاريو ويو؛ سوچڻ نہ، پر ورجائڻ سيکاريو ويو. اهڙي تعليم مان باشعور انسان نہ، پر فرمانبردار ييس باس فرد پيدا ٿيا.

ساڳئي وقت، سماج ۾ ڪلاشنڪوف ڪلچر، اغوا براءِ تاوان، ڪاروڪاري ۽ خونريزيءَ کي چشم پوشيءَ سان ڦهلجڻ ڏنو ويو. هٿيار هٿن ۾ آيا، پر عقل سرن مان نڪري ويو. ظلم کي روايت، جبر کي غيرت، ۽ قتل کي ڪيس بڻائي پيش ڪيو ويو. قانون موجود رهيو، پر لاڳو نہ ٿيو؛ انصاف جو نالو رهيو، پر نظام نہ رهيو. نتيجي ۾ خوف عام ٿيو، خاموشي وڌي، ۽ ذهني غلامي گهري ٿي وئي.

اليڪشن جي نالي تي سردارن ۽ وڏيراشاهي کي وڌيڪ طاقتور بڻايو ويو. بلدياتي، صوبائي ۽ قومي اسيمبليءَ جا ميمبر بڻائي، انهن کي علائقن جي ڪاري ۽ اڇي جو مالڪ ڪيو ويو. پوليس، انتظاميا، ۽ ادارا سڀ سندن ماتحت بڻايا ويا. قانون ڪتابن ۾ رهيو، پر عمل وڏيرن جي مرضيءَ سان ٿيو. ووٽ عوام ڏنو، پر حڪومت خوف کي ملي.

اڄ جو نوجوان، جيڪو سوشل ميڊيا جي آزادي، ادارن جي موجودگي، عدليہ ۽ احتساب عدالتن جي هجڻ باوجود بہ، وڏيرن ۽ سردارن جي خوف کان ٻاهر نٽو نڪري سگهي. هن وٽ آواز آهي، پر استعمال نٽو ڪري؛ هن وٽ حق آهي، پر گهرڻ کان ڊڄي ٿو؛ هن وٽ صلاحيت آهي، پر اجازت کانسواءِ قدم نٽو کڻي. ڇوتہ کيس خبر آهي تہ بغير آشيرواد جي اڳتي وڌڻ، پنهنجي لاءِ قبر کوٽڻ برابر آهي. جيڪڏهن ڪو نوجوان همت ڪري، ڪو سوال اٿاري، ڪو قلم کڻي، يا ڪو قدم کڻي.تہ کيس نشانِ عبرت بڻايو وڃي ٿو. ڪڏهن ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسايو وڃي ٿو، ڪڏهن ڌمڪين سان دٻايو وڃي ٿو، تہ ڪڏهن سماجي بائيڪاٽ سان ٽوڙيو وڃي ٿو. اهڙي طرح هڪ فرد کي سزا ڏئي، هزارن کي خاموش ڪيو وڃي ٿو. هي ئي ذهني غلاميءَ جو سڀ کان خطرناڪ فارمولو آهي.

سنڌي عوام جي ذهني غلامي صرف حڪمرانن جو ڏوهہ ناهي؛ اها هڪ گڏيل ناڪامي آهي. اسان بہ ڪٿي نہ ڪٿي خاموش رهي، سمجهوتو ڪري، ۽ خوف کي قبول ڪري، ان نظام جو حصو بڻجي وياسين. اسان سوال ڪرڻ ڇڏي ڏنا، احتجاج وساري ڇڏيو، ۽ حق کي ”وقت اچڻ“ تي ڇڏي ڏنو. پر تاريخ ٻڌائي ٿي تہ حق ڪڏهن وقت تي نٽو ملي، حق ورتو ويندو آهي.

شاهہ لطيف جنهن آزادي، عشق ۽ خودداريءَ جو سبق ڏنو هو، ان کي رسم بڻائي ڇڏيو ويو. صوفين جي بغاوت کي مزارن تائين محدود ڪيو ويو. فڪر کي فيسٽيول بڻايو ويو، پر جدوجهد کي ڏوهہ. اهڙي طرح سنڌ جو فڪري ورثو بي اثر ڪيو ويو، ۽ قوم کي روحاني طور بہ ڪمزور ڪيو ويو.

ذهني غلاميءَ جو سڀ کان وڏو نقصان اهو آهي تہ ماڻهو ظلم کي ظلم نٽو سمجهي، غلاميءَ کي غلامي نٽو سمجهي، ۽ خاموشيءَ کي حڪمت سمجهي ٿو. اهڙي قوم مان انقلاب نہ، پر صرف ردعمل پيدا ٿيندو آهي،۽ ردعمل هميشہ

عارضي هوندو آهي.
پر اجا سڀ ڪجهه ختم ناهي ٿيو. سنڌ اجا زنده آهي، ڇوته سوال اجا زنده آهن. جيسين سوال زنده آهن، تيسين شعور زنده آهي. ذهني غلاميءَ مان نڪرڻ جو رستو به موجود آهي:
تعليم کي آزاد ڪرڻ، ڪاپي ڪلچر کي رد ڪرڻ، خوف کي للڪارڻ، ۽ طاقت کي للڪارڻ. اهو رستو ڏکيو آهي، پر ضروري آهي.
سنڌ کي بندوق نه، قلم گهرجي؛ خوف نه، فڪر گهرجي؛ وڏيرا نه، ويچار گهرجن. جڏهن سنڌي نوجوان اجازت بدران اعتماد، آشيرواد بدران اصول، ۽ خاموشي بدران سوال چونديندو،تڏهن ذهني غلاميءَ جون زنجيرون پاڻ ٽٽي پونديون.
هي جدوجهد ڪنهن هڪ فرد جي ناهي، پر پوري قوم جي آهي. ۽ قومون جڏهن جاڳنديون آهن، تڏهن تاريخ بدلجندي آهي.

علم، شعور ۽ سماج

علم...
هڪ لفظ، پر وزن ۾ وچ وانگر ڳرو؛
هڪ نالو، پر معنا ۾ آسمان کان اوچو؛
معنيَ ۾ هڪ نشاني، هڪ جهنبو، هڪ راهه ڏيکاريندڙ روشني.
پر جڏهن اهو جهنبو جهلي هلندڙ ئي رستو وساري ويهي،
جڏهن روشني هٿ ۾ هجي پر دل اونداهي هجي،
جڏهن ڪتاب ڪليل هجن پر ضمير بند هجي،
تڏهن اهو علم نعمت نه، زحمت بڻجي پوي ٿو.
اصل ۾ علم جو اچڻ تبديليءَ جي علامت آهي.
علم اهو آهي، جيڪو انسان جي اندر انقلاب آڻي،
سوچ کي سنواري،
عمل کي سڌاري،
۽ ڪردار کي ڪامل بڻائي.
پر جيڪڏهن علم فقط ڄاڻ بڻجي وڃي،
صرف يادگيريءَ جو بار بڻجي وڃي،
۽ عمل سان ان جو ڪو تعلق نه رهي،
ته پوءِ اهو علم، علم نه، رڳو اطلاع آهي؛
۽ اطلاع انسان کي انسانيت نٿو سيکاري.
اڄ اسان جي سماج جو الميو به اهو ئي آهي.
اسان جا اسڪول ڀريل،
ڪاليج آباد،
يونيورسٽيون وڏيون،
ڊگريون ڍير،
پر دلين جا دريا سُڪا،
ضمير جا ڏيئا وسامي ويا،

۽ عمل جا انگڻ ويران ٿي ويا.
علم جي نالي تي چاڻ ته ملي،
پر ڄاڻ مان جاڳ نه ملي؛
لفظ ته ياد ٿيا،
پر وجدان نه جاڳيو؛
ڪتاب ته پڙهيا،
پر ڪردار نه ٺهيو.
سوال اڀري ٿو:
هي ڪهڙو علم آهي، جيڪو انسان کي انسانيت کان پري ڪري؟
هي ڪهڙي تعليم آهي، جيڪا نوڪري ته ڏئي ٿي، پر نيڪي نه ڏئي ٿي؟
هي ڪهڙي ڊگري آهي، جيڪا دولت ته وڌائي ٿي، پر دل جي دولت کسي ٿي؟
اسان آفيسن ۾ ڏسون ٿا:
ڪرسيون آهن، پر خلوص ناهي؛
قانون آهن، پر انصاف ناهي؛
لفظن ۾ ايمان آهي، پر عمل ۾ امانت ناهي.
رشوت جا رستا روشن،
بي ايماني جا بازار آباد،
۽ ايمانداري اڪيلي، اداس، ڪنهن ڪنڊ ۾ ويٺي آخري ساهه کڻي ٿي.
اهو سڀ ڇو؟
ڇو ته علم نڙيءَ کان هيٺ نه لٿو،
ذهن تائين رهيو، دل تائين نه پهتو.
۽ جيڪو علم دل تائين نه پهچي،
اهو عمل تائين ڪيئن پهچندو؟
اسان جي زندگي
لفظ آهن، پر وزن ناهي؛
دعويٰ آهن، پر دليل ناهي؛
صورتون سنواريل، سيرتون سُڃيون؛

ڪپڙا صاف، پر ڪردار ميرا؛
ڊگريون وڏيون، پر ظرف ننڍا.
اسان تعليم ته حاصل ڪئي،
پر تربيت وڃائي ويٺاسين.
شعور ته ورتو،
پر شعريت وڃائي ويٺاسين.
دانش ته وڌائي،
پر درد گھٽائي ويٺاسين.
۽ حيرت جي ڳالھ اها آهي ته ڪڏهن ڪڏهن هڪ اڻپڙهيل انسان،
جنهن وٽ نه ڪتاب، نه ڪاليج، نه ڪو سرٽيفڪيٽ،
اهو دل جي دولت ۾ امير نڪري ٿو.
هو مهمان کي عزت ڏئي ٿو،
مسڪراهٽ ڏئي ٿو،
دعا ڏئي ٿو.
۽ اسان جا پڙهيل ماڻهو؟
هو حساب ڏين ٿا، دليل ڏين ٿا، پر دل نه ڏين ٿا.
اتي خبر پوي ٿي ته علم جو اصل سرچشمو ڪتاب نه، ڪردار آهي؛
مڪتب نه، ماحول آهي؛
سبق نه، سلوڪ آهي.
اصل تعليم اها آهي جيڪا انسان کي انسان بڻائي،
اصل علم اهو آهي جيڪو دل کي نرم ڪري،
اصل شعور اهو آهي جيڪو خدمت تي اُياري،
۽ اصل تربيت اها آهي جيڪا “مان” کي ماري “اسان” کي جياري.
الله پاڪ به انسان کي فرشتن کان علم جي ڪري مٿانهون ڪيو،
پر اهو علم غرور لاءِ نه، شعور لاءِ هو؛
حاڪميت لاءِ نه، خدمت لاءِ هو؛
برابري ٽوڙڻ لاءِ نه، انسانيت جو پل ٻڌڻ لاءِ هو.

تنهن ڪري جيڪڏهن علم شعور کان خالي آهي،
ته اهو سماج لاءِ فائدي وارو نه، نقصان مند آهي.
اهو انسان کي اوچو نه، اوڇتو ڪرائي ٿو؛
اهو دلين کي ملائي نه، ٽوڙي ٿو؛
اهو روشني نه، رڳو ڏيکاءُ آهي.
اسان کي اهڙي علم جي ضرورت آهي،
جيڪو اندر ۾ انقلاب آڻي؛
اهڙي تربيت جي، جيڪا زبان کان اڳ عمل سيکاري؛
اهڙي استاد جي، جيڪو سبق کان اڳ سچ سيکاري؛
۽ اهڙي نسل جي، جيڪا نوڪري کان اڳ نيڪي کي ترجيح ڏئي.
ڇو ته آخرڪار
ڊگري دفن ٿي ويندي،
نوڪري ختم ٿي ويندي،
دولت ورهائجي ويندي،
پر ڪردار رهجي ويندو،
۽ ڪردار ئي قيامت ڏينهن ساڻ هلندو.
تنهن ڪري علم کي فقط لفظ نه بڻايون،
ان کي زندگي بڻايون؛
فقط سر تي نه کڻون،
ان کي دل ۾ لاهيون؛
فقط پڙهون نه،
ان سان جيئون.
جڏهن علم شعور سان گڏ ٿيندو،
شعور تربيت سان گڏ ٿيندو،
۽ تربيت محبت سان گڏ ٿيندي،
تڏهن ئي سماج سنورندو،
انسان نکرندو،

۽ تعليم پنهنجي اصل مقصد کي پهچندي.
نہ تہ ٻي صورت ۾
اسڪول وڌندا رهندا،
پر انسانيت گهٽجندي رهندي ۽ اهو ئي سڀ کان وڏو سانحو هوندو.

زندگي ـ هڪ امتحان گاهه

زندگي ڪا راند نہ آهي، نہ ڪو رنگين خواب، نہ رڳو ڪلڻ ۽ کِلائڻ جو قصو؛
زندگي دراصل هڪ امتحان گاهه آهي،
هڪ اهڙو ميدان، جتي هر ساهه سان سوال، هر قدم سان ڪسوٽي، ۽ هر پل سان پرک لڳل آهي.
اسين سڀ امتحان ۾ آهيون.
ڪو امير دولت جي امتحان ۾،
ڪو غريب غربت جي آزمائش ۾،
ڪو صحت جي سڪون ۾ پرکجي رهيو آهي،
ڪو بيماري جي بستري تي آزمايو پيو وڃي.
مطلب تہ انسان جنهن حالت ۾ آهي، اها حالت ئي سندس امتحان آهي.
ڪڏهن رزق جي تنگي اچي ٿي تہ پيٽ سان گڏ صبر بہ بکيو ٿي پوي؛
ڪڏهن دولت جي فراواني اچي ٿي تہ دل سان گڏ ضمير بہ مست ٿي پوي.
ڪنهن کي الله پاڪ ٿورو ڏئي ڏسي ٿو تہ ڇا هو شڪر ڪندو يا شڪايت؟
ڪنهن کي گهڻو ڏئي ڏسي ٿو تہ ڇا هو سخا ڪندو يا غرور؟
هي دنيا دراصل عملن جو امتحاني هال آهي،
جتي ڪو بہ خالي هٿ نہ ٿو اچي،
۽ ڪو بہ بي حساب نٿو وڃي.
ڪنهن کي فاقو ڏئي آزمائجي ٿو تہ ڏسون صبر ڪري ٿو يا چوريءَ ڏانهن وڃي ٿو؛يا وياج وٺي ٿو.
ڪنهن کي تڪليف ڏئي ڏنو وڃي ٿو تہ ڏسون دعا ڪري ٿو يا مايوسيءَ ۾ ٻڏي ٿو؛
ڪنهن کي طاقت ڏئي پرکيو وڃي ٿو تہ ڏسون انصاف ڪري ٿو يا ظلم.
اڄ اسان اڪثر سمجهون ٿا تہ مصيبت سزا آهي،
حالانڪہ حقيقت ۾ مصيبت امتحان آهي.

۽ امتحان هميشہ چونديل ماڻهن جو ورتو ويندو آهي، رد ٿيلن جو نہ.
هي دنيا جو واحد امتحان آهي جنهن جا سوال اڳ ئي ٻڌايا ويا آهن.
ڪهڙو عجيب امتحان آهي!
نہ ڪا لڪ، نہ ڪو راز، نہ ڪا اوچتي پرچي.
سوال بہ واضح:
تنهنجو رب ڪير آهي؟
تنهنجو رسول ڪير آهي؟
تنهنجو دين ڪهڙو آهي؟
جواب بہ واضح،
رستو بظ واضح،
هدايت بہ واضح.
پوءِ بہ انسان ڇو ڦلجي ٿو؟
ڇو تہ امتحان حال ۾ هڪ اهڙو دشمن بہ موجود آهي،
جنهن جو نالو "شيطان" آهي.
اهو وسوسن جو واپاري،
شڪن جو سوداگر،
۽ گناهن جو راهزن.
اهو انسان جي دل ۾ رنبڪ وجهي ٿو،
سچ کي ڏکيو ۽ ڪوڙ کي آسان بڻائي ٿو،
حلال کي ڳرو ۽ حرام کي هلڪو ڏيکاري ٿو.
پر الله پاڪ پنهنجي ٻانهن کي اڪيلي نہ ڇڏيو آهي.
هن قرآن مجيد ۾ مثال کولي کولي ٻڌايا آهن.
انبياءِ ڪرام جي زندگين کي سبق بڻائي ڇڏيو آهي.
جيڪڏهن ڪو بيماري ۾ مبتلا آهي،
تہ حضرت ايوب عليه السلام جي صبر کي ڏسي.
سالن جا سال تڪليف، پر زبان تي شڪر؛
جسم زخمي، پر دل مطمئن.

جيڪڏهن ڪو حسن ۽ جوانيءَ جي امتحان ۾ آهي،
ته حضرت يوسف عليه السلام کي ڏسي.
جتي گناه جا دروازا کليل هئا،
پر تقويٰ جو در بند نه ٿيو.
جيڪڏهن ڪو دولت، ثروت ۽ اقتدار جي امتحان ۾ آهي،
ته حضرت سليمان عليه السلام کي ڏسي.
جنهن وٽ بادشاهي به هئي، طاقت به هئي، خزانا به هئا،
پر پوءِ به زبان تي اهو ئي لفظ:
“هي سڀ منهنجي رب جو فضل آهي.”
اهي ڪامل انسان اسان لاءِ روشنيءَ جا مينار آهن.
الله پاڪ انهن کي آزمائش ۾ وجهي اسان کي سيکاري ٿو ته
“ڏسو! ڪمال ڇا هوندو آهي، صبر ڇا هوندو آهي، شڪر ڇا هوندو آهي.”
اصل ۾ اهي مثال اسان کي خبردار ڪن ٿا ته
جڏهن اهي چونڊيل بندا آزمائش ۾ ايترا ثابت قدم رهيا،
ته پوءِ اسان جهڙا ناقص ماڻهو ڪيئن بي پرواهه ٿي سگهون ٿا؟
اسين ته معمولي تڪليف تي شڪايت شروع ڪريون ٿا،ٿوري گهٽتائي تي حرام
ڏانهن وڌون ٿا،
۽ ٿوري ڪاميابيءَ تي غرور ۾ گم ٿي وڃون ٿا.
حالانڪه زندگيءَ جو اصل مقصد آرام نه، امتحان آهي؛
عياشي نه، اطاعت آهي؛
خواهش نه، بندگي آهي.
هي دنيا عارضي آهي،
هتي هر خوشي عارضي، هر ڏک عارضي، هر حالت عارضي.
پر نتيجو دائمي آهي.
امتحان ختم ٿيندو،
پر نتيجو هميشه رهندو.
اڄ جيڪو صبر ڪندو، سڀاڻي سرخرو ٿيندو؛

اڄ جيڪو شڪر ڪندو، سڀاڻي سرفراز ٿيندو؛
۽ جيڪو هتي فيل ٿيو، ان لاءِ پوءِ ڪو ٻيهر امتحان نہ هوندو۔
تنهن ڪري عقل جو تقاضو اهو آهي تہ
اسان هر حالت کي شڪايت نہ، عبادت بڻايون؛
غربت کي صبر بڻايون،
دولت کي شڪر بڻايون،
بيماري کي دعا بڻايون،
۽ صحت کي خدمت بڻايون۔
جڏهن انسان هر حال ۾ رب کي ياد ڪري ٿو،
تڏهن امتحان آسان ٿي وڃي ٿو۔
۽ جڏهن رب وسري وڃي ٿو،
تڏهن آساني بہ عذاب بڻجي وڃي ٿي۔
زندگيءَ جو هر ڏينهن دراصل سوال آهي،
۽ هر عمل ان جو جواب۔
سوچيو،
جڏهن آخري پرچي جمع ڪرائڻي پوندي،
جڏهن اعمال نامو کوليو ويندو،
جڏهن نتيجو ٻڌايو ويندو،
تڏهن اسان ڇا چونداسين؟
تنهن ڪري اچو تہ هن زندگيءَ جي امتحان گاهہ ۾
صبر کي قلم بڻايون،
شڪر کي مس بڻايون،
ايمان کي روشني بڻايون،
۽ عمل کي جواب بڻايون۔
تہ جيئن جڏهن نتيجو اچي،
تہ رب پاڪ فرمائي:
“هي منهنجو بندو ڪامياب ٿيو.”

۽ ان کان وڌي ڪاميابي ٻي ڪا ناهي.

باني ٽنڊو حيدر

رئيس حيدر خان پرڳڙي:

سنڌ جي سرزمين ازل کان سرهاڻ سان ڀرپور رهي آهي؛هتي مٽي مهڪندي
آهي،هوائون ڳالهيون ڪنديون آهن،
وڻ وقت جي ويرانين کي وساري ناهن سگهيا،
۽ وسنديون صدين جي صدمن باوجود زنده رهڻ جو سبق ڏينديون رهيون
آهن.انهن وسندين مان ٽنڊوحيدر اهڙو نالو آهي،
جنهن ۾ تاريخ جي تڪليف، تهذيب جو تسلسل،
۽ انسانيت جو توازن گڏجي
هڪ مڪمل تصوير بڻجن ٿا.ٽنڊوحيدر رڳو ٽڪريءَ تي ٽڪيل هڪ ڳوٺ نه هو،
پر اهو تحمل، تنظيم، تعمير ۽ تقدير جو مرڪز هو؛
اهڙو مرڪز،
جتي اقتدار نه، پر اخلاص حڪمراني ڪندو هو.

نوحاڻين ۽ پرڳڙين جهيڙي کان پوءِ: ٽٽل قبيلو، نئون سفر...
نوحاڻين ۽ پرڳڙين جي جنگ کان پوءِ،پرڳڙي قبيلو ٽڙي پکڙي ويو.ڪجھ ملڪيتن
جي ورهاست ۾ وڃايا ويا،
ڪجھ ماڻهن سان گڏ ماڻهن کان به وڇڙي ويا.
ڪي شير محمد پرڳڙي خيرپور ميرس طرف وڃي مقامي ٿيا،
۽ ڪي وري تاريخ جي ترورن ۾ گم ٿي ويا.
جهان خان پرڳڙي جا ٽي پٽ رئيس حيدر خان پرڳڙي رئيس بهاول خان پرڳڙي ۽
رئيس غلام محمد پرڳڙي شروعات ۾ ٽنڊوحيدر ۾ اچي رهيا؛
اڄ جي سيد احسان شاه وٽ، حويلي اڏي پرسان سندن رهائش هئي.
پر وقت، جيڪو ڪڏهن به هڪ جاءِ تي ويهڻ نٿو چاهي،انهن کي به اڳتي وڌڻ تي
مجبور ڪيو.
زمين سيدن کي ڏئي،

پنهنور قوم جي سامهون ڪوٽ اڏي بنگلي ۾ رهائش اختيار ڪئي وئي.

رئيس حيدر خان پرڳڙي: حڪمراني نہ، خدمت

1825ع ڌاري،

ٽنڊوحيدر جو بنياد

رئيس حيدر خان پرڳڙي جي فهم، فڪر ۽ فراست سان پيو.هو اهڙو رئيس هو،جنهن لاءِ حڪومت عهدو نہ،پر امانت هئي؛اقتدار طاقت نہ پر ذميواري هو.

ٽالپرن جي دور ۾،

جڏهن سنڌ سياست، سماج ۽ سرشتي جي سنگم تي بيٺل هئي،

رئيس حيدر خان پرڳڙي

وقار، ويچار ۽ ويزن سان موروثي ملڪيت ورهائيندي

ٽنڊوحيدر جي علائقي ڪي ۾ پنهنجو مسڪن ۽ رهائش لاءِ مقرر ڪيو.

هي اچڻ اختيار لاءِ نہ،پر استقرار لاءِ هو.

پوري خاندان سميت مستقل سڪونت اختيار ڪرڻ

وقت کي اهو پيغام ڏيڻ هو

تہ هي ماڻهو مهمان نہ،

پر تاريخ جا مالڪ بڻجي آيا آهن.

آبادڪاري: انسانيت جو ڳوٺ...

رئيس حيدر خان پرڳڙي

پنهنجي گهر تائين محدود نہ رهيو؛سندس سوچ سماج تائين،سندس ساهہ سيني تائين پکڙيل هو.ڪنيار، ڪوري،موچي، مستري،

لوهار، درزي.تاجپور، مٽياري، نصرپور مان گهرائي هتي آباد ڪيائون. هي سڀ ماڻهو

ٽنڊوحيدر ۾ اچي،هڪ هنج، هڪ هٿ، هڪ هڏ بڻيا.اهڙي ريت ٽنڊوحيدر ڳوٺ نہ رهيو،

پر تهذيب جو تجربو بڻجي ويو؛جتي هٿ هنر هئا،

دل دردمند،۽ محنت معتبر هئي.تي پائر، تي راهون

رئيس حيدر خان پرڳڙي
ٽن پائرن مان هڪ هو:
رئيس حيدر خان،
رئيس غلام محمد خان،
۽ رئيس بهاول خان.
رت جو رشتو مضبوط هو،
پر راهون الڳ الڳ هيون.
رئيس حيدر خان
سني فرقي سان تعلق رکندي دين، دليل ۽ دردمندي جو دامن نہ ڇڏيو.هن
ٽنڊوحيدر ۾ موجوده خلفاءِ راشدين مسجد وٽ جو بنياد وڌو.عبادت، اتحاد ۽
ايمان جو مرڪز.دلگيريءَ مان جنم وٺندڙ هجرت
هڪ ڏينهن.رئيس بهاول خان جي اچڻ کان اڳ
نماز شروع ٿي وئي.
هي معمولي ڳالهه
دل ۾ وڏو ڏک بڻجي ويئي.
هي ناراضگي نہ هئي،
هي خاموش ڇيهو هو
جيڪو پائرن جي وچ ۾ پئجي ويو.ان ڏک مان
ٽنڊو پاول وجود ۾ آيو.
رئيس پاول خان
پنهنجي پاءُ حيدر خان کان اجازت وٺي.نئون ڳوٺ وسايو.هو مٿان بنگلي تان
پاءُ ۽ مسجد ڏسندو،
۽ روئندو هو.اهو روئڻ
وقت ٻڌو،پر تاريخ لکي ڇڏيو.

ٽنڊو غلام محمد...
رئيس محمد خان الڳ جاگير وٺي پنهنجي نالي سان بستي وسائي.

جيڪا پوءِ ٽنڊو غلام محمد سڏجي.
پر رئيس حيدر خان پرڳڙي 1260هجري بمطابق
1848ع ۾ وفات ڪئي.پاڻ شهيدن جي مقامن ۾ دفن آهن.سنندن خاندان اڄ به
ٽنڊوحيدر ۾ آباد آهي.
اڄ رئيس پريل پرڳڙي،
رئيس آچر پرڳڙي،
۽ريٽائرڊ هيڊماستر، انجنيئر
رئيس محمد جمن پرڳڙي
ڊاڪٽر سونو خان پرڳڙي روايت، رشتو ۽ رسم
زنده رکيو اچن.
نتيجو:
ياد سان زنده رهندڙ وسندي
اڄ جڏهن ٽنڊوحيدر جي گهٽين مان هوا گهلي ٿي،
تڏهن لڳي ٿو قدم ڳالهائين ٿا،قبرون ٻڌائين ٿيون،
۽ مسجدون مشورو ڏين ٿيون:قومون تلوار سان نه،
ياد سان زنده رهنديون آهن.
۽ ٽنڊوحيدر ياد سان زنده آهي.زخم ڪٽي،پر وقار سان.

پاڪستاني قانون، جزا ۽ سزا

عدالتن ۾ جڏهن سزا ۽ جزا جو عمل صرف ڪتابي لفظن تائين محدود ٿي وڃي، تڏهن انصاف جو ادارو پاڻ هڪ سوال بڻجي بيهي ٿو. جرم ته هر دور ۾ ٿيندا آيا آهن؛ قديم به، جديد به، جاهلي به ۽ مهذب دؤر ۾ به. پر سوال جرم جي وجود جو نه، سوال جرم کي ڏنل تحفظ جو آهي. جڏهن جرم عدالتن جي ڇانوَ ۾ پلجي، قانون جي ڪورٽ ۾ ڪوريئڙي جي ڄار بڻجي وڃي، تڏهن سماج صرف مجروح نه، پر مجرم بڻجڻ لڳي ٿو.

جرم جڏهن دير جي دروازن مان گذري ٿو، انصاف جڏهن وقت جي ويڙهه ۾ وڃائجي ٿو، ۽ فيصلا جڏهن پئسي جي پلڙي ۾ توريا وڃن ٿا، تڏهن عدالت، عدالت نه رهي،پر جرم جي نرسري بڻجي وڃي ٿي. اهو ئي سبب آهي جو دير سان ملندڙ انصاف، اصل ۾ انصاف جو انڪار هوندو آهي. دير، دولت ۽ دليل،اهي ٽيئي جڏهن گڏ ٿين، تڏهن سچ سزا کان اڳ سرنگهه مان وڃي ٿو.

اسلام جو سونهري دور ان ڳالهه سان پريو پيو آهي ته جزا ۽ سزا نه صرف سخت هئي، پر فوري، منصفاڻي ۽ مساوي هئي. حضرت عمرؓ جو اهو قول ته ”درياهه فرات جي ڪناري ڪتو به بکيو مري ته عمر ذميوار هوندو“، صرف جذباتي جملو نه هو، پر عدالتي شعور جو شاهڪار هو. اتي نه امير کي رعايت هئي، نه غريب کي غفلت؛ نه حيثيت ڏسبي هئي، نه حسب نسب.

اسلامي عدالتي نظام جرم جي حوصله شڪني ڪندو هو، جڏهن ته اڄ جو نظام جرم جي حوصله افزائي ڪري ٿو. فرق صرف لفظن جو نه، پر وِجدانن جو آهي. اڄ جو سسٽم مجرم کي وري گناهه تي تيار ڪري ٿو؛ ڪيس اهو يقين ڏياري ٿو ته ”قانون تنهنجي پاسي آهي، جيڪڏهن تو وٽ دولت، دليل ۽ دير جا هٿيار آهن.“ اهڙي حالت ۾ جرم ختم نه ٿيندو، پر وڌندو،وڌندو ۽ ويڪر وٺندو.

پاڪستان ۾ جزا ۽ سزا جو قانون انتهائي خراب، غير متوازن ۽ غير موثر بڻجي چڪو آهي. هتي قانون غريب لاءِ مشڪل ۽ دولتمند لاءِ آسان آهي. غريب لاءِ قانون، قيد، ڪيس ۽ ڪاوڙ آهي؛ جڏهن ته امير لاءِ قانون، ليڪ، لابيون ۽ لاڳاپا

آهن. اهو ئي سبب آهي جو عدالتن جا دروازا غريب لاءِ بند ۽ بااثر لاءِ کليل نظر اچن ٿا.
پاڪستان جو قانون واقعي ڪوريئڙي جي ڄار مثل آهي،جنهن ۾ مک، مڇر ۽ مسڪين ته ڦاسي پون ٿا، پر ڀور، ڍڳا ۽ ڏاڍا ڀاڃي هليا وڃن ٿا. اها ڄار انصاف جي نه، پر انتخابي احتساب جي آهي. ننڍو ڏوهاري سزا ڀوڳي ٿو، وڏو ڏوهاري سرڪاري پروٽوڪول سان نڪري وڃي ٿو. اهڙي حالت ۾ قانون، قانون نه رهي،پر طاقت جو تماشو بڻجي وڃي ٿو.
ائين چئجي ته: قانون ڪمزور کي قيد ڪري، قوتور کي کُشادگي ڏئي ٿو؛عدالت آوازن کي دٻائي، دولت کي دليل بڻائي ٿي؛
سزا سست ٿي، سچ سسڪي ٿو؛
جزا جهڪي ٿي، جرم جوان ٿئي ٿو.
جيڪڏهن واقعي جرم ختم ڪرڻو آهي، ته جزا ۽ سزا کي سخت، سڌي ۽ فوري بڻائڻو پوندو. قانون کي اهڙو بڻائڻو پوندو، جو سزا ڏسي ڏوهاري سوچڻ تي مجبور ٿئي، نه ته رعايت ڏسي رڙيون ڪري. سزا جو مقصد انتقام نه، پر اصلاح ۽ عبرت هئڻ گهرجي،پر عبرت تڏهن پيدا ٿيندي، جڏهن سزا نظر ايندي.
اسلامي فڪر ۾ جزا ۽ سزا سماج کي صاف ڪرڻ جو اوزار هئي. اڄ اسان وٽ اهو اوزار زنگ لڳل آهي. اسان قانون کي ڊگهو ڪيو، فيصلا دير سان ڏنا، ۽ انصاف کي مهانگو بڻايو. نتيجي ۾ جرم سستو ۽ قانون مهانگو ٿي ويو. اهو ئي سڀ کان وڏو الميو آهي.
دير ڏوهه کي دلاسا ڏئي ٿي،
دولت ڏوهه کي دفاع ڏئي ٿي،
دليل ڏوهه کي دريافت کان بچائي ٿو،
۽ عدالت، آخرڪار، عدل کان الڳ ٿي وڃي ٿي.
وقت اچي ويو آهي ته اسان اسلامي سونهري دور جي عدالتي روح کي ٻيهر زنده ڪريون،نه صرف نعري ۾، پر نظام ۾. قانون کي اهڙو بڻايون، جو غريب ۽ امير، حاڪم ۽ هاري، سڀ هڪ ئي ترازو ۾ توريا وڃن. جيڪڏهن سزا سڀني لاءِ برابر نه هوندي، ته جرم به ڪڏهن ختم نه ٿيندو.

آخر ۾ چئبو تہ: جرم ختم ڪرڻ لاءِ تقريرون نہ، تبديل نظام گهرجي؛ قانون ڪتابن ۾ نہ، عمل ۾ گهرجي؛ ۽ انصاف، صرف فيصلو نہ، فوري فيصلو هجڻ گهرجي.

چو تہ جتي جزا ڪمزور، جتي سزا سست،
اتي سماج سسڪندو،
۽ جرم سرڪندو.

شاهہ ڀٽائي ۽ انٽرويو

سوال 1:

سائين شاهہ! اوهان جي نظر ۾ انسان جي زندگيءَ جو بنيادي مقصد ڇا آهي؟

جواب:

انسان جي زندگيءَ جو اصل مقصد الله تعاليٰ جي سڃاڻپ آهي. جڏهن انسان رب کي سڃاڻي ٿو، تڏهن ئي هو پنهنجي وجود، پنهنجي ذميواري ۽ پنهنجي منزل کي سمجهي ٿو. مون پنهنجي بيت ۾ واضح ڪيو آهي:

بيت:

اول الله عليم اعليٰ عالم جو ڌڻي،
قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهي قديم،
والي واحد وحده رازق رب رحيم،
سو ساراهہ سچو ڌڻي چئي حمدُ حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم جوڙون جوڙ جهان جي.

هي ڪائنات رب جي قدرت جو مظاهرو آهي. هر ذرو، هر ساهہ ۽ هر حرڪت الله جي حڪم سان آهي. جيڪو انسان ان حقيقت کي دل سان مڃي ٿو، ان جو روحاني سفر شروع ٿي وڃي ٿو.

سوال 2:

الله سان سچو لاڳاپو قائم ڪرڻ لاءِ انسان کي ڪهڙا اصول اختيار ڪرڻ گهرجن؟

جواب:

الله سان لاڳاپو عبادت، اطاعت ۽ اخلاص سان قائم ٿئي ٿو. رڳو دعوائون ڪافي ناهن، پر عمل ضروري آهي.

بيت:

جي ڀانئين جوڳي ٿيان تہ پر ڪلمي جي پار،
پنجن ساڻ پورو رهہ آيا تيهہ نہ تار،
تڏهن ڏاڍا ڏار جڏهن راهہ سڃاڻين رب جي.

نماز، روزو، فڪرِ آخرت ۽ اخلاص،اهي سڀ انسان کي رب سان ڳنڍين ٿا. جڏهن عبادت رسم بدران روحاني بيداري بڻجي ٿي، تڏهن انسان جو وجود نور سان ڀرجي وڃي ٿو.

سوال 3:

اوهان پنهنجي ڪلام ۾ نيت ۽ اخلاص تي تمام گهڻو زور ڏيو ٿا، ڇو؟

جواب:

چاڪاڻ ته نيت بغير عمل بي جان آهي. جيڪڏهن دل صاف نه هجي، ته عبادت به ريا بڻجي وڃي ٿي.

بيت:

آدمين اخلاص مٿائي مانو ڪيو،
هاٿي ڪائي سيڪو ماٿهوءَ سندو ماس،
دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس،
ڀيو سڀ لوڪ لباس ڪو، هڪ دل هوندو هڪڙو.

الله ظاهر نه، پر دل ڏسي ٿو. جيڪو عمل الله لاءِ هوندو، اهو انسان کي هر حال ۾ سکون ڏيندو.

سوال 4:

پاڻ کي سڃاڻ کي اوهان معرفت جو پهريون قدم ڇو ٿا سڏيو؟

جواب:

چاڪاڻ ته جيڪو پنهنجو نفس نٿو سڃاڻي، اهو رب تائين نٿو پهچي سگهي.

بيت:

پنهون پنهون ٿي ڪريان آئون پنهون پاڻ،
اديون ٿيئس اڄاڻ جو ڪين سُڃاتم پاڻ کي.

انسان جڏهن پنهنجي خامين، غرور ۽ نفس کي سڃاڻي ٿو، تڏهن ئي هو پاڪيزگيءَ ڏانهن وڌي ٿو. خود سڃاڻپ، معرفتِ رب جو دروازو آهي.

سوال 5:

علم ۽ عمل جي تضاد بابت اوهان ڇا فرمائيندا؟

جواب:

علم تڏهن قيمتي آهي، جڏهن اهو عمل ۾ ظاهر ٿئي.

بيت:

پڙهيو ٿا پڙهن، ڪڙهن ڪين قلوب ۾،
پاٺان ڏوهه چڙهن، ورق ورائين جيترا.

رڳو ڪتاب پڙهڻ، بغير دل ۾ لاٿ جي، انسان کي منافقت ڏانهن وٺي وڃي ٿو.

سچو علم اهو آهي، جيڪو قول، فعل ۽ نيت ۾ يڪسان هجي.

سوال 6:

خدمتِ خلق کي اوهان عبادت سان ڇو ڀيٽيو آهي؟

جواب:

چاڪاڻ ته انسانيت جي خدمت رب جي رضا جو رستو آهي.

بيت:

پاڇائي نه پاڇايان، سئي سندي ساڻ،
ڍڪي اگهاڙن کي ڪين ڍڪي پاڻ،
ڀيهر ڇاپي ڇاڻ ابر جي اوصاف کي.

جيڪو ٻين لاءِ جيئندو آهي، اهو پاڻ وساري رب کي راضي ڪري ٿو. محتاجن، بيمارن ۽ محرومن جي مدد ئي حقيقي عظمت آهي.

سوال 7:

زندگيءَ جي ڏکن ۽ سکن بابت اوهان جو پيغام ڇا آهي؟

جواب:

ڏک ۽ سک زندگيءَ جا ٻه رنگ آهن، ۽ صبر انهن جو حسن آهي.

بيت:

ڏک سکن جي سونهن گهوريان، ڏک سکن ري،
جنين جي ورنهن سجڻ آيو، مان ڳري.

صبر انسان کي آزمائش ۾ مضبوط ڪري ٿو، ۽ شڪر ڪيس غرور کان بچائي ٿو.

سوال 8:

علم ۽ فڪر بابت اوهان جي تعليم ڇا آهي؟

جواب:

علم بغير فڪر جي بيڪار، ۽ فڪر بغير عمل جي اڌورو آهي.

بيت:

جن کي دور درد جو، سبق سور پڙهن،

فڪر فرهي هٿ ۾، ماٺ مطالع ڪن،

پنو سو پڙهن، جنهن ۾ پسن پرين کي.

اهو علم، جيڪو انسان کي عاجزي ۽ محبت ڏانهن وٺي وڃي، اهو ئي سچو علم آهي.

سوال 9:

وقت جي پابندي بابت اوهان جو فڪر؟

جواب:

وقت الله جي امانت آهي.

بيت:

تتي ٿڌي ڪاهه ڪاهي، ويل ويهڻ جي،

متان ٿئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو.

هڪ پل جي غفلت به انسان کي منزل کان پري ڪري سگهي ٿي.

سوال 10:

سماجي ذميواري بابت اوهان ڇا سيکاريو ٿا؟

جواب:

سماج انسان جي سڃاڻپ آهي.

بيت:

پسو پکيئڙن ماڻهان، ميٺ گھڻو،

ولر ڪيو وتن، پرت نه ڇنن پاڻ سين.

والدين جي خدمت، پاڙيسرين سان خيرخواهي ۽ وطن سان وفاداري ايمان جو حصو آهن.

سوال 11:

استقامت ۽ جدوجهد بابت اوهان جو پيغام؟

جواب:

مشڪلاتن کان نہ گھبرائڻ ئي ڪاميابي آهي.

بيت:

ڪندا مون پيرن ۾، توڙي لک لڳن،
آڱر آڱوٺي نہ مڙي، ڇپيون پير ڇنن،
ويندي ڏانهن پرين، جتي جات نہ پايان.

سوال 12:

آخرت کي سامهون رکڻ ڇو ضروري آهي؟

جواب:

ڇاڪاڻ تہ دنيا پوک آهي ۽ آخرت لڻ آهي.

بيت:

پوکڻون اتئي تہ پوک جا، پاٽي اتئي ٻار ۾،
وٺ بہ ويندي نکري، پوءِ سکي تيندي سوک،
جتي لڻندو بيٺو لوک، اتي سکندي هکڙي سنگ لاءِ.

سوال 13:

نفرت جي مقابلي ۾ محبت بابت اوهان جو درس؟

جواب:

برائيءَ جو جواب ڀلائي سان ڏيڻ ئي روحانيت آهي.

بيت:

چڱا ڪن چڱايون، ائين سيکو هوءِ،
تو جيئن ڪري نہ ڪو، ٻچن ساڻ ڀلايون.

سوال 14:

توڪل بابت اوهان ڇا چوندا؟

جواب:

انسان ڪوشش ڪري، نتيجو الله جي حوالي ڪري.

بيت:

سپئي سبحان جي ڪر حوالي ڪم،
تي تحقيق تسليم ۾، لاهي غم وهم،

قادر ساڻ ڪرم، حاصل ڪري حاج تون.

سوال:15

سائين شاھ صاحب! اوهان جي نظر ۾ اوهان جا حقيقي پيروڪار ڪهڙا اديب آهن؟ ڪهڙي فڪر وارا ماڻهو اوهان جي راھ جا مسافر سڏجن ٿا؟

جواب:

منهنجي راھ جا پيروڪار اهي نه آهن، جيڪي منهنجو نالو پنهنجي سچائپ ٻڌائين، پر اهي آهن، جيڪي منهنجي فڪر کي پنهنجي فڪر ٻڌائين. مون سان گڏ هميشه قرآنِ مجيد جي هدايت ۽ مثنوي رومي جي معنوي روشني ساٿ ۾ رهي آهي. جيڪو قلم انهن ٻنهي سرچشمن سان جڙيل آهي، اهو ئي منهنجي راھ تي هلندڙ آهي. منهنجو ڪلام انهن لاءِ آهي، جيڪي بيت کي فقط لفظ نه، پر وحيءَ جي معنوي روشني سمجهن ٿا.

بيت:

جي تو بيت ڀانيان سي آيتون آهين،

منهنجا پيروڪار اهي آهن، جن جي تحرير ۾ قرآن جي خوشبو، روميءَ جي سوز ۽ انسانيت جي سچائي سمايل هجي. باقي نقل ڪندڙ، مداحن ۽ رسمن جا مسافر منهنجي راھ جا نه، پر منهنجي نالي جا سوداگر آهن.

سوال:16

سائين لطيف! اڄ جي دور جي اديبن مان اوهان کي ڪهڙي اميد نظر اچي ٿي؟ ڇا موجوده ادب اوهان جي فڪر سان لاڳاپيل آهي؟

جواب:

هي سوال مون لاءِ خوشيءَ ڪان وڌيڪ ڏک جو سبب آهي. ڏک سان چوڻو ٿو پوي ته اڄ جا گهڻا اديب نفس پرستي، شهرت، ذاتي مفاد ۽ واھ واھ جي تلاش ۾ ڀٽڪندا پيا وتن. سندن قلم جو رُخ حق ڏانهن نه، پر تعريف ڏانهن مڙيل آهي. جن وٽ لفظ آهن، پر مقصد ناهي؛ جن وٽ آواز آهي، پر درد ناهي؛ ۽ جن وٽ ڪتاب آهن، پر سچ ناهي.

مون ته هميشه دل جي سڪ جو اظهار ڪيو هو، دنيا جي مال متاع ڪان منهن

موڙي:

بيت:

ماڻهو گهرن مال، آئون سپ ڏينهن گهران سپرين،

اج جو ادب جيڪڏهن محبوبِ حقيقي جي سڪ کان خالي آهي، تہ اهو رڳو حرفن جو حرفت آهي. قلم جڏهن رب جي رضا بدران نفس جي غلامي ڪري، تہ پوءِ اهو ادب نہ، پر بازار بڻجي وڃي ٿو.

سوال 17

سائين شاها! اوهان سنڌي ادب جو مستقبل ڪيئن ٿا ڏسو؟ ڇا لطيف جو فڪر ايندڙ نسلن تائين صحيح نموني پهچي رهيو آهي؟

جواب:

هي سوال منهنجي دل کي گهڻو ڏکوئي ٿو. منهنجي نالي تي يونيورسٽيون ٺهيون، ڊاڪٽريٽ جون ڊگريون ورهايون ويون، عرس ميلا، ميلو ملاکڙا ۽ رسمون وڌيون،پر منهنجي فڪر کي سمجهڻ جي سنجيده ڪوشش گهٽ نظر اچي ٿي.

مون کي مجسمو بڻايو ويو، پر منهنجي روح کي وساريو ويو.

منهنجو فڪر ميلن، ميڙاڪن يا لقبن لاءِ نہ هو، پر انسان جي اندر جي بيداري لاءِ هو. ڏک ان ڳالھ جو آهي تہ ٻہ اڍائي سئو سال گذرڻ باوجود منهنجي فڪر تي مڪمل صوفيانہ، فڪري ۽ معنوي تشريح اڃا تائين نہ ٿي سگهي آهي. بيت پڙهيا ويا، پر بيتن جي باطن ۾ لهڻ جي همت گهٽ ڏٺي وئي.

لطيف جو ادب تڏهن زنده رهندو، جڏهن:

بيت قرآن جي روشنيءَ ۾ سمجهيا ويندا

سسئي، مارئي ۽ سورمي کي رسم نہ، پر رمز سمجهيو ويندو

ادب کي واھ واھ بدران واٽ بڻايو ويندو

جيڪڏهن ائين نہ ٿيو، تہ منهنجو نالو تہ رهندو، پر منهنجو پيغام گم ٿي ويندو.

نتيجو:

هي انٽرويو صرف سوال جواب نہ، پر سنڌي ادب لاءِ هڪ آئينو آهي. شاھ عبداللطيف ڀٽائي اسان کان لقب، ميلو يا نعرا نٿو گهري، پر فهم، فڪر ۽ وفا گهري ٿو. ڀٽائي جو فڪر قرآن سان جڙيل آهي، روميءَ جي سوز سان ڳنڍيل

آهي ۽ انسانيت جي نجات لاءِ وقف آهي.

جيڪڏهن اج جو اديب نفس ڪان نڪري، مقصد ڏانهن موٽي، تہ لطيف جو پيغام ٻيهر زنده ٿي سگهي ٿو،نہ رڳو ڪتابن ۾، پر دلين ۾.

ڀٽائي ۽ بيداري مهم
فڪري مضمون

1.خدا جي سڃاڻ:

بيت:

اول الله عليم اعلي عالم جو ڌڻي،
قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهِ قديم،
والي واحد وحده رازق ربّ رحيم،
سو ساراهه سچو ڌڻي چئِي حمدُ حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم جوڙون جوڙ جهان جي۔

شاهه ڀٽائيءَ جي نظر ۾ انسان جي زندگيءَ جو سڀ کان وڏو مقصد خالقِ ڪائنات جي سڃاڻپ آهي. دنيا جي هر ذرو، هر وجود، ۽ هر حرڪت، رب جي قدرت جو مظهر آهي. جڏهن انسان پنهنجي دل ۾ اهو يقين پيدا ڪري ٿو ته هر شيءِ جو مالڪ الله آهي، تڏهن سندس روحاني سفر شروع ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي دعوت ڏئي ٿو ته توحيد جي وحدت تي قائم رهي، خيالي خدائن ۽ دنياوي ٺوڪن کان آزاد ٿي رڳو ”الله“ کي پنهنجو ڪارساز سمجهي، ڇوجو حقيقي سڪون ۽ مقصد صرف انهيءَ سڃاڻپ ۾ لڪل آهي.

2.الله سان لاڳاپي جا اصول:

بيت:

جي پائئين جوڳي ٿيان ته پر ڪلمي جي پار،
پنجن ساڻ پورو رهه آيا ٿيهه نه ٽار،
تڏهن ڏاڍا ڏار جڏهن راهه سڃاڻين رب جي.

ڀٽائي چوي ٿو ته الله سان لاڳاپو عبادت، اطاعت، ۽ اخلاص سان قائم ٿئي ٿو. نماز، روزو، ۽ فڪرِ آخرت انسان جي زندگيءَ جو محور بڻجڻ گهرجن. سچي

عبادت رڳو رسم نہ، پر روحاني بيداريءَ جو نالو آهي. جيڪو رب کي ياد ڪري ٿو، اهو ظلم، لالچ، ۽ حرص کان پاڪ ٿي وڃي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ خدا سان تعلق کي پنهنجو مرڪزي فڪر بڻائي، ڇوجو جنهن دل ۾ رب جو خوف ۽ محبت گڏ هجي، اها زندگي مقصد سان ڀرپور ٿئي ٿي.

3.نيت صاف رکڻ:

بيت:

آدمين اخلاص مٿائي ماٺو ڪيو،
هاٺي ڪائي سيڪو ماٺهوءَ سندو ماس،
دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس،
ڀيو سڀ لوڪ لباس ڪو هڪ دل هوندو هڪڙو.

شاھ ڀٽائي جي فڪر ۾ نيت سيني عملن جو روح آهي. جيڪڏهن نيت پاڪ نہ هجي تہ عبادت بہ ريا بڻجي وڃي ٿي. ڀٽائي انسان کي ياد ڏياري ٿو تہ دل جو خلوص ئي انسان کي رب جي قرب تائين پهچائي ٿو. اخلاص، سچائي، ۽ نيڪ نيت انسان کي خودغرضيءَ کان بچائين ٿا. حقيقي مقصدِ حيات اهو ئي آهي تہ هر عمل ۾ الله جي رضا سامهون هجي، ڇوجو جيڪو رب لاءِ ڪندو آهي، اهو هر حالت ۾ مطمئن رهندو آهي.

4.پاڻ کي سڃاڻڻ:

بيت:

پنهون پنهون ٿي ڪريان آئون پنهون پاڻ،
اديون تئيس اٽڇاڻ جو ڪين سُڃاتم پاڻَ کي.

شاھ ڀٽائيءَ لاءِ پاڻ کي سڃاڻڻ ئي معرفتِ رب جو پهريون زينو آهي. جيڪو پنهنجي نفس کي سمجهي ٿو، اهو پنهنجي خالق کي بہ سڃاڻي ٿو. انسان جڏهن پنهنجي اندر جهاتي پائي ٿو، تڏهن کيس خبر پوي ٿي تہ سندس وجود مٽيءَ جو نہ، پر نور جو آهي. ڀٽائي انسان کي پاڻ سان سچو ٿيڻ، پنهنجي خامين کي قبول ڪرڻ، ۽ روح جي پاڪيزگيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ سيکاري ٿو. خود سڃاڻپ

ئي زندگيءَ جي مقصد ڏانهن رستو کوليندي آهي.

5.قول ۽ فعل ۾ تضاد:

بيت:

پڙهيو تا پڙهن ڪڙهن ڪين قلوب ۾،
پاٽان ڏوهه چڙهن ورق ورائين جيترا.

ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ علم تڏهن قيمتي آهي، جڏهن اهو عمل ۾ ظاهر ٿئي. رڳو پڙهڻ، بغير سچائيءَ جي، انسان کي منافقت ۾ وجهي ٿو. قول ۽ فعل ۾ تضاد اخلاقي زوال جو نشان آهي. ڀٽائي چوي ٿو ته جيڪو علم دل ۾ لهڻ کان اڳ زباني رهي، اهو انسان کي روشنيءَ بدران غرور ڏانهن وٺي وڃي ٿو. زندگيءَ جو مقصد اهو آهي ته انسان پنهنجي قول، فعل، ۽ نيت ۾ سچائيءَ جو مظاهرو ڪري.

6.خدمت جو واعدو:

بيت:

پاڇائي نہ پاڇايان سئي سندي ساڻ،
ڍڪي اگهاڙن کي ڪين ڍڪي پاڻ،
ڀيهر ڇاپي ڇاڻ ابر جي اوصاف کي.

شاهه ڀٽائي جي فڪر ۾ خدمت انسانيت عبادت جو اعليٰ درجو رکي ٿي. جيڪو ٻين لاءِ جيئندو آهي، اهو رب جي نظر ۾ مقبول ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو ته هو پاڻ کي وساري ٻين جي ڏکن کي گهٽائي. محتاجن، بيمارن، ۽ محرومن جي مدد ڪرڻ ئي زندگيءَ جو سچو مقصد آهي. انسان جي قدر ان ۾ ناهي ته هو ڇا ڪٽي ٿو، پر ان ۾ آهي ته هو ڇا ڏئي ٿو.

7.صبر ۽ شڪر:

بيت:

ڏک سکن جي سونهن گهوريان ڏک سکن ري،
جنين جي ورنهن سجڻ آيو مان ڳري.

ڀٽائيءَ جي تعليم موجب ڏک ۽ سک زندگيءَ جا ٻہ رنگ آهن، ۽ صبر انهن جو حسن ٻڻجي ٿو. جيڪو ڏکن ۾ صبر ۽ سکن ۾ شڪر ڪري ٿو، اهو حقيقي مومن آهي. صبر انسان جي روح کي مضبوط ڪري ٿو ۽ شڪر کيس غرور کان بچائي ٿو. ڀٽائي چوي ٿو تہ ڏک تربيت آهي، جيڪا انسان کي مقصدِ حيات تائين رسائي ڏئي ٿي، ڇوجو جيڪو آزمائش ۾ ثابت قدم رهي ٿو، اهو خدا جي محبوب ٻڻجي ٿو.

8.علم ۽ فڪر:

بيت:

جن کي دؤر درد جو سبق سور پڙهن،
فڪر فرهي هٿ ۾ ماٿ مطالع ڪن،
پنو سو پڙهن جنهن ۾ پسن پرين کي.

شاهہ ڀٽائي علم کي سچائيءَ جو آئينو ۽ فڪر کي روح جي روشني قرار ڏئي ٿو. علم بغير فڪر جي بيڪار، ۽ فڪر بغير عمل جي ناقص آهي. ڀٽائي انسان کي فڪر ڪرڻ، پڙهڻ، ۽ مشاهدو ڪرڻ جي ترغيب ڏئي ٿو، جيئن هو علم جي ذريعي خدا جي نشانيون سڃاڻي. علم انسان کي غرور کان نہ، پر عاجزيءَ ڏانهن وٺي وڃي، اهو ئي علم انسان جي مقصدِ حيات کي پورو ڪري ٿو.

9.وقت جي پابندي:

بيت:

تتي ٿڌي ڪاهہ ڪانهي ويل ويهڻ جي،
متان ٿئي اونداهہ پير نہ لهين پرينءَ جو.

شاهہ ڀٽائي وقت کي الله جي امانت سڏي ٿو. جيڪو انسان وقت جو قدر ڪري ٿو، اهو ئي ڪاميابيءَ جي منزل تي پهچي ٿو. وقت جو ضايع ٿيڻ زندگيءَ جو ضايع ٿيڻ آهي. ڀٽائي چوي ٿو تہ هر لمحو نيڪيءَ، علم، ۽ عبادت ۾ گذاريو وڃي، ڇوجو هڪ پل جي غفلت بہ انسان کي منزل کان پري ڪري سگهي ٿي. وقت جي پابندي مقصدِ حيات تائين پهچڻ جو سڀ کان اهم ذريعو آهي.

10.سماجي ذميواري:

بيت:

پسو پکيئڙن ماڙهان ميٺ گهٽو،
ولر کيو وتن پرت نہ ڇنن پاڻ سين.

ڀٽائيءَ جي نظر ۾ سماج انسان جي زندگيءَ جو عکس آهي. جيڪو پنهنجي سماج سان محبت ڪري ٿو، اهو خدا سان محبت جو اظهار ڪري ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ هو والدين جي خدمت، پاڙيسرين سان خيرخواهي، ۽ وطن سان وفاداري کي پنهنجي زندگيءَ جو مقصد بڻائي. سماجي ذميواري انسان کي خودغرضيءَ کان بچائي ۽ انسانيت جي روح سان جوڙي ٿي.

11.تسلسل ۽ استقامت:

بيت:

ڪنڌا مون پيرن ۾ توٽي لڪ لڳن،
آڱر آڱوٺي نہ مڙي ڇپيون پير ڇنن.
ويندي ڏانهن پِريَنِ جُتِي جاتِ نہ پائِيان

ڀٽائيءَ جي تعليم آهي تہ حوصلو ۽ استقامت زندگيءَ جي جدوجهد جا اصل هٿيار آهن. جيڪو انسان مشڪلاتن کان نہ ٿو ڀڄي، اهو ئي ڪامياب ٿئي ٿو. ڀٽائي انسان کي سيکاري ٿو تہ ڏک، تڪليف، ۽ ناڪاميءَ باوجود مقصد ڏانهن وڌندو رهجي. استقامت، ايمان جو عمل آهي، ۽ اهو ئي انسان کي روحاني بلنديءَ ڏانهن وٺي وڃي ٿو.

12.آخرت کي سامهون رکو:

بيت:

پوکٽون اٿئي تہ پوک جا پاٽي اٿئي ٻار ۾،
وٺ بہ ويندي نڪري پوءِ سڪي ٽيندي سوڪ.
جتي لٽندو بينو لوڪ اتي سڪندي هڪڙي سنگ لاءِ

ڀٽائيءَ جي فڪر ۾ آخرت انسان جي حقيقي منزل آهي. دنيا هڪ عارضي آزمائش آهي، جڏهن ته آخرت دائمي انعام يا سزا جو وقت آهي. انسان کي گهرجي ته پنهنجي هر عمل ۾ آخرت جي جوابدهي کي سامهون رکي، ڇوجو جنهن جي نظر آخرت تي هوندي، اهو دنيا ۾ به عدل ۽ احسان سان رهندو. زندگيءَ جو مقصد اهو آهي ته دنيا کي آخرت جي پوک بڻايو وڃي.

13.نفرت جو محبت سان جواب

بيت:

ڇڱا ڪن ڇڱايون ائين سيڪو هوءَ،
تو جيئن ڪري نه ڪوء بڇن سان ڀلايون.

شاه ڀٽائي انسان کي نفرت بدران محبت سيکاري ٿو. برائيءَ جو جواب برائي سان نه، پر ڀلائي سان ڏيڻ ئي روحانيت جو اوج آهي. ڀٽائي چوي ٿو ته محبت انسان کي خدا جي نزديڪ ڪري ٿي، ڇوجو رب پاڻ ”رحمٰن“ ۽ ”رحيم“ آهي. انسان جو مقصد اهو هجڻ گهرجي ته هو دلين کي نفرت بدران الفت سان ڀري، ڇوجو محبت ئي دنيا کي جنت بڻائي سگهي ٿي.

14.هر ڪم جو انجام الله جي حوالي:

بيت:

سيئي سبحان جي ڪر حوالي ڪم،
ٿي تحقيق تسليم ۾ لاهي غم وهم،
قادر ساڻ ڪرم حاصل ڪري هاج تون.

ڀٽائيءَ جي تعليم جو آخري سبق تسليم ۽ توڪل آهي. انسان کي ڪوشش ڪرڻي آهي، پر نتيجو الله جي حوالي ڪرڻو آهي. جيڪو رب تي ڀروسو رکي ٿو، اهو غم کان آزاد ٿي وڃي ٿو. مقصدِ حيات اهو ئي آهي ته انسان پنهنجي خواهشن کي رب جي حڪم سان هم آهنگ ڪري، ڇوجو جيڪو الله تي توڪل ڪري ٿو، اهو ڪڏهن ناڪام نٿو ٿئي.

نتيجو:

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي نظر ۾ انسانيت سان جڙيل هر پهلوءَ جي رهنمائي موجود آهي شاهه عبدللطيف ڀٽائي جو مقصد حيات رب جي سڃاڻپ، نفس جي پاڪيزگي، عمل جي سچائي، محبت، ۽ خدمتِ خلق ۾ لڪل آهي. زندگي تڏهن با مقصد ٿئي ٿي، جڏهن انسان پنهنجي وجود کي رب جي حڪم سان ڳنڍي، ۽ پنهنجي سماج لاءِ به رحمت بڻجي. ڀٽائيءَ جي فڪر مطابق ”مقصد حيات“ فقط جيئڻ نه، پر نور، نيت، ۽ نيڪيءَ سان جيئڻ جو نالو آهي.

2: تعليم، تربيت ۽ تهذيب جو گڏيل سفر:

شاهه عبداللطيف ڀٽائي رڳو سنڌ جو شاعر نه، پر سنڌ جي روح جو ترجمان، فڪر جو مينار ۽ سچ جي صدا آهي. ڀٽائيءَ جا بيت فقط شاعري نه، پر انساني اخلاق، روحاني شعور، سماجي سچائي ۽ الاهي محبت جا درس آهن. سوال اهو نه آهي ته لطيف ڇا چيو، اصل سوال اهو آهي ته اسان لطيف کي ڪيترو سمجهيو، ڪيترو پڙهايو ۽ ڪيترو عام ڪيو؟ اڄ جي دور ۾ جڏهن تعليمي ادارا علم سان گڏ شعور ڏيڻ ۾ ڪوتاهي جو شڪار آهن، تڏهن لطيفيات هڪ اهڙو سرچشمو آهي، جيڪو نسلن کي فڪري پاڻي ڏئي سگهي ٿو.

لطيف جي فڪر کي عام ڪرڻ لاءِ سڀ کان اهم ضرورت حڪومتي سرپرستي آهي. جيڪڏهن گورنمينٽ جي تعاون سان اهڙو پروگرام جوڙيو وڃي، جنهن تحت لطيفيات تي عبور رکندڙ عالم، اديب ۽ محقق اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ ليڪچر ڏين، ته ڀٽائي رڳو ڪتابن ۾ نه، پر دلين ۾ جيئرو ٿي سگهي ٿو. اهڙا ليڪچر فقط علمي نه، پر فڪري، اخلاقي ۽ روحاني هئڻ گهرجن، جتي بيتن جي تشريح سان گڏ انهن جو سماجي پهلوءَ به بيان ڪيو وڃي.

پر ليڪچر رڳو اعليٰ ادارن تائين محدود نه هئڻ گهرجن. پرائمري اسڪول کان مئٽرڪ ليول تائين لطيفيات جو الڳ درسي ڪتاب تيار ڪري پڙهايو وڃي. ننڍڙي ٻار کي جڏهن ماءُ، محبت، سچ ۽ صبر جا مفهوم لطيف جي بيتن وسيلي ملندا، تڏهن سندس شعور جي بنياد مضبوط ٿيندي. درسي ڪتاب اهڙا هجن، جن ۾ ٻولي سادي، مثال حياتي سان جڙيل ۽ بيتن جي تشريح عمر مطابق هجي. لطيف جي شاعريءَ ۾ جيڪا لوڪ دانائي آهي، اها ٻار جي ذهن کي نه فقط علم، پر

اخلاق بہ سيکاري ٿي.

لطيفيات جي فکر کي سماج سان ڳنڍڻ لاءِ هر ضلعي جي پريس ڪلب تي هر مهيني ويهڪ رکي وڃي. اتي اديب، صحافي، استاد ۽ شاگرد گڏ ٿي لطيف جي پيغام تي ڳالهائين. اهڙيون ويهڪون فڪري ميلو بڻجي سگهن ٿيون، جتي قلم سان گڏ ضمير بہ جاڳي. پريس ڪلب جيئن سماج جو آئينو آهي، تيئن لطيفيات ان آئينو کي سچ جي روشني ڏئي سگهي ٿي.

تعليم کاتي جي تعاون سان استاد طبقي جي ٽي روزا ٽريننگ پروگرام انتهائي ضروري آهي. انهن تربيت ۾ استادن کي سيکاريو وڃي تہ لطيفيات کي ڪيئن پڙهايو وڃي، ڪيئن سمجهايو وڃي ۽ ڪيئن شاگردن جي دلين تائين پهچايو وڃي. استاد رڳو ڪتاب پڙهائيندڙ نہ، پر فڪر جا واهڪ آهن. جڏهن استاد پاڻ لطيف کي سمجهندو، تڏهن ئي هو شاگردن کي لطيف سان جوڙي سگهندو.

روزانو تعليمي نظام ۾ هڪ ننڍڙو پر اثرائتو قدم اهو ٿي سگهي ٿو تہ هر ڏينهن پندرهن منٽ شاهہ جو منتخب ڪتاب پڙهايو وڃي. اهڙي ڪتاب ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جا چونڊ مضمون، بيتن جون ساديون تشريحون ۽ فڪري سبق شامل هجن. اهي بيت شاگردن کي زباني ياد ڪرايا وڃن، جيئن لفظن سان گڏ فڪر بہ سندن ذهن ۾ نقش ٿئي. زباني ياد ڪرڻ جو مقصد رٽا نہ، پر دل ۾ لاٿ آهي؛ جيئن بيت ٻار جي ساهہ سان گڏ هلي.

لطيفيات جي عملدرآمد لاءِ هر مهيني تعلقي جي هر هڪ اسڪول ۾ منتخب ڪيل ٽيم جو ميمبر دورو ڪري حال احوال وٺي. اهو دورو رڳو جاچ لاءِ نہ، پر رهنمائي، همٿ افزائي ۽ فڪري لاڳاپي لاءِ هجي. جڏهن شاگرد ڏسندا تہ لطيفيات تي ڪم کي سنجيدگي سان ڏٺو پيو وڃي، تڏهن انهن ۾ بہ ذميواريءَ جو احساس وڌندو.

لطيف جو پيغام وقت کان آزاد آهي. هو مارئيءَ جي زبان سان وطن سان وفاداري سيکاري ٿو، سسئيءَ جي سسڪيءَ سان صبر جو سبق ڏئي ٿو، ۽ سورميءَ جي سڪ سان محبت کي عبادت بڻائي ٿو. جيڪڏهن اهڙو پيغام اسان جي نصاب، ادارن ۽ روزاني تربيت جو حصو بڻجي وڃي، تہ سماج ۾ تشدد، نفرت ۽ بي راهہ روي گهٽجي سگهي ٿي.

هي سچو منصوبو رڳو ادبي سرگرمي نہ، پر قوم سازي جو فڪري نقشو آهي. لطيفيات ذريعي اسان ٻارن کي اهو سيکاري سگهون ٿا تہ علم سان گڏ اخلاق، ترقي سان گڏ تهذيب ۽ طاقت سان گڏ تحمل ضروري آهي. ڀٽائي جو بيت رڳو لفظ نہ، پر روشني آهي؛ ۽ روشني جڏهن اسڪولن ۾ پکڙجندي، تڏهن سماج مان اوندهہ پاڻ هٽي ويندي.

آخر ۾ اهو چوڻ بيجا نہ ٿيندو تہ جيڪڏهن حڪومت، تعليم کاتو، اديب، استاد ۽ سماج گڏجي لطيفيات کي عام ڪرڻ لاءِ سنجيده قدم کنيا، ته شاھ عبداللطيف ڀٽائي جو فڪر رڳو مزار تائين محدود نہ رهندو، پر هر اسڪول، هر دل ۽ هر نسل جو سرمايو بڻجي ويندو. ڇو تہ لطيف جو پيغام ڪالھ بہ رهنماء هو اڄ بہ اهوئي آهي:

رئيس جهان خان پرڳڙي:

سنڌ جي تاريخ فقط بادشاهن، قلعن ۽ تختن جي ڪٿا ناهي، بلڪ اها انهن اڻڌول انسانن جي به امر ڪهاڻي آهي، جن پنهنجي غيرت، جرئت ۽ خودداري سان وقت جي حاڪمن کي به سوچڻ تي مجبور ڪيو. اهڙن ئي سورمن مان هڪ نالو رئيس جهان خان پرڳڙي جو آهي.پرڳڙي قوم جو سردار، بلوچ روايتن جو وارث، ۽ سرويچيءَ جي زنده تصوير.

چيو وڃي ٿو ته رئيس جهان خان پرڳڙي جي پيدائش لڳ ڀڳ 1725ع ڌاري ٿي. اهو زمانو هو، جڏهن سنڌ سياسي ڇڪتاڻ، قبيلائي طاقت ۽ ڪلهوڙن جي حڪمرانيءَ هيٺ هئي. اهڙي ماحول ۾ جنم وٺندڙ جهان خان فقط هڪ سردار نه، پر غيرت جو ڳوٺ، همت جو قلعي ۽ بهادريءَ جو باب بڻجي ابريو.

ٽنڊو حيدر کان ٽنڊو قيصر ويندڙ روڊ تي واقع ٽنڊو جهان خان ڳوٺ، رئيس جهان خان جي عظمت جو هڪ خاموش شاهد هو. چيو وڃي ٿو ته هن ڳوٺ جو بنياد پاڻ رئيس رکيو، پر صحيح تاريخ اڄ تاريخ جي ڌنڌ ۾ گم آهي. وقت جي بي رحمي ايتري جو هاڻي اهو ڳوٺ مڪمل طور مٽجي چڪو آهي. ڪجھ عرصو اڳ تائين اتي ڏڙا نظر ايندا هئا، جتي رئيس جي شاندار حويلي بيٺل هئي، ۽ روڊ جي ڏکڻ طرف هڪ مسجد هئي، جتي اذان جي صدا سان غيرت جو آواز گونجندو هو. اڄ نه حويليءَ جا نشان آهن، نه مسجد جون پٽيون.پر جهان خان جو نالو اڃا به سنڌ جي هوا ۾ زنده آهي.

رئيس جهان خان پرڳڙي فقط سردار نه هو، هو سگھ، سرويچائي ۽ خودداريءَ جو مجسمو هو. سندس پهلوانيءَ جو ڌاڪو رڳو پرڳڙي قبيلي تائين محدود نه هو، پر پوري ملڪ ۾ سندس طاقت ۽ بهادريءَ جا قصا ڳايا ويندا هئا. چيو وڃي ٿو ته جنهن ميدان ۾ جهان خان لٿو، اتي مقابلو مقابلو نه رهيو، بلڪه قسمت جو فيصلو بڻجي ويندو هو.

هو مير صاحبن جو درباري امير ضرور هو، پر غلام صفت نه هو. دربار ۾ سندس حاضري ٻين اميرن کان بلڪل مختلف هوندي هئي. جتي ٻيا ڪنڌ جهڪائي، سلامي ڏئي، چاپلوسيءَ جا پلاند پريندا هئا، اتي جهان خان سڌو سنئون، سيني

تان هٿ هٽائي، اکين ۾ اکيون وجهي بيهندو هو. نہ نمي سلام، نہ هٿ چمڻ.صرف وقار، فقط خودداري.
مير صاحبن کي سندس اها ارڏائي ۽ بي نيازي سخت ناگوار گذرندي هئي. سندن دلين ۾ غصي جا الاو ٻرندا هئا، پر جهان خان جي سگهہ آڏو سندن هٿ ٻڌل هوندا هئا. حڪمراني سندن هئي، پر همت جهان خان جي.
هڪ دفعي مير صاحبن چالاڪيءَ سان درٻار ۾ هڪ رسو اهڙي نموني لڙڪائي ڇڏيو، جو هر ايندڙ کي لازمي ڪنڌ جهڪائڻو پوي. سندن ارادو صاف هو: “اڄ جهان خان کي جهڪائينداسين.” پر قدرت کي ڪجهہ ٻيو منظور هو. رئيس جهان خان ان رسي مان اهڙي انداز سان گذري ويو، جو نہ ڪنڌ جهڪيو، نہ نگاهہ هيٺ ڪئي. چڻ غرور کي بہ شرم اچي ويو هجي.
اهو منظر ميرن لاءِ ذلت جو طوفان هو. بار بار ميرن جهان خان کي جهڪائڻ جون ڪوششون ڪيون، پر هر ڀيري جهان خان پنهنجي خودداريءَ سان کين شڪست ڏني. نيٺ هڪ ڏينهن مير صاحبن سڌي ڳالهہ ڪئي ۽ چيائون: “رئيس! ڪنڌ چون ول ڪر، چوڙ ڪرا!”
اهو جملو حڪم هو، پر جواب تاريخ بڻجي ويو.
رئيس جهان خان وراڻيو: “رئيس وڏي! ڪنڌ چون ول هڪڙيا نياڻيان ڪيسين، ٻيا تلوارن ڪيسن.”
هي فقط جملو نہ هو، هي غيرت جو اعلان، قبيلائي وقار جو قسم، ۽ سرويچائيءَ جو فلسفو هو. هن لفظن سان واضح ڪيو تہ هو ڪنڌ فقط عزت آڏو جهڪائيندو آهي.يا تہ نياڻين جي حرمت لاءِ، يا تلوارن جي جنگ ۾ شهادت لاءِ. ظلم، جبر ۽ حڪم جي اڳيان نہ.
رئيس جهان خان پرڳڙي جي زندگي اسان کي سيکاري ٿي تہ سردار ٿيڻ جو مطلب حڪم هلائڻ نہ، پر اصول بچائڻ آهي. هو اهڙو اڳواڻ هو، جنهن جي بهادري جسماني قوت سان گڏ اخلاقي سگهہ بہ هئي. سندس نالو تاريخ جي ڪتابن ۾ شايد مختصر هجي، پر سنڌ جي دلين ۾ هو امر سرويچ آهي.
اڄ جڏهن ٽنڊو جهان خان جا نشان متجي چڪا آهن، تڏهن بہ جهان خان جو ڪردار، سندس غيرت، سندس جرئت، ۽ سندس انڪار، سنڌي شعور جو حصو

بڻجي چڪا آهن. اهڙا ماڻهو نہ مرندا آهن، نہ وسرندا آهن.اهي تاريخ مان لهي، قومن جي روح ۾ لهي ويندا آهن.
۽ رئيس جهان خان پرڳڙي بہ اهڙو ئي هڪ ڪنڌ نہ جهڪندڙ داستان آهي.

ميرن جي مڪاري ۽ دلير جهان خان

سنڌ جي تاريخ رڳو تلوارن جي چنڪار سان نہ، پر سياست جي سنهين سازشن، حڪمت جي ڳوڙهين چالن ۽ غيرت جي اڻجهڪ اصولن سان بہ لکيل آهي. مير صاحبن جو دور اهڙو ئي زمانو هو، جتي حڪومت کي مضبوط رکڻ لاءِ فقط لشڪر ڪافي نہ هو، پر قبيلن جي دلين تي بہ حڪمراني ڪرڻ ضروري سمجهي ويندي هئي. ان مقصد لاءِ مير صاحبن، مغل بادشاهہ اڪبر جي پاليسي اختيار ڪئي؛ يعني بهادر قبيلن سان رشتيداريون ڪري کين پنهنجو ڪرڻ.
ان پاليسيءَ تحت ميرن سنڌ جي سگهارن قبيلن کان سڱ طلب ڪيا. ڪيترن قبيلن وقت جي مصلحتن کي ڏسندي سڱ ڏنا. نوحاڻين ۽ ٻين قبيلن لاءِ اها هڪ سياسي مجبوري هئي، جنهن کي هو تقدير سمجهي قبول ڪندا رهيا. تاريخ ٻڌائي ٿي تہ فيروز پتافي، ميرن جي ان حڪم کان بچڻ لاءِ اهڙي تدبير اختيار ڪئي، جيڪا اڄ بہ هڪ ڏند ڪٿا بڻجي چڪي آهي. چون ٿا تہ هن نون شهرن کي هڪ هنڌ گڏ ڪري، ڪير پيئندڙ نياڻين کان سواءِ سيني عورتن کي نٿ پارائي ڇڏي، جيئن ڪو بہ ميرن کي سڱ ڏيڻ جو حقدار نہ رهي. اهو ئي شهر اڄ تائين نوشهرو فيروز جي نالي سان سڃاتو وڃي ٿو.هڪ شهر، جيڪو سياست جي خوف ۽ غيرت جي چال جو يادگار بڻجي ويو.
پر جتي گهڻا سردار اٽڪل سٽڪل سان وقت کي ٽاري ويا، اتي رئيس جهان خان پرڳڙي اهڙو مرد هو، جنهن لاءِ سياست کان اڳ سرويچي، ۽ حڪمت کان اڳ غيرت اهم هئي. هن نہ ڪا تدبير آزمائي، نہ ڪو بهانو گهڙيو؛ پر ميرن جي سڱ واري خواهش کي ڪتو جواب ڏنو. جهان خان لاءِ نياڻي سڱ نہ هئي، عزت هئي؛ ۽ عزت واپار جي شيءِ نہ هوندي آهي.
ان ئي زماني ۾ نوحاڻي قبيلي جا ماڻهو ٻگهڙي طرف هڪ ڳوٺ ۾ رهندا هئا.

نوحاڻي ۽ پرڳڙي قبيلن جا لاڳاپا اڳ ئي تناؤ جو شڪار هئا. شڪار، جيڪو عام طور خوشي ۽ بهادريءَ جو نشان هوندو آهي، هڪ ڏينهن رت جي رشتن کي وڌيڪ ڳاڙهو ڪري ويو. پرڳڙي قبيلي جا ڪجھ چوڪرا شڪار ڪندي نوحاڻين جي ڳوٺ جي ويجهو وڃي نڪتا. اتي هڪ نوحاڻي کين شڪار ڪرڻ کان روڪيو. لفظن جي ڏي وٺ وڌي، ۽ نوجوانن جي جوش ۾ هوش هارائي ويٺا. نتيجي ۾ نوحاڻي مارجي ويو.

هيءَ خبر جيئن ئي ميرن تائين پهتي، دربار ۾ باھ ڀڙڪي اٿي. مير صاحبن جهان خان کي گهرائي پڇيو: ”رئيس! نوحاڻين جو ماڻهو ڪيئن مارايو اٿو؟“

نوحاڻي رنگ جا ڳاڙها پورا هوندا هئا. جهان خان، جنهن جي زبان ۾ تلوار کان وڌيڪ تيزي هئي، کين مڪڙن سان تشبيهه ڏيندي وراڻيو: ”رئيسِ وڏا! چوڪرا شڪار تي ويا هئا. اتي هڪ مڪڙ ڏٺائون، پتر هنيائون، مري پيو.“

هي جواب رڳو مذاق نہ هو، پر طاقت جو اعلان هو. جهان خان اڳ ئي ميرن جي اکين ۾ ڪنبي جيان چڀندو هو. هاڻي نوحاڻين جو خون بہ سندس نالي سان ڳنڍجي ويو، جنهن ميرن جي دلين ۾ باھ وجهي ڇڏي. مير چاهين ها تہ پرڳڙين جو تڏو پٽي ڇڏين ها، پر سياست جي شطرنج ۾ هر مهرو تلوار سان نہ، پر سوچ سان هلايا ويندو آهي. ميرن اهو ئي سوچيو تہ ”نانگ بہ مري، لٺ بہ نہ ڀڄي.“

انهيءَ حڪمت عمليءَ تحت، هڪ طرف نوحاڻين کي ڀڙڪايو ويو، تہ جيئن سندن دلين ۾ باھ ٻري. ٻي طرف، جهان خان کي عزت جي ظاهر لباس ۾ ليپيٽيو ويو. کيس گهرائي پڳ ٻڌرائي، نوابشاھ جو صوبيدار مقرر ڪيو ويو، ۽ حڪم ڏنو ويو تہ اڄ جو اڄ روانو ٿئي.

جهان خان لونگي ٻڌي گهر آيو. گهر جي هوا بہ ڄڻ ڳري تي وئي هئي. سندس ڀائٽي گامڻ خان، جيڪو عمر ۾ ننڍو پر عقل ۾ وڏو هو، سوال ڪيو: ”رئيس وڏا! نئين لونگي ورتي اٿئي ڇا؟“

جهان خان وراڻيو: ”نہ ابا، هيءَ مونکي مير صاحبن ٻڌرائي آهي. مونکي نوابشاھ جو صوبيدار ڪيو اٿن.“

گامڻ خان لونگيءَ کي غور سان ڏٺو، ڄڻ لفظن کان اڳ نگاھ ڳالهائي رهي هجي. پوءِ چيائين: ”چاچا، مونکي هن لونگي مان رت جي بدبوءِ اچي ٿي. خدا جي

واسطي اها اچلائي ڏي، يا مونکي اجازت ڏي تہ مان تنهنجي پاران واپس ڪري اچان.”

جهان خان کي ڪاوڙ اچي وئي. غرور ۽ غيرت گڏجي سندس زبان تي آيا: “اي ڇوڪرا! چپ ڪري ويھ. واڇين مان اڃان ٿنڃ پئي وهي. هاڻي ڪان ئي اسان جي پڳن ۾ نظر وڌي اٿئي؟”

ان زماني ۾ مرد وڏا وار رکندا هئا، ۽ وارن لاءِ لوهي ڦٽيون پاڻ سان کڻندا هئا. گامڻ خان پنهنجي ڪيسي مان ڦٽي ڪڍي، پنهنجي ڳِل ۾ زور سان ٽنبي چيو: “رئيس وڏا! ڏس، مان ڇوڪر آهيان يا مرد؟ مان تنهنجي پڳ ڏانهن نہ ٿو تڪيان. خدا ڪري تنهنجي عزت ۽ عظمت هميشہ قائم رهي. اسين تنهنجي ڇانوَ هيٺ رهون. پر مونکي هن لونگيءَ ۾ وڏو راز نظر اچي ٿو.”

گامڻ خان جا لفظ تير وانگر جهان خان جي دل ۾ لڳا. اهو نوجوان، جنهن جي ڳل مان رت وهي رهيو هو، ڇڻ تقدير جي پردي پويان لڪل سازش کي ڏسي چڪو هو. جهان خان جي اکين تان غرور جو پردو هٽيو، ۽ سوچ جا در کُلي پيا. هن في الحال نوابشاھ وڃڻ جو ارادو ترڪ ڪري ڇڏيو.

هيءَ ڪهاڻي رڳو هڪ لونگيءَ جي ناهي، پر غيرت، وفاداري ۽ سياسي شعور جي آهي. جهان خان پرڳڙي تلوار جو ڌڻي هو، پر جڏهن عقل جي آواز سڏ ڪيو، تہ هن بهادريءَ سان اهو آواز ٻڌو. ۽ گامڻ خان.اهو ڇوڪر،سنڌ جي تاريخ ۾ اها ڳالھ سيکاري ويو تہ ڪڏهن ڪڏهن نجات تلوار ۾ نہ، پر نگاھ ۾ لڪل هوندي آهي.

نوحاڻين جو پرڳڙين تي حملو

شهيدن جو مقام:

سنڌ جي تاريخ رڳو حڪمرانيءَ جي ڪهاڻي ناهي، پر اها غيرت، وفاداري، قبيلائي وقار ۽ رت سان لکي ويل بابن جي تاريخ بہ آهي. اهڙن بابن مان هڪ اهم ۽ دل ڏڪوئيندڙ باب پرڳڙين ۽ نوحاڻين جي تڪرار ۽ ان سان جڙيل شهيدن جي مقام جي داستان آهي، جيڪا 5 محرم الحرام 1212ھ، بمطابق 1798ع،

جمعي جي ڏينهن، مير فتح علي خان ٽالپر جي صاحبيءَ ۾ رقم ٿي.
اها رات، جيڪا تاريخ جي ورقن ۾ باھ ٻڄي سڙي ويئي، تڏهن شروع ٿي جڏهن ميرن صاحبن شڪار جو پروگرام رٿيو. ان شڪار ۾ رئيس جهان خان پرڳڙي سان گڏ ٻين پرڳڙين کي بہ شامل ڪيو ويو. شڪار، جيڪو عام حالتن ۾ تفريح سمجهيو ويندو هو، ان ڏينهن تقدير جي راند بڻجي ويو، ڇو تہ ڪيترائي پرڳڙي مرد شڪار تي ويل هئا ۽ ڳوٺ ۾ عورتون، ٻار ۽ ٿورا مرد ئي موجود هئا.
ان ئي رات، ٽنڊي باڳي کان زئنور بلوچ منگو ۽ فريد، مهمان ٿي رئيس جهان خان وٽ آيا. اهي مهمان رڳو مهمان نہ هئا، پر وقت جا سچا خيرخواهہ هئا. کين نوحاڻين ۽ پرڳڙين جي هلندڙ دشمنيءَ جي پوري خبر هئي. رئيس جهان خان کي بيپرواهہ ڏسي، هنن کيس خبردار ڪيو تہ دشمن سان جهيڙو هلندڙ آهي، اوهان نہ پهريداري ٿا ڪريو، نہ چوڪسي، ۽ بي فڪريءَ سان هتي هُتي گهمندا رهو ٿا.
پر رئيس جهان خان، جيڪو دلير بہ هو ۽ غيرت ۾ سرشار بہ، وراڻيو: “رئيس وڏا نوحاڻي مڪڙ آهن، اهي پٽر سان مري پوندا آهن، سو مڪڙن کان انسان ٿوري ڊڄندا آهن.” ۽ وڌيڪ چيائين تہ جيڪڏهن اوهان کي ڊپ آهي تہ وڃي مسجد ۾ سمهي پئو.
زئنور بلوچ ان جملي تي ماٺ نہ ڪئي. هن غيرت سان وراڻيو: “رئيس وڏا، ڊڄون نٿا. هي تلوارون اسان جي پنن سان لڳل آهن، اهي ڇاجي لاءِ آهن؟ خدا نہ ڪري، جيڪڏهن نوحاڻين اسان جي هوندي حملو ڪيو تہ اسان اوهان سان ٻانهن ٻيلي ٿي وڙهنداسين.”
وقت شاهد آهي تہ لفظ ڪڏهن ڪڏهن تقدير کي بہ للڪاريندا آهن. خدا جي قدرت، ساڳئي رات نوحاڻين پرڳڙين تي حملو ڪيو. پرڳڙي ٿورا هئا، نوحاڻي گهڻا. پر انگ ڪڏهن بہ همت تي غالب ناهن ايندا. زئنور بلوچ ۽ سندس ساٿي پرڳڙين سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي وڙهيا ۽ پنهنجي بهادريءَ جا اهڙا جوهر ڏيکاريا، جو تاريخ اڄ بہ انهن کي سلام ڪري ٿي.
ان جنگ ۾ پرڳڙين جا 14 مرد شهيد ٿيا ۽ نوحاڻين جا 7 ماڻهو قتل ٿيا. اهو فرق رڳو انگن جو نہ، پر قربانيءَ جو بہ هو. ڪيترائي پرڳڙي مرد شڪار تي ويل هئڻ سبب جنگ ۾ شامل ٿي نہ سگهيا، جنهن ڪري پرڳڙي ٿورا ۽ نوحاڻي گهڻا هئا. ان

هوندي ٻہ، پرڳڙين جي همت، وفا ۽ غيرت تاريخ جو حصو بڻجي وئي.
ميرن صاحبن، جيڪي ان دور جا حڪمران هئا، فيصلو ڪري اعلان ڪيو تہ نوحاڻين مان ست وڏيڪ ماڻهو قتل ڪيا وڃن. فيصلي تي عمل ٿيو، پنج نوحاڻي قتل ڪيا ويا. جڏهن ٻہ باقي رهيا، تڏهن پرڳڙين جي هڪ عورت اڳڀي وڌي، دل جي درياھ بڻجي، انهن ٻنهي کي معاف ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح، هڪ عورت جي رحم ۽ همت، انتقام جي باھ کي روڪي ڇڏيو. اها بہ سنڌي سماج جي وڏي روايت آهي، جتي عورت رڳو ڪمزور نہ، پر فيصلي ڪندڙ بہ هوندي آهي.
جنهن هنڌ حويلي هئي، اتي ئي شهيدن کي دفن ڪيو ويو. وقت سان گڏ، اهو هنڌ "شهيدن جو مقام" سڏجڻ لڳو. اهو مقام رڳو قبرستان ناهي، پر غيرت، وفاداري ۽ قربانيءَ جو زنده نشان آهي.
شهيدن جي مقامن ۾ ڪجھ قبرون ڳاڙهي پٿرن جون ٺهيل آهن، جن مٿان نفيس سنگتراشي ٿيل آهي. هر قبر پٿر جي هندوري ۾ بند ٿيل آهي. ڪاريگرن پٿر ٽڪي گهڙي اهڙا پاڳا ٺاهيا آهن، ڄڻ تہ خانوٽ جا ڪاريگر جنديءَ تي تيار ڪيا هجن. اهو فن، جيڪو اڄ بہ ان دور جي فني عظمت جو ثبوت آهي.
تربتن تي قرآن مجيد جون آيتون اُڪريل آهن. سيرانديءَ کان ڪلمو شريف ۽ پيرانديءَ کان، قبر ۾ دفن ٿيل شهيد مرد جو نالو پارسي رسم الخط ۾ لکيل آهي. اهڙو ئي ڪم فتح باغ ۾ مير محمد خان جي مقبري ۾ بہ ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جيڪو ان دور جي فني ۽ مذهبي ذوق جي هڪجهڙائيءَ کي ظاهر ڪري ٿو.
الهندي طرف پهرين تربت رئيس جهان خان جي آهي. پٿر تي هي لفظ اُڪريل آهن: "15 محرم الحرام 1212هجري، ڏينهن جمع، معمار استاد جمع خان."
ٻي قبر شهيد رئيس عبدالله خان جي آهي، جنهن تي ساڳي تاريخ ۽ ڏينهن درج ٿيل آهي.
ٽين تربت شهيد رئيس رستم خان جي آهي، جنهن تي لکيل آهي: "ساڳي تاريخ، ساڳيو ڏينهن، ڪمدار ڪرم خان پرڳڙي، فقير مالڪ نواب خان."
چوٿين تربت تي لکيل آهي: "شهيد رئيس محمد خان پرڳڙي، ساڳي تاريخ، ساڳيو ڏينهن."
پنجين تربت رئيس غلام حسين خان پرڳڙي جي آهي: "15 محرم الحرام

1212هجري، ڏينهن جمع.”

اهي پنج ئي تربتون هڪ قطار ۾ آهن، جڙ ته شهادت جي صف ٻڌل هجي.

هيئين قطار ۾ چار تربتون آهن. انهن مان ٻن تي هي لفظ اُڪريل آهن: “شهيد رئيس حسن خان پرڳڙي، 15 محرم الحرام 1212هجري، ڏينهن جمع.” ۽ “شهيد رئيس بهادر خان پرڳڙي، 15 محرم الحرام 1212هجري، ڏينهن جمع.”

باقي ٻن قبرن تي چٽسالي ته ٿيل آهي، پر ڪتبو موجود ناهي، جڙ ته اهي خاموشيءَ سان به پنهنجو داستان بيان ڪن ٿيون.

انهن پٿر وارين تربتن کانسواءِ، ڪجھ رواجي قبرون به آهن.

پهريائين رئيس حيدر خان پرڳڙي ٽالپر جي قبر آهي، جنهن جو وصال صفر 1260هه (1848ع) ۾ ٿيو. ٽنڊي حيدر جو شهر به انهي رئيس حيدر خان ٻڌرايو هو.

ٻي قبر وصال رئيس احمد خان پرڳڙي جي آهي، تاريخ 6 شعبان 1277هجري درج ٿيل آهي.

ٽين قبر مرحوم مغفور ميان رئيس مستي خان پرڳڙي جي آهي، جنهن جي باري ۾ لکيل آهي: “پير ڪا مريد، حبيب ڪا دوست، چهارم يار ڪا خادم، پنجتن ڪا غلام.”

هي لفظ صرف تعارف نه، پر سندس روحاني سڃاڻپ به آهن.

آخر ۾ چئي سگھجي ٿو ته شهيدن جو مقام رڳو ماضيءَ جو يادگار ناهي، پر اهو سنڌي سماج جي غيرت، وفاداري، رحم، فن، ۽ روحانيت جو جامع عڪس آهي. هتي دفن ٿيل هر قبر هڪ ڪهاڻي آهي، هر پٿر هڪ شاهد، ۽ هر اُڪريل لفظ تاريخ جو زنده باب. اهڙا مقام قومن کي ياد ڏياريندا آهن ته عزت، آزادي ۽ وقار هميشه قربانيءَ سان ئي حاصل ٿيندا آهن.

سنڌي ٻولي صرف لفظن جي لڙي نہ، پر سچ، ساڃاهہ ۽ سڪون جي سُرهاڻ آهي؛
رڳو ڳالهہ نہ، پر فڪر، فهم ۽ فيصلي جي فضا آهي؛
رڳو آواز نہ، پر دانائي، درايت ۽ دور انديشي جو دربار آهي.
هن ٻوليءَ جي سونهن شاعريءَ جي سرن ۾ بہ آهي، نثر جي نرم نغمن ۾ بہ آهي، پر سڀ کان وڌيڪ پھاڪن جي پُراثر، پُرمعنيٰ ۽ پُروزن پيرائن ۾ آهي. پھاڪا قوم جي تجربي جو تارو، تاريخ جو تحفو، ۽ حڪمت جو حاصل آهن. جيئن ٿوري پاڻيءَ ۾ سمنڊ جو سواد سمايل هوندو آهي، تيئن ٿورن لفظن ۾ زندگيءَ جو وسيع وِچار ويڙهيل هوندو آهي.
پھاڪا زندگيءَ جا آئينہ بہ آهن، اوزار بہ؛
ڳالهہ جا ڳهہ بہ آهن، وزن بہ؛
زبان جي زينت بہ آهن، معنيٰ جي مٽيا بہ.
جڏهن ڪو چوي ٿو:
"بک لڇڻ وڃائي، ڏمر عقل وڃائي"
تہ لفظ رڳو لفظ ناهن، پر حال، هوش ۽ حواس جو حساب آهن. بک بدن کي بيوس ڪري ٿي، ڏمر دماغ کي ڏنڌلو ڪري ٿو؛ يعني انسان جي سڃاڻپ بہ حالتن جي هٿان هارائي ٿي.
۽ جڏهن چيو وڃي:
"نياڻي کي مائٽ لاڳ ڏيندا، ڀاڳ نہ ڏيندا"
تہ قسمت جي ڪتاب جو ڪاتب رڳو رب آهي؛ مائٽ رشتا ڏين، پر نصيب نہ ڏين. هي پھاڪو لاچارپڻ جي لڪ، تقدير جي تڪڙي، ۽ بي وسيءَ جي باريڪ حقيقت کي بيان ڪري ٿو.
سنڌي سماج هميشہ مظلوم جي دانهن کي درگاهہ تائين پهچندڙ سڏ سمجهيو آهي، تنهنڪري چوي ٿو:
"آهہ غريبان قهر خدائي"

يعني غريب جي آه، عرش جي اڳيان عرض بڻجي وڃي ٿي. هي عدل، احساس ۽ انسانيت جو اعلان آهي.

ڪڏهن پنهنجو ئي ماڻهو اڻچاتل رهجي وڃي ٿو، تڏهن چئبو آهي:

"گهر جو پير چلهه جو مارنگ"

يعني ويجهو ويٺل وقار وڃائي ويهي رهي. ويجهڙائي قدر گهٽائي ڇڏي ٿي.پوءِ ڏسو لفظن جي واديءَ ۾ ڪيئن سچ سرگوشي ڪري ٿو:

"سڪٽي ڪني گهڻو ايامي، خالي ٿانوَ گهڻو آواز ڪندو آهي"خالي دل شور ڪري، ڀريل دل شڪر ڪري. بيڪار ماڻهو ڳالهائيندا گهڻو، ڪم وارا ڪندا گهڻو.

زندگيءَ جا لاڳاپا به لڙهي ويندڙ ليڪن جهڙا آهن:

"ٻه پائر ٽيو ليڪو"

پاءُ به پاڱي ٿي، رشتو به رسمن ٿي. دنيا مفادن جي ماپ تي ماپي وڃي ٿي.

۽ نقصان سان ملندڙ نفعو نفعو ناهي:

"اهو سون گهوريو جو ڪن ڇني"

يعني اهڙي سون کان سؤ ساهه ڀلا. فائدي جي نالي ۾ فريب قبول ناهي.

وقت جي واءُ ڪي بزرگن ڪيئن سٽن ۾ سمويو آهي:

"جنهڻ ايرندي تاء نه ڪيو سو لهندي ڪهڙو ڪندو"

جواني جو جتن نه، ته پوڙهائپ جو پڇتاءُ. وقت وهندو وهڪرو آهي، بيهڻ نه ڏيندو.

سماج ۾ فتني باز به گهٽ ناهن:

"ڪانو ڪي لڙ ۾ مزو"

جهيڙي ۾ جٽاءُ، فساد ۾ فائدو، اهڙا ماڻهو هر دور ۾ ملن ٿا.

۽ خبردار ڪندي چيو ويو آهي:

"تر جي گتي سؤ چوٽون ڪائي"

ننڍڙي غلطي، وڏو غم؛ ٿوري لغزش، وڏي سزا. احتياط ئي امن آهي.

علم ۽ عقل جي ڳالهه اچي ته سنڌي دانائي سر فخر سان چوي ٿي:

"هڪ مڻ علم ڪي ڏهه مڻ عقل ڪپي"

يعني علم بغير عقل انڌو، عقل بغير علم اڌورو. ٻنهي جو سنگم ئي سچي سجاڳي

آهي.

تجربي جي تڪڙ ۾ ڏسو:

"پوڙهو اٺ ۾ ڪنواٽ لهي"

سالن جو سفر، سيڪاري ٿو سچو سُر. آزمودو ماڻهو اوکو اوتار آسانيءَ سان لنگهي وڃي.

ۄ:

"ٿون کي تارو، تازي کي اشارو"

عقلمند لاءِ اکر نہ، اشارو ڪافي.

سخاوت جي سُرهاڻ لاءِ چيو ويو آهي:

"ڏنو ۾نو آهي"

يعني ڏيڻ ۾ بچاءُ، سخاوت ۾ سلامتي. خيرات دلين جا در کوليندي آهي.

ڪڏهن حالتون اهڙيون ۾ تين:

"هڪ سج ۾ پاڇا"

هڪ ڳالهه، ۾ مطلب؛ هڪ صورت، ۾ سايا.

زندگيءَ جي بي وسيءَ جو بيان:

"ڏبري ڍور کي مڃر گهڻا"

ڪمزور تي ڪاوڙ ۾ گهڻي، آزمائش ۾ وڌيڪ.

عادت جي اثر بابت چيو ويو آهي:

"هيراندي هير ٽنگ پڃندي ۾ نہ رهي"

عادت انسان کي ائين ٻڌي ٿي، جو زخمي ٿي ۾ ڇڏائي نٿو.

سماجي سچائيءَ جو ٻيو پاسو:

"سخي ڪان شوم ڀَلو ترت ڏي جواب"

ڪوڙو آسرو ڏيڻ ڪان صاف انڪار بهتر.

ۄ بي شعوريءَ تي چٽڪو:

"ڪتو ڇا ڄاڻي ڪڻڪ جي ماني مان"

قدر ڪرڻ لاءِ ۾ قابليت کپي.

آخر ۾ طنز جي ترڪيب:

"آئي ٽانڊي ڪاڻ ٽي بورچاٽي"

آيو مهمان، ٻٽيو مالڪ. مقصد وسري، دعويٰ وڌي.

اهي سڀ پهاڪا گڏجي سنڌي سماج جي اخلاق، اقتصاديات، نفسيات، سياست ۽ روحانيت جو رسالو ٺهجن ٿا. هي لفظن جا گل نه، پر دانائيءَ جا ڏيئا آهن؛ فڪر جا فلڪ، شعور جا چراغ.

جيڪڏهن اسين هنن کي پنهنجي ٻارن جي زبان، پنهنجي گفتگو جي گهوٽ، ۽ پنهنجي ادب جي اوطاق ۾ زنده رکون، ته ٻولي به بچندي، ثقافت به، ۽ ساڃاهه به.

ڇو ته

پهاڪا رڳو جملا ناهن، پر جڳمڳ جاڳرتا آهن؛

رڳو لفظ ناهن، پر ورثي جا وڻ آهن؛

رڳو ستون ناهن، پر صدين جي سياڻپ جا ستارا آهن.

پهاڪا -افسانوي انداز ۾

شام جو سنهري سج آهستي آهستي ڳوٺ جي ڪچين گهٽين تي پنهنجا پاڇا پکيڙي رهيو هو. هوا ۾ مٽيءَ جي مهڪ هئي، ماڪ جي نرمي هئي، ۽ مسجد جي مناري مان ايندڙ اذان جي آواز ۾ عجيب سڪون هو. ڳوٺ جي پراڻي اسڪول جي اڳڻ ۾ هڪ پوڙهو استاد، اڇي ڏاڙهي، سادي شلوار قميص، هٿ ۾ لٺ ۽ اکين ۾ دانائيءَ جا ڏيئا ڪٽي ويٺو هو. اهو هو استاد سائين حيدر.

هو رڳو استاد نہ، پر علم جو امين، عقل جو رهبر، ۽ لفظن جو وايو هو. ٻار کيس "بابا استاد" چوندا هئا. اڄ بہ ڪجھ شاگرد سندس چوڌاري ويٺا هئا. هو کين ڪتاب نہ، پر زندگي پڙهائي رهيو هو؛ لفظ نہ، پر وِيچار سيکاري رهيو هو.

هن آهستي آواز ۾ چيو:

"ٻارو! سنڌي ٻولي صرف لفظن جي لڙي نہ، پر سچ، ساڃاهہ ۽ سڪون جي سُرهاڻ آهي؛ رڳو ڳالھ نہ، پر فڪر، فهم ۽ فيصلي جي فضا آهي؛ رڳو آواز نہ، پر دانائي، درايت ۽ دور انديشي جو دربار آهي."

ٻار حيران ٿي ٻڌڻ لڳا. هو ڄڻ ڪنهن جادوگر جي ڳالهين ۾ جڪڙجي ويا هئا.

استاد اڳتي وڌيو،

"پهاڪا زندگيءَ جا آئينہ بہ آهن، اوزار بہ؛ ڳالھ جا ڳهہ بہ، وزن بہ؛ زبان جي زينت بہ، معنيٰ جي مٺيا بہ."

ان وقت هڪ ٻار، سليم، وراڻيو:

"بابا، پهاڪا آخر ڪم ڇا ٿا اچن؟"

استاد مسڪرايو. سندس اکين ۾ تجربي جو جوت جرڪيو.

"پٽ! جڏهن بک لڳي ۽ ماڻهو لڄ وڃائي ويهي رهي، تڏهن چوندا آهن: بک لڄڻ وڃائي، ڏمر عقل وڃائي. بک انسان کي بيوس ڪري، ڪاوڙ عقل کي ڪسي."

ٻارن جا چهرا سنجيده ٿي ويا.

هن وري چيائين:

"۽ ياد رکجو، نياڻي کي مائٽ لاڳ ڏيندا، ڀاڳ نہ ڏيندا. قسمت رب جي هٿ ۾

آهي.”

اوچتو پريان ڳوٺ مان هڪ عورت جي رڙ ٻڌڻ ۾ آئي. استاد ڳنڀيرتا سان چيو:

“ڏسو، غريب جي دانهن ڪڏهن خالي نٿي وڃي. آهه غريبان قهر خدائي.”

ان لمحي شاگردن محسوس ڪيو ته پهاڪا رڳو جملا نه، پر جيئرا تجربا آهن.

استاد کين ڳوٺ جي گهٽين مان وٺي هلڻ لڳو. رستي ۾ هڪ پوڙهو فقير ويٺو هو، جنهن کي ڪو به سڃاڻيندو نه هو. استاد چيو:

“هي ڏسو، گهر جو پير چلهه جو مارنگ. پنهنجو ماڻهو ئي قدر کان محروم.”

پوءِ ٻار پاڻ ۾ شور ڪرڻ لڳا. استاد کلندي چيو:

“اي ٻارو! سڪٽي ڪني گهڻو اپامي، خالي ٿانوَ گهڻو آواز ڪندو آهي. ڪم گهٽ، شور گهڻو.”

رات جا پاڇا ڊگها ٿي رهيا هئا. ڳوٺ جي چوراهي تي ٻن ڀائرن ۾ زمين تي جهيڙو ٿي رهيو هو. استاد آهه ڀري چيو:

“ڏسو دنيا جو دستور ،ٻه ڀائر ٽيو ليکو. رشتا به حساب ڪتاب ۾ ورهائجن ٿا.”

هڪ شاگرد پڇيو:

“بابا، پوءِ فائدو ڇا آهي؟”

“فائدو؟ پٽ، اهڙو فائدو ڇا جو نقصان بڻجي وڃي؟ اهو سون گهوريو جو ڪن ڇني.”

چنڊ مٿي چڙهي آيو. استاد آسمان ڏانهن ڏسندي چيو:

“وقت وڃائجو نه. جنهن اپرندي تاءِ نه ڪيو سو لهندي کهڙو ڪندو.”

ٻار خاموش ٿي ويا. سندن دلين ۾ لفظن جا وڻ پوکجي رهيا هئا.

اوچتو ڪجهه شرارتي ڇوڪرا جهيڙو ڪرائڻ لڳا. استاد کين ڏسي کلندي چيو:

“ڪانو کي لڙ ۾ مزو.. فتني باز هر هنڌ هوندا.”

پوءِ هو نرم لهجي ۾ سمجهايو:

“ننڍڙي غلطي وڏو غم بڻجي سگهي ٿي. تر جي گٿي سؤ چوٽون کائي.”

اسڪول پهچندي پهچندي استاد جو آواز وڌيڪ گهرو ٿي ويو:

“علم سکجو، پر عقل به گڏ. هڪ مڻ علم کي ڏهه مڻ عقل کپي.”

هن پنهنجي لٺ زمين تي ٽيڪي چيو:

“مان پوڙهو آهيان، پر تجربو ساڻ اٿم. پوڙهو اٺ ٻہ ڪنواٺ لهي.”
ٻارن مرڪندي سر هلايا.
“۽ عقلمند لاءِ اشارو ئي ڪافي. ٽٽون ڪي تارو، تازي ڪي اشارو.”
اوچتو هڪ غريب ٻار پنهنجي ماني ٻئي سان ونڊي. استاد خوش ٿي چيو:
“واهہ پٽ! ڏنو ٻنو آهي. ڏيڻ ۾ بچاءُ آهي.”
ان رات استاد بيمار ٿي پيو. ٻار سندس چوڌاري ويٺا هئا. هو آهستي چيائين:
“زندگي ڪڏهن هڪ سج ۽ پاڇا ٻنجي وڃي ٿي. خوشي ٻہ، ڏک ٻہ.”
سندس آواز ڪمزور ٿي ويو.
“ڏٻري ڍور ڪي مڇر گهڻا. ڪمزور تي آزمائش گهڻي.”
پوءِ مسڪرائيندي چيائين:
“پر عادتون ڇڏي نہ سگهندا هيراندي هير ٽنگ يڇندي ٻہ نہ رهي.”
هڪ شاگرد چيو: “بابا، سڀ ماڻهو سخي ڇو ناهن؟”
هو وراڻيو:
“سخي ڪان شوم ڀَلو ترت ڏي جواب. ڪوڙو آسرو ڏيڻ ڪان صاف انڪار ڀلو.”
۽ ڪلندي چيائين:
“ڪتو ڇا ڄاڻي ڪٽڪ جي ماني مان. قدر هر ڪنهن کي ناهي.”
آخر ۾ هن ڳوٺ جي هڪ ماڻهوءَ ڏانهن اشارو ڪيو جيڪو مهمان ٿي آيو هو پر مالڪ ٻنجي ويٺو:
“آئي ٽانڊي ڪاڻ ٿي ٻورچاڻي.”
صبح جي اذان ٿي. استاد جي اکين ۾ سڪون هو. هن آخري جملي ۾ چيو:
“پهاڪا لفظ نہ، ورثو آهن؛ جملا نہ، جوت آهن؛ دانائيءَ جا دڳ آهن... انهن کي زنده رکجو...”
۽ سندس هٿ آهستي هيٺ ڪري پيو.
ٻارن جون اکيون آليون ٿي ويون. پر سندن دلين ۾ روشني هئي. هنن سمجهي ورتو تہ استاد مريو ناهي؛ هو تہ پهاڪن جي صورت ۾ جيئرو آهي، هر لفظ ۾، هر سبق ۾، هر ساهہ ۾.
ان ڏينهن کان پوءِ اسڪول جي ڀت تي لکيو ويو:

“ڀاڪا رڳو جملا ناهن، پر جڳمڳ جاڳرتا آهن؛
رڳو لفظ ناهن، پر ورثي جا وڻ آهن؛
رڳو ستون ناهن، پر صدين جي سياڻپ جا ستارا آهن.”
۽ ڳوٺ جي هر ٻار جي زبان تي هڪ ئي ڳالهه هئي.
دانائي جا دڳ، ڀاڪن جا پڳ، سنڌي ٻوليءَ جا سج سدائين اُجرا رهندا.